

KUTATÁS

BARDOLY ISTVÁN

A „FALAK IS SZENVEDNEK” – ÉPÜLET(SORSOK) ÉS KUTATÓ(SORSOK) 1945–1963

*„a bölcsesség netovábbja, ha az embernek oly nagy álma van,
hogyan nem vész el, miközben kergeti” (William Faulkner)*

Haris Andreának

Amikor 1945 márciusában a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) ismét megkezdhette munkáját, a megváltozott körülmények felszínre hozták működése addigi kereteinek ellentmondásait és hiányosságait. Ami 1944 előtt működött, az lényegében használhatatlannak bizonyult 1945 után. Változatlanul az 1881-ben elfogadott XXXIX. tc. volt érvényben, annak ellenére, hogy a MOB és vezetői, Forster Gyula, majd Gerevich Tibor mindent megtettek egy új és korszerű műemléki törvény elfogadtatásáért. Az 1881. évi törvény szerint a MOB hatáskörébe tartozott „minden olyan építmény és tartozéka, mely történeti- vagy művészeti emlék becsével bír”, s fenntartásukat a tulajdonos feladatává tette, de az már a vallás- és közoktatásügyi miniszter mindenkor eseti döntése volt, ha egy emléket fenntartandónak is nyilvánított, ami az állam anyagi felelősségvállalásával volt egyenértékű; ebbe a körbe azonban összesen 48 emlék tartozott 1944-ig.¹ (Így állhatott elő pl. az a képtelen helyzet, amiről Forster Gyula beszélt a MOB egyik ülésén: „Ez a körülmény a kormányt abba a sajnós [!] helyzetbe juttatja, hogy vagy kénytelen kijelenteni, hogy országvilág előtt ismert műemlék nem műemlék – mint azt egy peres ügyben a Koronázó templomra nézve tette! – s a törvény reá nem alkalmazandó, vagy pedig kénytelen lenne a kisajátítást elrendelni, mely célra azonban pénz nincs.”²).

Ez azonban csak a jéghegy csúcsa volt. Valójában az emlékek tulajdonosai vagy nem voltak azal tiszttában, vagy nem vették figyelembe, hogy ingatlanuk a törvény hatálya alá esik, míg a MOB országos szinten csak nagyon hézagos információkkal rendelkezett a műemléki kategóriába sorolható emlékekről. Valójában a MOB egész fennállása idején nagyon esetleges volt, hogy mi jutott a tudo-

mására. Ez az ellentmondás az 1933. március 2-án tartott ülésén a bizottság feladatainak meghatározásakor is megfogalmazódott: „Az egyik a műemlékek új számbavétele, felkutatása és a meglévő, de nem tökéletes lajstromoknak revidálása volna, de közvetlen helyszíni szemlék útján. Erre azért volna szükség, mert az országban összesen mintegy tucat műemlék van a törvény szerint műemlékké nyilvánítva, és mindössze ennyi az, ami az önkényes rombolás ellen meg van védve, a többi a jóakaratra van bízva. Ámde ezeket mind még ma sem ismerjük, viszont az ismertek között sok nem érdemli meg a különös műemléki elbánást, tehát csak felesleges ballaszt. [...] eszközöljön ki a Bizottság olyan kormányrendeletet, mely az alakilag műemlékké nem nyilvánított műemléket is legalább *relatív*e védelemben részesíti a bejelentési kötelezettség révén, tehát a magántulajdon respektálása mellett.”³

Annak ellenére, hogy a MOB megalakítása óta minden illetékes fórumon eljárta az emlékek helyszíni felvételéhez szükséges források biztosításáért, a kisebb-nagyobb, de főleg átmeneti sikereket leszámítva áttörhetetlen falakba ütközött. Ennek konzekvenciáit nemcsak Forster Gyula vonta le több felterjesztésében még 1919 előtt, de a nyilvánosság előtt 1920-ban Kotsis Iván,⁴ majd 1930-ban Kapossy János is.⁵ Amit a MOB 1919-ig tudott a védendő emlékekről, az Gerecze Péter jegyzékében összpon-tosult.⁶ Ennek felső időhatára a szatmári béke volt, és a MOB gyűjteményeinek anyagára, a hivatali iratokra, a szakirodalom feldolgozására. valamint a helyhatóságok adatszolgáltatására épült.

Amit 1945-ig Gereczen túlmenően ismert a MOB, az Genthon István szintén egyszemélyes vállalkozásán, az ún. „műemléki topográfián” alapult. Valójában ez éppúgy egy kényszer szülte helyzet áthida-

lására szolgált, mint annak idején a – Genthon által bizony méltatlanul leszólt – Gerecze-féle jegyzék.⁷ Genthon munkája döntően szintén a szakirodalom feldolgozására támaszkodott, időben azonban már szükségszerűen kiterjesztve az emlékek körét.⁸ A MOB 1902. és 1904. évi szabályzata még a 19. század elejében határozta meg a védendő emlékek időhatárát.⁹ Gerevich kihasználta azt, hogy az 1922. évi új szabályzatból az időhatár meghatározása kimaradt, így elnöksége idején a védelem körét már a 19. század második felének építészeti emlékeire is kiterjesztették (pl. az Andrássy út épületeire). Genthon kézírata azonban – a szakirodalom esetlegessége vagy éppen hiánya miatt – a magyarországi kastély- és kúriaállomány túlnyomó részéről még igen kevés használható adatot tartalmazott, a többségéről még említést sem, ami érthető is, hiszen a hazai barokk- és főleg klasszicizmus–historizmus-kutatás még csak a kezdeteinél tartott. (Így került sor 1945 után nem is egyszer arra, hogy amikor a MOB-nak gyorsan kellett döntenie egy épület sorsáról, a lebontáshoz történő hozzájárulás indoka az volt: „Nincs benne Genthon topográfiájában.”) Utóbb Genthon munkájára támaszkodva állították össze az első műemlékjegyzékeket, és ő készítette az első „Dehio-rendszerű” kistopográfiákat is.¹⁰

Amikor 1944. december 22-én megalakult Debrecenben az ideiglenes kormány, hatásköre „15–20 kilométeres körzetre terjedt csak ki”.¹¹ A végrehajtó hatalmat a helyi nemzeti bizottságok gyakorolták, s hamarosan megindultak a spontán földosztások is. Ezeket majd az 1945. március 15-én megjelent, a földreformra vonatkozó törvény szabályozta, ami nemcsak a földbirtok, de az ahhoz tartozó ingó vagyон kisajátítását is jelentette.

Az első információk 1945 augusztusában érkeztek a MOB-hoz. 1945. augusztus 13-án ifj. Blaskovich Ernő arról írt, hogy a „Pollack Mihály által épített, földszintes, négyoszlopos középrizalitos, műemlék jellegű Blaskovich-kúria tetejét az utóbbi időben széthordták. Arról értesültem, hogy ismeretlen egyének által most már az épület anyagának a széthordására kerül sor.” A MOB nemcsak az illetékes jegyzői hivatalnak írt 1945. augusztus 14-én, de Házy Árpád Pest megyei alispánnak is, jelezve, „Szóbeli értesülésem szerint a tápiószentmártoni kúria sorsa nem egyedül álló és félni kell attól, hogy az elhagyott vidéki kastélyok, kúriák hasonló sorsra jutnak. Fel akarom hívni alispán úr figyelmét e nagyjelentőségű kérdésre, hogy ily épületek rongálásáról s esetleges veszélyeztetésükről a MOB-ot értesíteni szíveskedjék.”¹² 1945. szeptember 10-én Tápiószentmárton körjegyzője jelentette: „a Blaskovich kúriának már csak a falai és kéményei vannak meg. A tetőt és a faanyagát még a tél és ta-

vasz folyamán az orosz katonasággal a helybeli és környékbeli polgári lakosság széthordta. A helybeli rendőrséget már több ízben utasítottam a további rongálások megakadályozására.”¹³

Hasonlóan drámai képet rajzolt a pusztulásról és pusztításokról Voit Pál, aki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából tett körutat Kozocsa Sándorral és Kapossy Jánossal a Dunántúlon, s két jelentésben is beszámolt a templomok, illetve kastélyok, kúriák és műgyűjtemények állapotáról.¹⁴

A MOB természetesen minden olyan esetben eljár, amikor egy épülettel kapcsolatban valami a tudomására jutott, igaz, egyéni kérelem alig-alig érkezett. Azonban intézkedésének – hivatkozással az 1881. évi törvényre s ebből következően a tulajdonos vagy fenntartó kötelezettségeire – valójában nem sok foganatja volt. Nem tekinthettek el a megváltozott körülményektől még akkor sem, ha azok a műemléki elveikkel nem egyeztek. 1946. november 30-án Jeszenszky Ferenc értesítette a MOB-ot, hogy a Jeszenszky testvérek tulajdonában lévő bükkösi kastélyba az előjáróság „különböző lakáskiutalásokat óhajt végrehajtani”. Kérte a MOB intézkedését, mert a kastély „műemléki lényege” változást szenvedne. A MOB részéről már a levél kézhezvétele napján Dercsényi Dezső felhívta az előjáróság figyelmét arra, hogy a kastély műemléki jellegű és a MOB védelme alatt áll: „A kastély jelenlegi állapotán, állapotán változtatásokat végrehajtani, átalakítani csak a Műemlékek Országos Bizottságának engedélyével szabad.” A Szentiványi Gyula által készített fogalmazványban azonban eredetileg más szerepelt: „Felkérem, hogy a kastély igényvételelől eltekinteni s annak megóvása érdekében a saját hatáskörében intézkedni szíveskedjék.”¹⁵ Ott, ahol az épület katonai objektummá vált, a MOB is és a közigazgatás is tehetetlen volt, mint pl. Csákváron: „tisztelettel értesítem, hogy a Csákvár községben lévő gróf Esterházy Mór tulajdonát képezett kastély belső berendezése megsemmisült, míg az épületen lévő ajtók, ablakok nagy részben megsemmisültek, egyébként a kastély sértetlen. Jelenleg orosz katonaság tartja megszállva és kaszárnnyának használja.”¹⁶

A MOB-nak azonban országos szinten kellett információkat szereznie és közbelépnie; Gerevich nem is késlekedett. Az Építésügyi Kormánybizottság keretében létrejött „A művészeti értékekben bekövetkezett háborús károk megállapítására alakított munkabizottságban dr. Gerevich Tibor elnök úr felkérte a Fővárosi Közmunkák Tanácsának küldöttjét, hogy az ország műemlékeiben bekövetkezett károk összeállításánál az adatgyűjtést a Tanács hivatali személyzete is támogassa. A Tanács átiratban felhívta a városok polgármestereit, a járá-

sok vezető tisztviselőit a károk sürgős bejelentésére. Egyidejűleg felhívta az alispánokat, valamint a saját vidéki kirendeltségeinek vezetőit az adatszolgáltatás ellenőrzésére. Tekintettel a rendelkezésre álló idő rövidségére, a kárjelentések csak hiányosan érkeztek meg. Az ügy sürgőssége már nem engedi meg az elmaradt jelentések megsürgését, s így a Tanács a bejelentett adatokat, táblázatilag feldolgozva, a Műemlékek Országos Bizottsága rendelkezésére bocsátja. A munkabizottság ülésén az az álláspont alakult ki, hogy a műemléki károk (művészi értékek lévén) pénzértékben általában nem állapíthatók meg. Az illetékes hatóságok utólagos kívánsága alapján azonban pénzbeli értékbecslés is szükségessé vált. Az értékelést a beérkezett körülmények alapján, azok pontosságához igazodva látatlanba kellett tehát elvégezni, s így az összegek meghatározása szükségképpen korlátozott pontosságú” – írta Pogány Frigyes 1946. február 9-én kelt kísérelvelevelében, melynek mellékleteként megküldte a MOB-nak az országos kárjelentést. A jelentések azonban nagyon hiányosak; több járás és város egyáltalában nem tett jelentést.¹⁷ Már 1945. július 17., 20., 25. és augusztus 1-jén ülésezett az az albizottság, amely Budapest sérült műemlékeinek felülvizsgálatát végezte. Átvizsgálták a rendelkezésre álló műemlékjegyzékeket, illetve a sérült műemlékek jegyzékét, és meghatározták a helyreállítandó emlékek körét. A bizottságban a MOB-ot Dercsényi Dezső képviselte.¹⁸ 1946 júniusától folyamatosan érkeztek azok a jelentések, összesen 76, amelyeket a belügyminiszter 32.548/1946. I. 3. sz. utasítására a körjegyzőségek készítettek.¹⁹

A MOB-nak azonban azokkal a hatalmi tényezőkkel kellett elsősorban kapcsolatot találnia, és megpróbálnia a műemlékvédelem szempontjait érvényesíteni, ahol valójában eldőlt az épületek sorsa. A földbirtokrendezés során köztulajdonba vett ingatlanok fölötti rendelkezés a Földművelésügyi Minisztérium kezében volt, mert a 2400/1945. F. M. rendelet 12. §-a értelmében „az elkobzás vagy megváltás alá kerülő lakóházakat, kerteket, illetőleg parkokat a földművelésügyi miniszter kijelölheti valamely országos érdekű szociális, művészi, tudományos vagy irodalmi célra”.²⁰ Miután ez a rendelkezés a műemléki értékű épületekre nem volt tekintettel, Gerevich Tibor 1946. március 12-én felterjesztéssel fordult felettes miniszteréhez, Keresztury Dezsőhöz: „Magyarország műemléki állományának jelentékeny részét tették ki a XVIII–XIX. században épült vidéki kastélyok és kúriák. A török hódoltság utáni időben országszerte többnyire jó hazai vagy külföldi építészeti tervei szerint épültek e kastélyok a késő barokk meg a klasszicizmus stílusában, s főképp ez utóbbi stílusnak szellemi

kapcsolatai a magyar reformkorral nyilvánvalóak. A vidéki kastélyok, részben e kúriák belső berendezéseikkel, bútorszataikkal, képekkel és metszetekkel értékes ingó és ingatlan műemléki anyagot jelentettek. Sajnos a háborús események következtében ez a műemléki anyag pusztulásnak indult s ma már az a helyzet, hogy a berendezések javarésze alig megmenthető, sőt az épület, a pusztá falak lebontásáról, elhordásáról is számtalan adatunk van. Tisztelettel kérem a Minisztériumot, hogy a földművelési miniszter és Földreform Bizottság figyelmét erre a sajnálatos körülményre, a magyar műemléki anyag ezen értékes részének pusztulására felhívni szíveskedjék. *Hasson oda, hogy az új tulajdonosok a műemlékjellegű kastélyokat s azok berendezését megbecsüljék. Ha ily károk mutatkoznak, forduljanak vagy az új tulajdonosok vagy a helyi hatóságok közvetlenül a Műemlékek Országos Bizottságához, amely minden lehető segítséget, szeretetteljes útbaigazítást, felvilágosítást megad.* Kérje fel a Minisztérium a Földművelésügyi Minisztériumot és a Földreform Bizottságot arra, utasítsa vidéki szerveit, alárendelt hatóságait, főként az illetékes földigénylő bizottságokat, hogy az elhagyott kastélyok fenntartásáról, vagy legalábbis jelenlegi állagának biztosításáról gondoskodjék és a saját hatáskörében is akadályozza meg a műemléki értékű ingatlanok lebontását, vagy lerombolását. Hívja fel a földművelésügyi miniszter a hatóságokat, hogy ily jellegű ingatlanoknak esetleges átalakítása előtt a Műemlékek Országos Bizottságának szakvéleményét kikérje s azt kövessék. *Segítségére és szolgálatára akarunk lenni a népnek, hogy azokat az ingatlan vagy ingó műemlékeket, melyeknek a földdel birtokába jutott, megszerezse és megbecsülje, szellemileg, művészileg és művelődésileg magáévá tegye, e nemzeti értékeknek nemcsak birtoklója, hanem értője, értékelője és védelmezője is legyen.*”²¹ (A kurzivált részeket utóbb Gerevich toldotta be az eredeti fogalmazványba.) Keresztury eljár az ügyben, mert 1946. április 25-én – a Hayde Béla miniszteri tanácsossal történt szóbeli megegyezés értelmében – a MOB megküldte a Földművelésügyi Minisztériumnak a „magyarországi műemléki jellegű kastélyok” jegyzékét.²² A kapcsolat azonban nem volt zökkenőmentes. A földművelésügyi miniszter 1946. június 13-án értesítette a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy az 1945. VI. tc. 600/1945. ME. rendelet végrehajtása során „megváltás, illetve elkobzás alá került kastélyok közül az alább felsoroltak felhasználása kérdését” 1946. június 18-án tárcaközi egyeztetéssel kívánja tisztázni. A felsorolt 16 kastély között szerepelt pl. „Eszterháza (Sopron vm.) Eszterházy-féle kastély (266 szoba, 7 kh. park.) Igényli: 1.) O. T. I. munkásüdülő céljára, 2.) Eszterháza község, 3.) Népjóléti Minisztérium.” Azonban a MOB képviselői

lője – miután a meghívót egy nappal később kapta meg a kitűzött időpontnál – nem tudott részt venni az ülésen.²³ Ugyanez ismétlődött az 1946. augusztus 12-re, 1946. október 10-re, 1947. január 20-ra kitűzött üléssel is, amikor 29, 26, illetve 25 kastély sorsa szerepelt a tárcaközi bizottság napirendjén. A MOB a későn megkapott meghívások miatt többször is interveniált: „Az irat 23.-án érkezett, s így a 22-i ülésen nem vehettünk részt! Dercsényi előadó Hayde Béla táblalábíró urat több ízben felkérte, hogy a bizottsági ülésre a MOB-ot akár távbeszélő útján is, idejében értesítse.”²⁴ Igaz, 1946 októberében megkapta az addigi üléseken született döntések jegyzékét.²⁵ Mindez annál is furcsább volt, mert 1946. november 21-én megjelent a földművelésügyi miniszter 189.100/1946. F. M. (1946. november 19.) sz. rendelete, amely kimondta, hogy „a juttatásban részesített a műemlékké nyilvánított épületek és egyéb vagyontárgyak műemlékszerű fenntartásáról és megőrzéséről az 1881 : XXXIX., illetve az 1929 : XI. törvényekben foglalt rendelkezések szerint köteles gondoskodni”.²⁶ 1947. március 17-től azonban Szentiványi Gyula, a MOB titkára már rendszeresen részt vett az üléseken.²⁷ Amikor a kormány 20.700/1948. sz. rendelete megszüntette a Tárcaközi Bizottságot, s „a közületi vagyont képező ingatlanok rendeltetésének” meghatározását, valamint a „Tárcaközi Bizottság által el nem döntött vitás kérdések” rendezését a Közületi Vagyoni Bizottságra ruházta, Gerevich Tibor rögvést kérte, hogy a Pénzügyminisztérium a MOB-ot is hívja meg ebbe a testületbe.²⁸ A bizottság azonban minden aktívabb tevékenység nélkül két hónap múlva megszűnt.

A MOB folyamatosan kísérletet tett arra, hogy az épületek helyreállításában részt vehessen: azonban minden siker nélkül; hiszen a köztulajdonba került épületek átalakítása, avagy rombolása – függetlenül azok műemlék voltától – minden előzetes engedély nélkül, kiviteli terv nélkül, spontán „kivitelezésben” készült és folyt. 1947. május 5-én Gerevich Tibor javasolta dr. Bárányos Károly földművelésügyi miniszternek, hogy a „Tárcaközi Bizottság javaslatai alapján a Földművelésügyi Minisztériumnak gazdasági szakoktatás céljára juttatott 19 kastély” – melyek kiemelkedő műemléki értéket képviselnek – helyreállítására a tárca biztosítson rendkívüli hitelt. A helyreállítást a MOB szakembereivel támogatná. Kérte, hogy a helyreállítási terveket előzetesen mutassák be a MOB-nak.²⁹

De nemcsak a MOB, hanem a magyarországi kastélyépítészet olyan elismert szakértője, mint Rados Jenő, a Műegyetem nyilvános rendes tanára is határozott hangú, de udvarias előterjesztéssel fordult 1946. december 6-án Mistéth Endre újjáépítési miniszterhez. „Hivatásbeli kötelességem, hogy

azoknak a kastélyoknak amelyek az amúgy is oly végzetesen megfogyatkozott magyar műemlékek közt értéket képviselnek, esetleges lebontása, megcsonkítása, vagy avatatlan kezekkel való elrontása ellen tiltakozzam. Felelősségem tudatában jelenthetem, hogy az épületek lebontásával kapcsolatos bontási költségek úgyszólván kivétel nélkül meghaladnák a kitermelhető anyag értékét.” Kéri és javasolja, hogy rendeljen ki „a legkisebb átalakítási és helyreállítási beavatkozáshoz is művezető ellenőrként oly képzett építész, akinek közreműködése megóvja a felelős irányítást és a magyar kultúrát a könnyen elkerülhető, de pótolhatatlan veszteséget jelentő érték-rombolástól.”³⁰

Néhány hónap múlva, 1947. január 21-én, Rados Jenő azt javasolta a MOB-nak, tekintettel a kastély- és kúriaállományt ért súlyos pusztításokra, a földreform során gazdátlanra vált épületekre és az egyes kastélyokat ért erőszakos rongálásokra, „nem említve a bennük volt bútorzat, műérték stb. kultúrnéphez nem méltó kezelését”, a MOB szólítsa fel egy „gondosan megfontolt egységes szövegű levéllel a juttatás által birtokba helyezett új kastélytulajdonosokat (ezek többnyire közületek) a nekik juttatott épületek pótolhatatlan műemlékértékére és figyelmeztesse legkomolyabban azokra a kulturális kötelezettségekre, melyek a stílszerű karbantartás tekintetében rájuk hárulnak. Mellékeljen a levélhez két példányban adatszolgáltató kérdőívet, melynek rovatai – bármily primitíven kitöltve – a jelenleginél több tájékoztatást nyújtanak e műemlék átvételkori állapotáról, azóta történt változásairól, az épület felhasználásának módjáról, az esetleges felhasználási vagy felhasználási szándékáról. [...] Nem csekély jelentősége volna azonban egy ilyen lap kitöltésének a juttatottak magatartására nézve is, mert tudatosítaná bennük a juttatás által nyert épületek művészeti jelentőségét és azt a felelősséget, mely őket a közzel és a magyar kultúrával szemben az épületek karbantartása tekintetében terheli.” A MOB a javaslatot elfogadta, s a kérdőívet kísérőlevéllel a tulajdonosoknak 1947. április 16-án szétküldte.³¹ Nem tudjuk, hány levél ment ki, azonban a beérkezett válaszok száma alig éri el a százat – e szám „nagysága” jobban érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a földreform során több mint 1500 kastély, kúria és 8000 katasztrális hold terület került állami tulajdonba.³² Az épületek számát illetően megbízható adattal valójában ma sem rendelkezünk, és kellő alapossággal csak egy megye épületeinek sorsa került feldolgozásra.³³

A hazai kastély- és kúriaállomány 1944 előtti állapotáról nincsenek megbízható adataink. Annyi bizonyos, hogy az egykori főúri gyűjtemények erodálódása, amely már a 19. század második felében

megkezdődött, feltartóztathatatlanul folytatódott a két háború között. Az épületállomány műszaki állapota folyamatosan romlott. A nagy kastélyoknak valójában csak a töredéke volt folyamatosan lakott, s helyiségeiknek csak kis része volt állandó használatban. Érzékletesen örökítette meg ezt az állapotot Meller Simon Fertődről írva, akaratlanul is általánosabb érvénnyel: „De aztán százéves elhagyatottság nehezedett a nagyszerű kastélyra. A lakatlansággal pusztulás járt karöltve; az operaház, a bábszínház, a kerti épületek, a vízesések hatalmas kőalkotmányai, a szobrok eltűntek; gazdátlan köveik a szomszéd falvak lakóinak szolgáltak olcsó építőanyagul. Csak a főépület maradt meg, az is megrongálva, kifosztva, elégtelenedve. A mérhetetlen értékű belső berendezésnek csupán töredéke maradt a helyszínen. A park elvadult; a környező épületeknek, melyek egész kis várost tettek ki, csakhamar nyomuk sem volt látható. Hihetetlen, hogy a XIX. században ilyen pusztulás lehetséges volt. Csak e század végén, a jelenlegi herceg és nemes emlékeztű neje, gróf Cziráky Margit értették meg újra a hely páratlan szépségét, állandó lakhelyül választották és megmentették, ami még menthető volt. Eszterházára újra beköltözött az élet. A mai kastély és park már csak árnyéka ugyan a réginek.”³⁴ A II. világháború katonai mozgásai, majd a környékbeli lakosság mohósága az épületek egy részének pusztulását hozta, a szerencsésebbeknek csak történetük egy szakaszának lezárultát. A szociálpolitikai célok tűzoltásszerű megoldását célzó, 1944 előtt törvényesített rablásnak³⁵ hosszú volt az árnyéka, politikai rendszereket átívelően. Súlyos

aránytévesztés lenne a parasztság százados földéhségét mások kirablásával összemოსni.

1949. november 16-án kihirdetésre került az 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet a múzeumokról és műemlékekről, majd december 15-én megkezdte működését a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, magába olvasztva a Műemlékek Országos Bizottságát és a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségét. A működés feltételei változtak ugyan, de a későbbi évek eseményei bebizonyították – 1957-ben megalakult az önálló Országos Műemléki Felügyelőség –, hogy mindez csak repedés volt az intézményes műemlékvédelem 1872 óta tartó történetében. A törés csak évtizedekkel később következett be.

*

Az alábbiakban közölt dokumentumok talán alkalmasak arra, hogy egyes épületek sorsán keresztül jobban alátámasszák a bevezetőben elmondottakat. Két közölt dokumentumban azonban a személyes motívumok kerülnek előtérbe. A Várnai Dezső feljelentésével kapcsolatos irat azért került a válogatásba, mert ha sajátos látószögből is, de élesebben rávilágít a magyar közigazgatás ellentmondásos – segítőkész vagy közönyös – szerepére a kastélypusztulásokban. Hárich János Ferenczy Károlyhoz írt levele pedig – a fertődi kastély építéstörténetéről tett észrevételein túl – éles kontúrokkal rajzolja meg a kastély kutatásának ellentmondásos és túlfűtött állapotát az 1960-as években.³⁶

FÜGGELÉK

*Benczúrfalva, Benczúr-kúria*³⁷ (1–2. kép)

Igen tisztelt Főjegyző Úr!

Hivatkozással az Országos Építésügyi Kormánybiztos 10.448/1945 számú rendeletére jelentjük, hogy a Benczúrfalvi Benczúr kastélyban az 1944–1945 tél alatt számos műemlék pusztult el, és raboltatott el. Maga a szép földszintes kastély is rongálódott; és elraboltatott, illetve elpusztított a kastély több szobájának művészi berendezése, továbbá Benczúr Gyula műterme berendezése, mely műtermet, úgy ahogy a mester halálakor maradt, Benczúr-múzeum gyanánt akartuk Nógrád vármegyének adományozni.

A németek egyebet, mint élelmet nem vittek el a kastélyból, de az oroszok és a falubeli lakosság az egész művészi berendezést részben elrabolták, részben darabokra zúzták és elásták. Részletezve a következő műtárgyak pusztultak el:

1. Benczúrfalva, Benczúr-kúria, 1955 körül.
Forster Központ, Fotótár, ltsz. 58.651

1. Benczúr Gyulától eredeti kép és vázlat 9 db.
2. Régi képek, illetőleg olyanok kópiái 18 db.
3. Modern képek: 1 db. Éder Gyula, 1 db. Mészáros Gyula, 7 db. Benczúr Ida

2. Benczúrfalva, Benczúr-kúria, 1955 körül.
Forster Központ, Fotótár, ltsz. 115.955

3. Edelény, Forgách-Coburg-kastély, 1955.
Forster Központ, Fotótár, ltsz. 40.795

4. Festett nagy goblin: 8 drb.
5. Reneszance és rococcó óra: 9 drb.
6. Reneszance és rococcó asztal: 12 drb.
7. Reneszance és rococcó szekrény: 21 drb.
8. Reneszance és rococcó karosszék: 15 drb.
9. Reneszance és rococcó szék: 23 drb.
10. Rococcó diván: 2 drb.
11. Velencei üveg- és reneszance sárgarézcsillár: 8 drb.
12. Keleti szőnyeg: 3 drb.
13. Indus, japáni, delfti és rococcó vasa: 10 drb.

Kiváló tisztelettel

Benczúrfalva, Nógrád megye
1945. december hó 9-én

Gróf Dr. Benczúr Gyula
Benczúr Margit
Özv. Ürmössy Jenőné Benczúr Elza

Edelény, Forgách-Coburg-kastély³⁸ (3–4. kép)

Jelentés az edelényi kastély jelenlegi állapotáról

Az egykori Forgách-Coburg-kastélyt, mely jelenleg a magyar Igazságügyi Minisztérium tulajdonában van, 1928 óta járásbírószág és magánlakás céljára használják. Az előudvarban lévő gazdasági épület régebben csendőrors és őrpáncsnoki lakás elhelyezésére szolgált, jelenleg az államrendőrség lakotanyája, meglehetősen szűkös elhelyezéssel, mosdó és W.C. nélkül. Az előudvar jobbszárnyán használaton kívül áll egy nagyméretű nyári konyha és garage. A bejárati vaskapu melletti végén egy volt járásbírószági tisztviselő lakik, – a balszárnyon ezzel szemben egy nyug. járásbíró lakása van, a többi

rész lakatlan. A vízvezetési és csatornahálózat úgy itt, mint a főépületben teljesen használhatatlan állapotban van.

A kastély parkját beléptidj ellenében népligetnek használják.

A kastély főépületében van elhelyezve a járásbírószágon kívül a bejelentőhivatal is az épület bal-szárnyán levő úgynevezett házi kápolna helyén, amely a már régebben átalakított földszinti és emeleti helyiségekből áll. Ugyancsak ideiglenesen van itt a földszinten elhelyezve a rendőrpáncsnok (százados) lakása, valamint 2 járásbírószági és 2 rendőrtisztviselő lakása is.

A főépület emeletén a díszterem (úgynevezett lovagterem) teknőboltozata több helyen beázás nyomokat mutat, azonban még elég jó állapotban van. A falakon dísztelen feliratok és dekorumok vannak. Az udvari homlokzat közepén levő kerek felülvilágító ablak ferde fiók boltozata, amely a dísztermet világítja, átlukadt (valószínűleg találat következtében), néhány téglá ugyanis kiesett a boltozat záradékából, – ez tarthatatlan állapot, mert még a lyukas fedélszékbe is belátni ezen a helyen, bár közvetlenül nem látszik életveszélyesnek, amiről időközönként úgy győződnek meg, hogy pisztollyal belövöldöznek, – a díszteremben ennek ellenére gyakran rendeznek táncmulatságokat. Kandallóját is használják, bár egyik keretköve hiányzik. Színezett gipszszobrai a padlástérben hevernek, ugyancsak itt van a járásbírószág levéltárának egy része egy manzárdszobában összegyűjtve. Egyébként a padlástér elhanyagolt állapotban van, mindenféle szemét és piszok összegyűlemlett. A padlástérről több helyen tüzelési célokra a padlásrekesztéseket és padlásjárdákat, sőt a járdákat alátámasztó gerendákat is kiszedegették és elhordták. Ezenkívül a tetőszerkezetből egyes kötőgerenda részeket is kifűrészeltek (a kéménykiváltásnál és mellette még néhány helyen).

A szarufák néhány helyen annyira meggyöngültek, valószínűleg repeszdarab találatok folytán, hogy azoknak kicserélése igen sürgős. Meggyöngültek ugyancsak egyes szarufa részek az állandó esőzés következtében is. Sem ez, sem az előbbi azonban még nem életveszélyes, minthogy tölgyfából van az egész tetőszerkezet készítve, – azonban a tél beállta előtt okvetlen javításra szorul. Hiányzanak még a tetőlétrák és a kibúvó fekvő ajtók, valamint az álló tetőablakoknál levő zsalulevelek. A lécezés majdnem sértetlen, az eternitfedés főleg a díszterem feletti részen igen sok helyen hiányzik, további helyeken, főleg az ereszvonál közelében igen hiányos, ami a falak beázását elősegíti. Ezek tehát azonnali javítást igényelnek, éppúgy, mint a szegély és vápabádogozások, valamint az ereszcatornák és csapadékvíz lefolyók, mert különben nemcsak a freskókkal díszített vakolatréteg, hanem maga a fal is lassan elpusztul.

Négy cserépkályha még megvan (2 rokokó és 2 empire fehér csempés) közülük 1 kissé sérült, 3 megrepedezett, – a többi cserépkályhákat már eltávolították, a vaskályhák pedig hasznavehetetlenek. A bútorzat 1–2 darab kivételével teljesen elpusztult.

Az emelet balszárnyán, a volt járásbírószági elnök lakásában a *négy évszak szobát* előszobának használják, a boltozat freskói sérültek, a jobb oldali ablak felett beázás helye látszik, a bal ablak feletti fiók-boltozatról levelesen levált a festés. Az ebből nyíló szoba boltozatán levő freskókon csak lényegtelen sérülés látható. A következő szobát kiigényelték és lakják is, ebben a szobában a falakon tekintélyes repedések vannak a sarkoknál és az ajtó felett. A boltozat freskója elég jó állapotba levőnek látszik, az utánfestés jól kivehető neutrális tónusú felületeivel.

A lépcsőházból nyíló úgynevezett vadászszobát a rendőrség használja, itt is utólagos ajtóelfalazás kibontásával gyengült meg az egyébként is összeropadozott fal. A boltozat annak ellenére nem látszik életveszélyes állapotúnak.

Egy kisebb emeleti szobát Pintér László festőművész átfestett 1929-ben, ami elég jó állapotban van, azonban itt a régi festés nem ismerhető már fel. A többi szobák nem freskósak, ablak és ajtószárnyai azonban erősen sérültek.

Egy ételfelvonó és egy manzárdszoba pusztult el – részben tűz, részben beázás következtében.

A fogházor lakása a földszinti jobbszárnyon használható és helyreállítható állapotban van, valamint a házilag megjavított fogdák is.

Véleményem szerint a lakott részekenél a vízvezeték és csatornahálózat átvizsgálása feltétlenül szükséges, valamint a rendőrségi tisztálkodási lehetőségek biztosítása is sürgős volna. Tekintve, hogy a szerelési rajzok hiányoznak – legvalószínűbb volna

4. Edeleny, Forgách–Coburg-kastély, 1955.
Forster Központ, Fotótár, ltsz. 40.792

a kastély vízvezetéki szerelését annak idején végző Kristóf nevű helybeli vízvezeték szerelő mestert megbízni a szükséges munkálatok elvégzésével.

A kastély közelében levő református templom, amelyen 1930-ban egy átépítési munkát végeztek Schulek János, illetőleg Möller István tervei szerint, elég jó állapotban van, csupán fedélhéjazata sérült meg és az újabb keletű üvegfestményei.

Budapest, 1947. június hó 9.

Várnai Dezső³⁹
építészmérnök

Az iratra 1947. szeptember 2-án Lux Kálmán kézírással rávezette: „Az edelenyi kastély nagy átalakításokon ment át. A Boldva felé néző díszudvart körülölelő épületek újak. Ray Rezső építette 1928-ban a főépületben is sok átalakítást végeztek.⁴⁰ A főépület emeletén a lépcsőházhoz csatlakozva négy szoba műemléki jellegű, falképekkel és mennyezetképekkel, melyeket már restauráltak. A kert felé eső, a fenti szobákhoz csatlakozó szárnyban, kis szobácskában teljesen átfestett fal és mennyezetkép van. Valószínűleg az 1928-i átalakítás idejéből.

A kastély főépületének nagytermét szintén átalakították, eredeti kiképzése nem védett. A terem, melyet most táncteremnek használnak, dísztelen, kandallója azonban eredetinek látszik, sajnos ez is sérült. A nagyterem egyik körablaka fölött a boltozat át van ütve (kisebb lövedék érhetett), a sérülés ez ideig kijavítva nincs. A kastély műemléki jellege annyira szenvedett, hogy az a maga egészében nem tekinthető már műemléki jellegűnek.”

A VKM-nek írt felterjesztés lényegében Lux-féle szöveg rövid összefoglalása, de abba Gerevich Tibor még annyit betoldott „Műemléki jelleggel és értékkel bírnak azonban s megóvandók a falfestmények.” 1947. szeptember 17.

Felsővadász, Rákóczi–Meskó–Vay-kastély⁴¹

Műemlékek Országos Bizottságának Hiv. sz. 4481/1946.
Budapest

Abaúj vm. Alispánjának fenti számú rendelete alapján tisztelettel értesítem a T. Bizottságot, hogy Felsővadász községben a volt Vay-féle kastélyból a harcok és azt követő időkben részint a község lakossága, részint az egyes közhivatalok muzeális értéknek számító bútor darabokat vittek el. Az elvitt bútorok nagy részben leltározva vannak. Tekintettel azonban arra, hogy többnyire hozzá nem értő és megbecsülni nem tudó egyének kezébe kerültek fenti bútorok, így kívánatosnak tartanám azoknak összeszedését és az eredeti helyén (kastélyban való) tárolását. Megjegyezni kívánom, hogy a bútorok hasznónélvezője özv. Grf. Vay Artúrné itt tartózkodik a községben, de ő csak kétszobás lakást használ (bútorozott) és mivel nem az ő tulajdonát képezik a fentebb megjelölt bútorzatok, így nem is járt el annak összeszedése érdekében.

Kérem a Műemlékek Országos Bizottságát, hogy az értékes bútorzatok további pusztulása érdekében szíveskedjék a tennivalókat közölni, illetve ebbéli munkákban behatóan támogatni.

Felsővadász, 1946. évi június 4-én.

Dolák Gábor
h. körjegyző

Fertőd, Esterházy-kastély

1.

Esterházy Hercegi Főlevéltár⁴² (5–10. kép) 6/1927

A Műemlékek Országos Bizottsága
Méltóságos Elnökségének

Budapest

Alulírott, mint Esterházy Pál dr. herceg úr Ő Főméltóságának levéltárosa, a következő kéréssel bátorodom a méltóságos Elnökséghez fordulni:

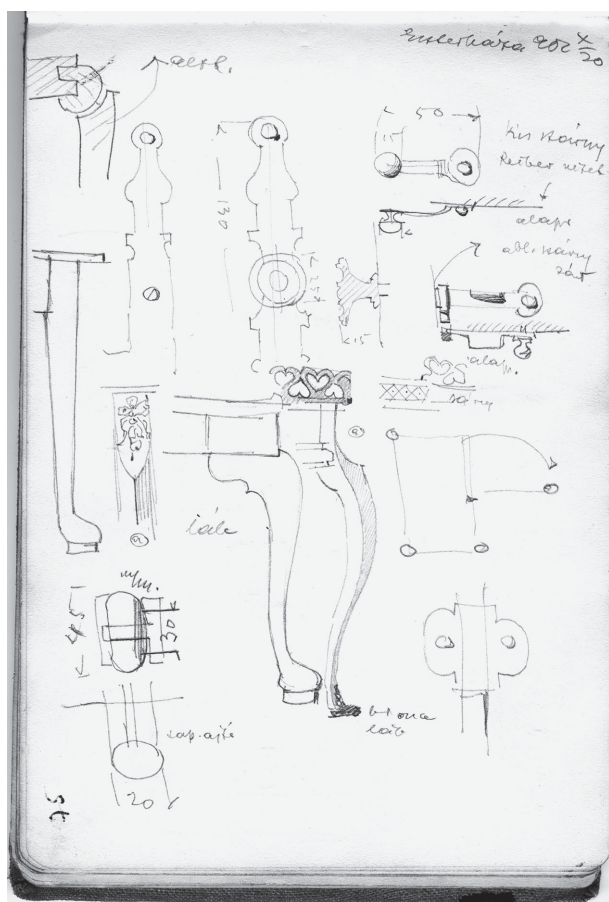
Ő Főméltóságának eszterházi várkastély a XVIII. században épült nagyszabású műemrek, melynek művészi értéke európai hírnevű. E várkastély egyes mellékreszeit ideiglenesen hivatalok tartják elfoglalva, túlnyomó nagy részben azonban lakatlan, minthogy Ő Hercegsége a remekbe készült helyiségeket, régi művészi bútorokkal ellátva, műemlék módjára kívánja fenntartani.

5. Fertőd, Esterházy-kastély, a főlépcső szobrai.
Möller István rajza, 1913.

Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz. K 352

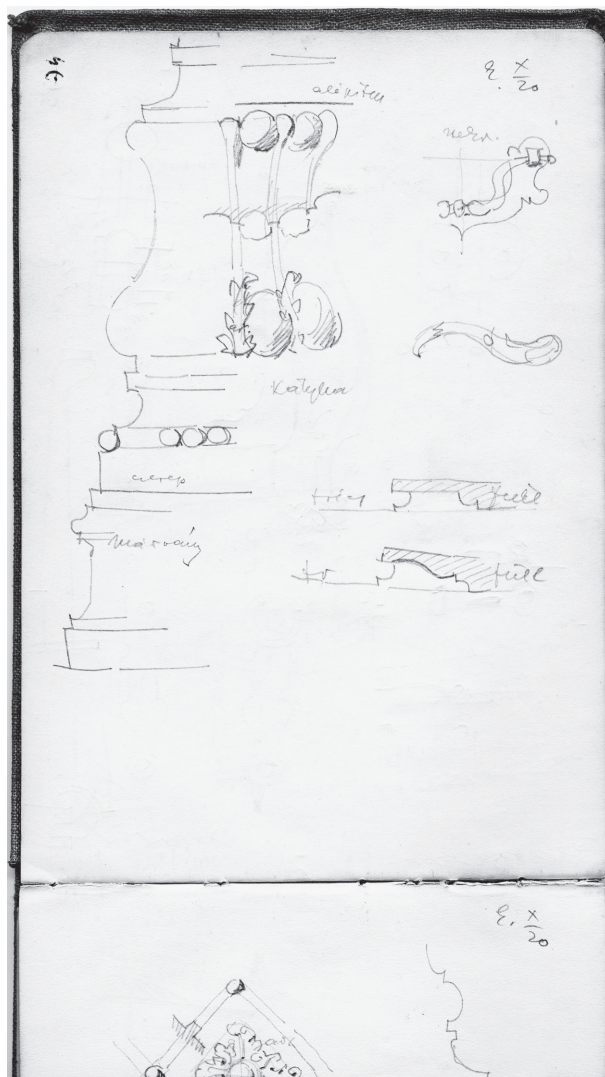

6. Fertőd, Esterházy-kastély, bútorok és szerelvények.
Möller István rajzai, 1913.
Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz. K 352

Az állami hatóság erről a tényről illetékes helyről származó igazolást kívánnak Ő Hercegsége Központi Igazgatóságától, különösen azért, hogy a lakóhelyiségek megadóztatása szempontjából megfelelően járassanak el. A hatóságok felszólítása szerint elég lenne e célra a Műemlékek Országos Bizottságától származó oly irat, mely igazolná, hogy a várkastély műemléknek tekintendő.

Mély tisztelettel bátorkodom tehát kérni a Méltóságos Elnökséget, kegyeskednék egy ily értelmű levelet intézni az Esterházy Hercegi Központi Igazgatósághoz, talán a következő tartalommal:

A Műemlékek országos Bizottsága az Igazgatóság felkérésére szívesen igazolja, hogy az eszterházi hercegi várkastély úgy külső építkezésében, mint helyiségeinek belső berendezésében a magyar építészeti műemlékek egyik elsőrendű példánya, s annak műemlékszerű kezelése nem csak indokolt, hanem a magyar kultúra szempontjából igen kívánatos is.

7. Fertőd, Esterházy-kastély, bútorok és szerelvények.
Möller István rajzai, 1913.
Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz. K 352

E kérés méltányos voltát nem szükséges bővebben bizonyítanom a Méltóságos Elnökség előtt, a Főméltóságú Herceg igaz köszönettel veszi, ha a Méltóságos Elnökség az ő kulturális intencióit ez igazolvánnyal támogatni szíveskedik.

Tisztelettel kérem, kegyeskedjék e levelet az Esterházy hercegi levéltárhoz (I. Tárnok utca 9.) küldeni, mely az igazgatósághoz továbbítani fogja.

Budapest, 1927. január 8.

Mély tisztelettel
Dr. Hajnal István⁴³
hercegi levéltáros

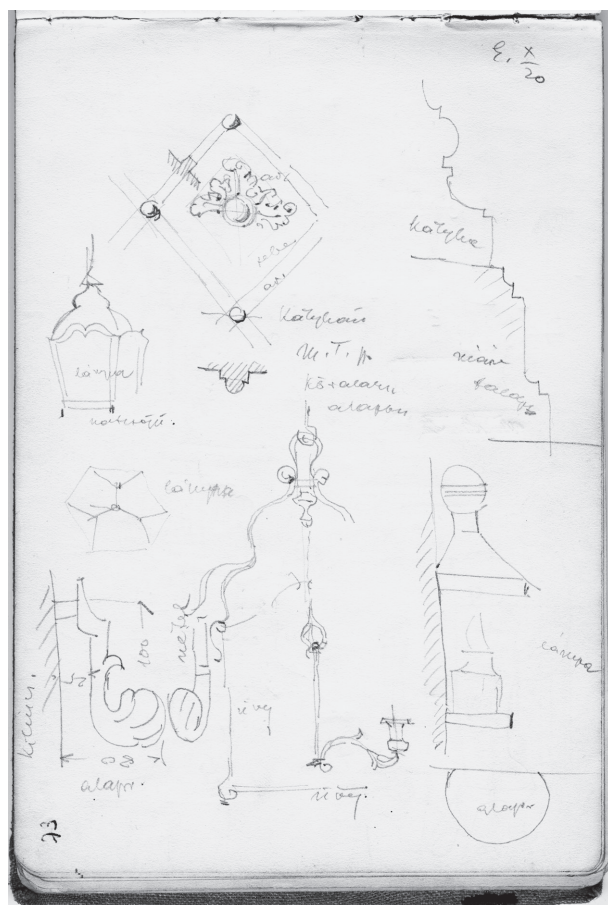
A MOB 1927. január 11-én a következő igazolást adta ki:

Tekintetes Esterházy Hercegi Központi Igazgatóságnak
Eszterháza

A Műemlékek Országos Bizottsága a Tekintetes Igazgatóság felkérésére igazolja, hogy az Esterházy Pál dr. herceg úr Ő főméltósága tulajdonát képező eszterházi hercegi várkastély úgy külső építkezésében, mint helyiségeinek belső berendezésében a magyar építészeti műemlékek egyik elsőrendű példánya mint ilyen a Bizottság műemléki lajstromába fel van véve, s annak műemlékszerű kezelése nemcsak indokolt, hanem a magyar kultúra szempontjából kívánatos is.

Budapest, 1927. január hó 11.

Dr. Szőnyi Ottó

8. Fertőd, Esterházy-kastély, bútorok és szerelvények.
Möller István rajzai, 1913.
Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz. K 352

2.
Eszterházi körjegyzőtől⁴⁴
719/1946

Műemlékek Országos Bizottságának
Budapest

Belügyminiszter úr 32.548/1946 I. 3. számú rendeletére értesítem, hogy az eszterházi várkastély teljes berendezése elpusztult. Az épület jelenleg is katonai beszállásolás alatt van. Az épület ablakai, ajtajai nagyrészt hiányzanak, sőt a padlástér gerendáiból és deszkáiból is sok el lett tüzelve s használva. Ha valami intézkedés nem történik a tél előtt, valószínűleg a tetőzet beomlik a hó nyomása alatt. Sürgős intézkedést kérek.

Eszterháza, 1946 évi június 25.

[olvashatatlan aláírás]
körjegyző

3.
Az Országos Földbirtokrendező Tanácsnak, Budapest⁴⁵ (11–12. kép)

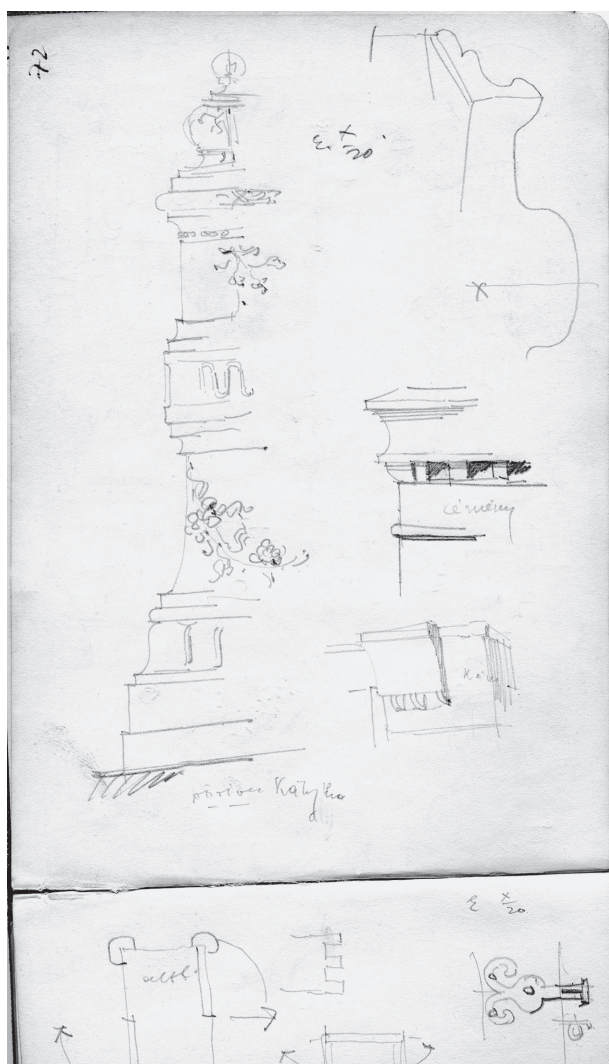
186.198/1946. Tárgy: Az Eszterháza községben
VIII.1. lévő hg. Eszterházy-féle kastély
felhasználása

A Sopronvármegyei Eszterháza községben lévő, az 1945: VI. törvénycikkkel törvényerőre emelt 600/1945. M.E. rendelet végrehajtása során megváltott hg. Eszterházy-féle kastélyt és melléképületeit, valamint a hozzátartozó mintegy 11 kat. hold kiterjedésű parkot a 2.400/1945. F.M. sz. rendelet 12.§-a alapján a Sopronvármegyei Földbirtokrendező Tanács által később pontosan megállapítandó kiterjedésben és telekkönyvi megjelöléssel írók és művészek számára létesítendő üdülő céljára a vallás- és közoktatásügyi minisztérium részére kijelölöm akként, hogy a szóban levő ingatlan tulajdonjoga az 5.600/1945. F.M. számú rendelet 62–67. §-aiban foglalt rendelkezések szerint a magyar államkincstár javára kebeleztessek be, az ingatlanak az említett célra való felhasználásáról pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr intézkedik.

A juttatott ingatlanért a később megállapítandó összegben és fizetési feltételek mellett a Földbirtokrendező Alap részére fizetendő megváltási ár a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát terheli.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által erre kijelölt személy a jelen határozatom kézbesítését követő 15 napon belül az Eszterháza Községi Földigénylő Bizottsággal együtt eljárva, ingó és ingatlan

9. Fertőd, Esterházy-kastély, bútorok és szerelvények.
Möller István rajzai, 1913.

Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz. K 352

leltár felvétele mellett köteles az ingatlant birtokba venni és az ingatlan alkotórészeinek további megőrzéséről a jogazda gondosságával gondoskodni.

Abban az esetben

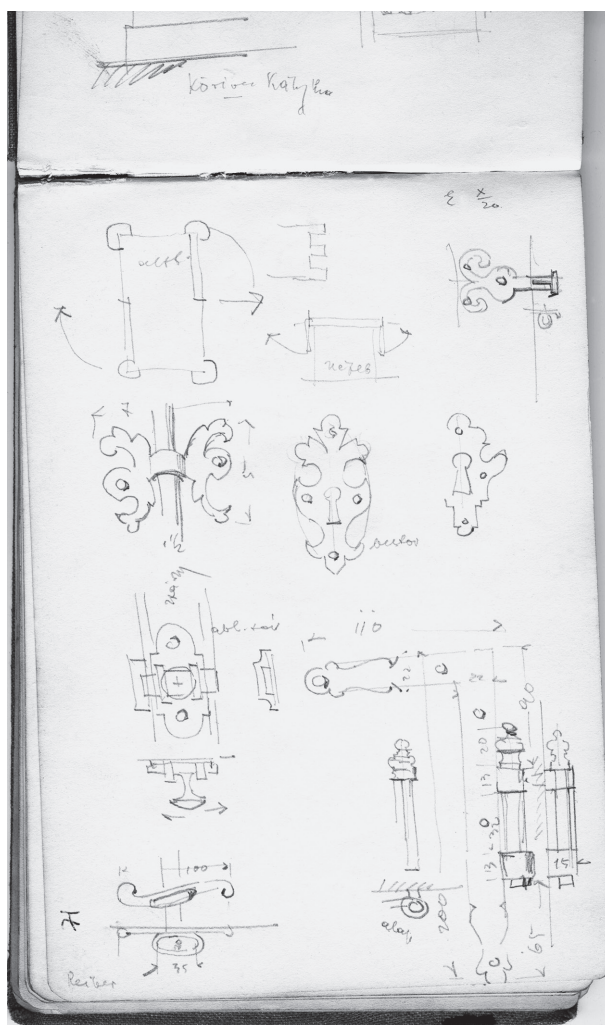
ha a juttatott az ingatlant nem az említett célra használja fel, vagy

ha az ingatlant a jelen határozatom kézbesítését követő 1 éven belül nem használja fel, vagy legalább a felhasználására irányuló előkészületeket nem teszi meg és a szükséges tőkebefektetéseket nem végzi el, továbbá

ha kezelése alatt az épületek állaga gondatlansága folytán leromlik, és végül

ha a juttatott maga, vagy ennek engedélyével, illetőleg engedélye nélkül, de a köteles őrizet elhanyagolása miatt más a park fáit kiirtja,

az ingatlan birtokából a juttatott kimozdítása az idő közben végzett javítási, átalakítási, vagy egyéb

10. Fertőd, Esterházy-kastély, bútorok és szerelvények.
Möller István rajzai, 1913.

Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz. K 352

munkálatok költségeinek megtérítése nélkül elrendelhető. Ebben az esetben az esetleg okozott kár a kimozdított által a Földbirtokrendező Alap részére megtérítendő.

Felhívom a t. Tanácsot, a Sopronvármegyei Földbirtokrendező Tanács és Eszterháza Község Földigénylő Bizottságát, hogy az általam a fenti célra kijelölt kastélyra, valamint a hozzátartozó melléképületekre és parkra vonatkozóan a felhasználás tekintetében a rendelkezést mellőzze.

Felhívom továbbá a t. Tanácsot, hogy az illetékes Megyei Földbirtokrendező Tanácsnál és Községi Földigénylő Bizottságnál a jelen határozatom végrehajtását és pontos betartását ellenőriztesse.

E határozatom tudomásulvétel végett a vallás- és közoktatásügyi és népjóléti miniszter úrral, továbbá az Országos Társadalombiztosítási Intézettel és a Műemlékek Országos Bizottságával, valamint Eszterháza község elöljáróságával, tudomásulvé-

tel és végrehajtás végett pedig az illetékes megyei földbirtokrendező Tanáccsal és községi földigénylő bizottsággal egyidejűleg közöltem.

Budapest, 1946. augusztus hó 12.

Dobi István s. k.
Földművelésügyi miniszter

Tudomásul szolgál. Ad acta. Bpest, 1946. szept. 2.
Gerevich

4.

Jelentés a kastély jelenlegi állapotáról⁴⁶ (13–15. kép)

A kastély dísztermi középrészében a múlt hónapban történt első emeleti földem beomlást megvizsgáltam. A második emeletről induló padlás falépcsője a levegőben lóg és minden pillanatban leszakadhat, mivel alatta az elkorhadt csapos gerenda földem már lezuhant és az alatta levő lépcsőzetre esett, melynek korlátját és annak szegélykövét helyéből elmozdította. A lépcsőfokokban látszólag csak kisebb sérülések vannak, annak ellenére, hogy a második emeleti 15 cm.-es téglaválaszfal, mely a padláslépcső mellett volt és a földem egyik elkorhadt fagerendáján állott, szintén lezuhant. Az első eme-

11. Fertőd, Esterházy-kastély, 1955.
Forster Központ. Fotótár, leltározatlan

12. Fertőd, Esterházy-kastély, 1955. Forster Központ. Fotótár, leltározatlan

leten a lépcsőház megközelíthetetlen. A második emeleten 1945 évben a gondatlanul felhalmozott sok szemét között még az óra súlyai is ott voltak – s ezt a szemetet 1946-ban, mikor az orosz kórház elhagyta az épületet – eltakarították. Ez a szemét nagy súlyánál fogva a már elkorhadt fafödémeket egy újabb megterhelésnek tette ki, ami elősegítette a beomlást. Egyébként dr. Porpáczy Aladár⁴⁷ kertészeti igazgató vezetésével a környékbeli 4 község önkéntes munkásai takarították ki a kastélyt. Ugyancsak a kertészeti igazgató akadályozta meg az oroszok kivonulása után a kastély további rombolását a rendőrség segítségével és még a tél beállta előtt a fedélhajazatot kijavíttatta a kastély volt építőmestereivel és mintegy 10–15 m² kátránylemez pótlásával, amit a régihez hasonló bádoggal kellene pótolni.

Tekintettel arra, hogy ez a kastély 1764–1766-ig nem a régi süttőri vadászkastély helyén épült, hanem annak tetemes alaprajzi kibővítésével létesült, sőt még egy emeletráépítéssel is megterhelték az egyébként is könnyű favázis szerkezettel épített első emelet falait, a helyreállítási munkálatoknál fokozottabb figyelemmel kell lenni.

A beomlott rész helyreállítása kapcsán beható vizsgálat alá kell venni az összes fafödémeket, ahol a túlzott feltöltéseket okvetlenül kellene csökkenteni, annál is inkább, mivel a középrész második emeletének jóformán teljes padlózatát az orosz katonaság eltűzte és a feltöltést teljesen bepiszkították (azt WC helyett használva) és ez jelenleg is összeturkálva és takarítatlanul áll. Az összes ablak és ajtóborításokat feltűztették, csupán a tokokat hagyták meg. Értesülésem szerint, amikor már a második emeleten mindent elpusztítottak, akkor az első emeletre levonultak és ott rendezkedtek be a katonai kórházzal.

A padlástérben a második emelethez hasonlóan, de valamivel kisebb mérvű pusztulást állapítottam meg, ahol a vörösfenyőből készült tetőszerkezet egy részét kifűrészték.

A dísztermi középrész feletti harmadik emelet megközelíthetetlen és használhatatlan. Itt tető ugyan még van és beázás sem észlelhető, azonban a födém hiányzik. Az ablakoknak a külső zsalutáblái ugyan megvannak, de az ablakszárnyakat már elvitték. A díszterem felfüggesztett álmennyezete sértetlen, a rajta levő freskóvakolatnak kisebb repedései vannak. Berendezése, csillárok, tükrök, ablak és ajtószárnyak hiányoznak, a négy sarokban álló kőszobrok közül kettő sérült. Vásznonképeinek felső egyharmada még meg van, a többit levágták és eltávolították. A díszterem alatt a Sala terrena az orosz katonaság kivonulásakor juhakol volt, másfél méter magasságtól fölfelé a boltozat, sőt a padlóburkolat is aránylag jó állapotban van, az ajtószárnyak közül

13. Fertőd, Esterházy-kastély, belső részlet, 1955.
Forster Központ. Fotótár, leltározatlan

14. Fertőd, Esterházy-kastély, belső részlet, 1955.
Forster Központ. Fotótár, leltározatlan

6 db külső hiányzik, a belő ajtószárnyak talán még előkeríthetők. A terem kisebb költséggel rendbe hozható, a belőle nyíló kert felőli 1–1 szobával együtt. A bal oldali szoba orosz konyha volt, az üstházak most is ott vannak, a cserépkályhát innen eltávolították, a többi szobákban a cserépkályhák és kandallók megvannak, sőt be van rendezve központi fűtéssel is. Ebben az egyébként elkormozott mennyezettű

15. Fertőd, Esterházy-kastély, belső részletek, 1955. Forster Központ. Fotótár, leltározatlan

szobában elég jól láthatók a vászonkép-pannók alatt a régebbi vadászkastélynak XVIII. század elejei kínai jeleneteket ábrázoló falfestmények. Hasonló a jobb oldali szoba három falát beborító falfestmény is. Ennek a szobának negyedik fala, hol az ablakok vannak egészen a két ajtóig – eredeti rokokó faburkolatával helyreállítható. Ezután helyreállítható volna a helyreállítási munka folyamán az első emeleti díszterem, azután a középrész többi szobái.

A Sala terrena előtti külső díszlépcsőzetből a megrepedezett 8 db kőlépcső volna kicserélendő, az ideiglenesen megtámogatott lépcsőszegély pedig helyreállítandó volna (mérete 2.20 x .45/015, nem ék alakú).

Sürgős megjavítást igényelnek az attika csatornák és lefolyó csövek, tűzcsap szekrények (mintegy 12 darab).

Az egész kastélyt tudomásom szerint a Földművelésügyi Minisztérium vette tulajdonába, ennek a közép részét kertészeti múzeum, a jobb oldali udvari kétemeletes szárnyépületet kertészeti kutatóintézet és könyvtár, a bal oldali szárnyépületet kertészeti középiskola és fiúinternátus céljára használják, melynek átalakítási munkálatai a befejezéshez közel állanak.

A kastély előtti franciakertet az iskola állítaná helyre, a távolabbi, jelenleg fátlan parkrészt a község igényelte ki strandfürdő létesítése céljából – jelenleg burgonyaföld. A kastély középrészeiben állítólag ezzel a strandfürdővel kapcsolatban a község üdülőt kíván létesíteni. A kastélytól távolabb eső erdős parkrészt a három, több kilométer hosszú sugárútjával együtt az erdészet kapta meg. Ezt a három utat szegélyező facsoportot mindenképpen meg kellene védeni a pusztítástól.

Budapest, 1947. július hó 10.

Várnai Dezső
építészmérnök

A MOB – röviden összefoglalva Várnai jelentésének főbb megállapításait – 1947. július 15-én átiratban kérte a Földművelésügyi Minisztériumot, hogy a „különleges fontosságú műemlék megmentése érdekében mielőbb intézkedni és a helyreállítással kapcsolatos terveit a MOB-val közölni szíveskedjék”. 1947. október 25-én a Földművelésügyi Minisztérium közölte, „a Kertészeti Főiskola igazgatóságát utasítottam, hogy a kastély feltétlenül szükségé-

ges helyreállítási munkálatai megállapítása végett szakértővel lépjen érintkezésbe és kérjen be költségvetést. [...] A munkálatok végrehajtásához szükséges összeg fedezetét a hároméves terv keretében igyekezem biztosítani, a munkálatok mielőbbi elvégzése céljából és figyelemmel a hároméves terv hitele terhére megvalósítandó egyéb kertgazdasági feladatok költségeire, amelyek ily nagy összeg biztosítását e célra egyelőre nem teszik lehetővé: kívánatosnak és fontosnak tartanám, ha a Bizottság saját hitel terhére, e költségekhez hozzájárulását tudná biztosítani. Az említett okokon kívül indokolná e megoldást az a körülmény is, hogy a szükséges összeg jórészt a kastély műemléknek nyilvánított közép-ső része gyors helyreállítására szolgálna, amely rész pedig elsősorban egyetemes nemzeti kulturális szempontból bír jelentőséggel.”

5.

Feljegyzés⁴⁸

Az Esterházy-kastély helyreállítása érdekében 1947. november 27-én de. 10 órakor a Műemlékek Országos Bizottságánál tartott értekezletről.

Jelen voltak a MOB részéről: dr. Gerevich Tibor elnök, dr. Lux Kálmán műszaki főtanácsos, dr. Dercsényi Dezső előadó.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről: Szelle Kálmán építésmérnök.

A Földművelésügyi Minisztérium részéről: Somogyi István. ker.[tészeti] főfelügyelő.

Dercsényi Dezső előadó ismerteti a tényállást, mely szerint az Esterházy-kastély a Földművelésügyi Minisztériumnak lett szakoktatás részére juttatva. Tekintve, hogy a kastély közép-ső részének II. emeleti földeme és lépcsője beomlott, kijavítása halaszthatatlan szükséges.

Szelle Kálmán ismerteti az előzményeket. A kastélyt eredetileg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kapta meg, de átengedte a Földművelésügyi Minisztériumnak azzal a kötelezettséggel, hogy e jelentős műemlék helyreállításáról a Műemlékek Országos Bizottsága irányítása mellett gondoskodik.

Somogyi István előadja, hogy amikor a kastélyt a Földművelésügyi Minisztérium átvette, csak emberfeletti munkával lehetett kitisztítani, úgyhogy a tanítás 1946 novemberében megindulhatott. A kastélynak helyrehozatalára pénz nem áll rendelkezésre. A 3 éves terv keretében egész Eszterháza részére való beruházásokra 1 millió forint van előirányozva. Ezen összeget elsősorban a termelés beállítására, másodszorban iskolák létesítésére s csak harmadszorban a kastély és annak műemlékei javítására kell fordítani. Az eddig kiutalt részletösszegek olyan kicsik, hogy

ezekből annak ellenére, hogy a Földművelésügyi Minisztérium a műemlékvédelmet elsőrendű feladatának tekinti, komolyabb javításra nem tellett.

Gerevich Tibor elnök hangsúlyozza, hogy a kastély beomlott földemének és a veszélyeztetett padlástlépcsőnek sürgős kijavítása volna a legsürgősebb feladat. A földem helyrehozása minden más előtt biztonsági és nem műemléki vagy szépművészeti szempontból volna halaszthatatlan szükségesség, mert az ország legszebb kastélya ezzel egy katasztrófától menthető meg. A Földművelésügyi Minisztérium egy nagy összeget kapott Eszterházára, a Műemlékek Országos Bizottsága viszont az egész ország műemlékeire csupán 360.000 forintot. Ezen kis összegből hozzájárulni nem képes. Javasolja, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága ily értelemben egy meggyőző felterjesztést intéz a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, rámutatva egyben a kastély legsürgősebb helyreállítását szolgáló, már benyújtott költségvetés irreális voltára. Ezen bejelentett összeg csak egy pillanatnyi katasztrófális veszély elhárítására szolgálna. Műemlék javításra ebből nem telne, ez a következő évekre maradna. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ennek alapján átírna a Földművelésügyi Minisztériumhoz, javasolva a beszakadt mennyezet sürgős kijavítását.

Az értekezlet elnök javaslatát egyhangúlag magáévá teszi és elfogadja.

Az ülés nyomán 1947. december 3-án, *Gerevich Tibor*, a MOB elnöke, felterjesztésben jelentette a VKM-nek, hogy „a Földművelésügyi Minisztérium a MOB felhívására költségvetést készítettett a legsürgősebb helyreállítási munkálatokról, melyet jóváhagyás céljából bemutatott a MOB-nak. A költségvetésben felsorolt munkák csupán az állag megővására vonatkoznak és sürgősen elvégzendők, nehogy elmulasztásuk további rongálást és károsodást okozzon. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a költségvetés legtöbb tétele mennyiség és egységár szempontjából irreálisan alacsony, mivel műemlékszerű helyreállításról van szó, mely gondosabb munkát követel. A helyreállítási munkálatokat meg kell előzni a kastély pontos műszaki felvételének, mely jelentéktelen költséggel jár, és minden további helyreállító munka alapja. Az említett költségvetés erre is kitér, azonban a felvételi rajzok elkészítése oly szakfeladat, melyet csak műemléki kérdésben járatos szakember végezhet el eredményesen. Leghelyesebb lenne, ha a Földművelésügyi Minisztérium a MOB-ot kérné meg, hogy jelöljön ki megfelelő szakembereket a felvételi rajzok mielőbbi elkészítésére.” Kéri, hogy a VKM hívja fel a Földművelésügyi Minisztérium figyelmét a kastély állapotára.⁴⁹

A Földművelésügyi Minisztérium miniszteri osztályfőnöke, dr. Nyíry Károly, 1948. január 19-én kérte a MOB-ot jelöljön ki az épület felmérésére szakembert. Egyben visszautalva korábbi átíratára, „amelyben kifejtettem, hogy a rendelkezéseimre álló hitelek e munkálatok végrehajtására elégtelenek. Részint ebből az okból, részint pedig azért, mert a kastély-épület helyreállítása elsősorban egyetemes nemzeti kulturális szempontból bír jelentőséggel, arra kértem t. Címet, hogy a költségekhez saját hiteleből biztosítson hozzájárulást. Tudomásom szerint t. Cím a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úrral együttesen ez irányban előterjesztéssel élt a Gazdasági Főtanácshoz. Még a műszaki felvételezési munkálatok előtt szeretnék tájékozást kapni arról, hogy t. Címnek ez a lépése milyen eredménnyel járt”.⁵⁰

A MOB 1948. február 4-én kelt válaszában közölte, hogy az 1947. november 27-én tartott közös értekezleten „az a vélemény alakult ki, hogy a műszaki felvételezés, valamint a legszükségesebb állagvédelmi munkákat t. Cím saját költségének keretéből is fedezni tudja és külön hitel igénylésére csak később kerül sor, amidőn a nagyobb költségekkel járó műemléki helyreállítást a műemlék tulajdonos, ez esetben a Földművelésügyi Minisztériumnak rendes költségvetési keretében már nem tudnák kielégíteni”. A felvételek elkészítésére a MOB dr. Lux Kálmánt ajánlotta.⁵¹

1948. február 18-án a Földművelésügyi Minisztérium kérte a kastély műszaki felvételi munkái költségvetésének megküldését. Lux Kálmán a következő választ adta, 1948. március 16-án: „Az eszterházi Estreházy-kastély műszaki felvétele és annak alapján a kastély alaprajzai, homlokzatai, metszetei megrajzolása igen jelentékeny műszaki művelet, mely a nagyarányú épületkomplexum területének minden helyisége alaprajzi, magassági és formai adottságainak felmérésével járó helyszíni munkából és mérési adatok alapján szerkesztendő tervrajzok elkészítéséből adódik. A készülő tervrajzokat a helyszínen ismételt ellenőrizni és az esetleges hibákat a tényleges állapotnak megfelelően helyesbíteni kell. A kastélykomplexum műszaki szempontból való helyes megítélhetésére el kellene készíteni az épületek földszinti, I., II., III. emeleti alaprajzait 1:100 léptékben, mely léptéket alapul véve a földszinti és I. emeleti alaprajzok hozzávetőleg 1.70/1.15 méter méretű ábrákat adnának. 1:100 léptékben kellene elkészíteni a kert felé néző két homlokzatot, valamint a court d'honneur befoglaló épületek két homlokzatát, melyek egyikénél az udvar hossz tengelyében a főépület keresztmetszetének, másikának az udvart szegélyező kétemeletes épületek keresztmetszetei ábrázoltatnának. 1:50 arányban kellene megszerkeszteni a főépület

hossz- és keresztmetszetét és a szegélyező épületek keresztmetszetét. Nagyobb arányban, 1:20 léptékben kellene megrajzolni a díszlépcső felmérési rajzait, 2 alaprajzot, 2 nézetet és 1 metszetet. A helyszíni felmérés műveletének, azzal kapcsolatos utazások, valamint a rajzok elkészítésének költségei hozzávetőleges számításunk szerint huszonkétezer forintot tennének ki, mely összeget legcélszerűbb volna a MOB-nak átutalni, mely hivatal a munkálatok foganatosítására megtenné intézkedéseit.”⁵² 1948. április 7-én a Földművelésügyi Minisztérium megbízott osztályvezetője, Szóts Sándor közölte, hogy a „kastély felvételezési munkálataira szükséges, mintegy 22.000 forintot ez idő szerint” nem tudja biztosítani, csak augusztus hóban.⁵³ 1948. június 4-én Gerevich Tibor értesítette Porpáczy Aladár igazgatót, hogy tudomása szerint a kastély „bal szárnyát laboratóriumok számára vették igénybe és ennek érdekében ott átalakításokat hajtottak végre.” Felhívta a figyelmét, hogy ezt a MOB engedélye nélkül nem tehetik.⁵⁴ 1948. június 7-én a kastélyban működő Kertészeti Kísérleti Telep igazgatója, Ferdinánd Dezső értesítette a MOB-ot, hogy a kastély balszárnyának első emeletén „laboratóriumokat és egyéb szükséges helyiségeket” rendeztek be. „Átalakítás azonban egyáltalán nem történt. Csupán az épületet karbahelyeztük, ajtókat, ablakokat megjavítottuk és a helyiségeket úgy rendeztük be, ahogy voltak. Az épület állagában változás egyáltalán nem történt, csupán karbahelyezés. A kísérleti telep berendezésével kapcsolatban semmiféle átalakításra nem lesz a jövőben sem szükség.”⁵⁵ A MOB hamarosan feljegyzést készített a VKM-nek a kastély „műemléki” problémáiról. „A háború alatt kevés építészeti kárt szenvedett s a harcok után helyi kezdeményezés meg tudta óvni a helyreállításhoz nagy költséget igénylő fa részeinek (ajtó, ablakok, parketta stb.) javát. Ma a két szárnya, ahol kertészeti szakiskola működik nagyrészt helyre van állítva, súlyos feladat azonban a legdíszesebben kiképzett középső épülettömb restaurálása. A legsürgősebb az első emeleti beomlott földem helyreállítása, majd az ablakok és ajtók pótlása, végül a belsők kitakarítása. Egyes termekben hiányzik a faburkolat és a tapéta, néhol azonban előjött a korábbi chinoiserie falfestés, mely műemléki szempontból is érdekes. A legfontosabb probléma a kastély középső részének megfelelő rendeltetést adni. A kastélyt a Földművelésügyi Minisztériumnak juttatták, mely a szárnyakban kertészeti szakiskolát helyezett el. Az iskola, teljes kiépítése esetén sem veszi igénybe az egész épületet, de a középső traktus díszesen kiképzett szobái és termei nem is alkalmasak e célra. Mint távoli terv szerepel a gondolat, hogy itt kertészeti múzeumot rendeznek be. A műemlék fenntartása-

ra elsősorban kötelezett tulajdonos – jelen esetben a Földművelésügyi Minisztérium – a hároméves terv keretén belül főként a kertészet üzemi fejlesztésére gondol s többszöri tárgyalásunk után ebben a költségvetési évben még a műemléki helyreállító munka megindításához szükséges műszaki felvételek elkészítésének aránylag csekély, 22.000 forintos összegét sem vállalja. Ily körülmények között megfontolás tárgyává kell tenni a kastély középső részének kulturális célra történő felhasználását. [...] A helyreállítás részletes programját csakis a műszaki felvételek elkészítése után lehet megadni, most csak néhány hozzávetőleges adattal, kereteit próbáljuk felvázolni. Kőműves munkák 35.000.– bádigos munkák, javítások 6.000.– tetőjavítási munkák 8.000.– asztalos 18.000.– üveges 26.000. – a lépcsőház és földem helyreállítása 20.000.– műszaki felvétel és részletes költségvetés 32.000.– összesen: 231.000. – E munkálatok elvégzése után a középső épülettömb állagmegóvása megtörtént, egyes helyiségeket tehát használatba lehet állítani. A munkálatokat a MOB saját hatáskörében irányítaná, hogy a műemléki szempontokat teljes mértékben érvényesíthesse.”⁵⁶

6.
Győr-Sopron Megyei Tűzoltó Osztályparancsnokság⁵⁷
Győr
707/17/1950. opk.

Értesítem a Múzeumok és Műemlékek Országos Központját, hogy a 13/1949. törvényerejű rendelet 5. fejezet 18. §-ának 1./ és 3./ bekezdése alapján a volt Esterházy kastélyban tűzrendészeti szemlét tartottam. A véghatározat kiadására vonatkozólag javaslatot tettem a Kapuvári Járás Végrehajtó Bizottsága felé.

A tűzrendészeti szemlén felvett jegyzőkönyvet addig is, míg a véghatározat 1 példányát az illetékes járási tanács Végrehajtó Bizottsága kiadja, csatoltan megküldöm

Győr, 1950. augusztus 21.

Farkas József
tü.szdz.osztpk.

Jegyzőkönyv

Készült Fertődön, az állami Kertészeti Mezőgazdasági Technikum irodájában, f. évi augusztus hó 11.-én a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 13/1949 sz. rendelete folytán műemlékké nyilvánított Esterházy kastély tűzrendészeti felülvizsgálata tárgyában. Jelen vannak: a győri Tűzoltó osztály pa-

rancsnokság részéről Farkas József tü. szds., a járási tűzoltó parancsnokság részéről Rózsa Mihály járási tü. pk., a Technikum részéről Gurszky Tivadar ig. h. és Somogyi József gondnok, mint jegyzőkönyvvezető.

Fenti bizottság a kastély helyiségeit (lakatlan) felülvizsgálva megállapította, hogy több milliós érték ment, illetve van veszendőbe, annak következtében, hogy a kastély lakatlan részei idegenektől nem elzárható állapotban van, vagyis az idő viszonyosságaitól erősen megrongálódott bejárati ajtók a mindennapos beszélgetések dacára idegenek által fel van törve és a nagy értéket képviselő faburkolatokat, padozat burkolatokat, földön részeket tüzelés céljára elhordják, a helyiségekben elhelyezett műértéket képviselő kályhákat szétörik, illetve a még meglévő falfestmények (freskókat) ok nélkül erősen megrongálják. Az épületnek egyes részein a tetőzet erősen rongálódott állapotban van, melynek következtében több helyütt a földem le vannak szakadva, és a jelenlegi állapotokból megállapítható az is, hogy a még meglévő gerendaföldem részek a hozzájutó víztől további nagymértékű korhadás következtében beszakadással fenyeget olyannyira, hogy a helyiség egyes részeiben a tartózkodás, illetve bejárás életveszélyes.

Fentiek alapján a bizottság javasolja, hogy sürgősen történjen intézkedés a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja részéről az iránt, hogy a nevezett kastély felsorolt veszélyes részeit, valamint egyéb részeit is idegenek, rongálók elől kellő mértékben elzárni lehessen. Tekintettel arra, hogy a kastélyban való járás életveszélyes, a fenti bizottság megállapítása az, hogy a kastély mielőbbi műszaki felülvizsgálata szükséges, továbbá arra való tekintettel, hogy a legnagyobb elővigyázat ellenére is gyermekek a helyiségekbe bejárnak és egyes helyeken a szobákban, a padláson szalma van, ennek következtében könnyen tűz keletkezhetik. Szükséges ezen tűzveszélyes szalmaanyagoknak a helyiségekből való azonnali eltávolítása.

A jegyzőkönyv felolvasás után jóváhagyólag aláíratott.

Kmf.

A MUMOK 1950. szeptember 29-én az időközben megérkezett jogerős határozat alapján felterjesztésben kérte a VKM minisztert, „mint a kastély jelenlegi tulajdonosát, sürgősen rendelje el a kastély nagy műemléki értékére és a jövőbeli kedvező használatosságra tekintettel a fertődi volt Esterházy-kastély halaszthatatlan állagvédelmi munkálatainak haladéktalan elvégzését. Ezek a munkálatok értesülésem szerint a következők: 1.) A kastély lakatlan

részének teljes lomtalanítása az építésügyi hatóság határozata szerint. 2.) A középszárnyon az ajtók és ablakok pótlása, vagy ha ez pillanatnyilag költségvetési okokból ez idő szerint keresztülvihetetlen, addig is, ideiglenesen azok téglával való elfalazása a behatolások megakadályozására és az időjárás romboló hatásának megszüntetésére. Ez az eljárás ugyan esztétikai okokból súlyosan kifogásolható, azonban átmenetileg legalább nagyobb biztonságot nyújt; természetesen az ablakok és ajtók visszaállítását az eredeti állapotba belátható időn belül meg kell oldani. 3.) A két leszakadt földem helyreállítás. 4.) A tetőzet rongált részeinek javítása. 5.) Újabb felülvizsgálat után a veszélyesnek mutató részek biztosítása.”

Szabolcska Ferenc a VKM ügyosztályvezetője 1950. szeptember 25-én válaszolt a MUMOK felterjesztésére. „Hivatkozással a fenti számon küldött felterjesztésre értesítem, hogy az említett kastélyban valóban van egy kertészeti középiskola és mezőgazdasági kutatóintézet, azonban ezek nem a VKM, hanem a Földművelésügyi Minisztérium hatáskörébe tartoznak. Értesülésem szerint a kastély tulajdonjogilag sem az FM. sem a VKM-hez nem tartozik. Ennek alapján kérem a Központot, hogy az 1949: 13 tr. 18. §. értelmében ezen kérését az épület jelenlegi tulajdonosához terjessze elő.”

Kertészeti Mezőgazdasági Technikum
Fertőd, Telefon: 5.

Műemlékek Országos Bizottságának
Budapest

A főhatóságunk utasításának megfelelően szeptember hó 15-én elfoglaltam új beosztásomat a fertődi Kertészeti Technikumban. Idekerülésemkor megtekintettem a Bizottság gondjaira bízott várrészt és végtelenül lesújtva láttam mind az épületnek, mind pedig a kertnek pusztulását. A hatalmas várkastélyban székel az iskolánk, a kísérleti központ, az erdészet és újabban a katonaság is. A várrész nem lakott, de annak ellenére, hogy mi több ízben lakattal lezártuk, gyakran látogatott. A múlt hét folyamán széjjelszedték és elloptak egy gyönyörű és értékes cserépkályhát, felszedik a szobák parkettakockáit, elhordják az ablak és ajtószárnyakat, lefeszégetik a falak nagy értékű színes deszkaborítását, de a kínai művészet pompás falborító deszkára készült festményeit is. Ez utóbbiakból, mint a többi értékes és kevésbé értékes alkotásból szintén loptak el. Noha paraszti származású vagyok, mégis a szépnek és művészeknek rajongója vagyok. Ez a tény indított arra, hogy a nézetem szerint nagy értékű festményeket a vezetésem alatt álló iskola megőrzésbe

vegye és kérem a Bizottságot arra, hogy az épület megvédésére két irányban tegye meg a szükséges intézkedést. 1.) Az épület tetőzetén lévő hibákat javíttassa ki, mert a csapadéktól a gerendázat elkorhad és már helyenként beszakadozik. 2.) Vagyon és tűzbiztonság szempontjából megfelelő vagyónorról gondoskodjék. Nem hiszem azt, mint az MDP tagja, hogy komoly nemzeti vagyon pusztulása nem minősíthető valaki részére szabotázzsal felérő vétkes mulasztásnak.

Abban a reményben, hogy soraimnak lesz fogadtatja, köszöntöm a Műemlékek Országos Bizottságának vezetőségét elvtársi üdvözléssel

[Fertőd, 1950. október 19.]

Drágffy Gyula

1951. február 14-ére az Földművelésügyi Minisztérium értekezletet hívott össze

Jegyzőkönyv⁵⁸

felvettük 1951. február 14-én a Beruházás Ellenőrzési osztály hivatalos helyiségében. Jelen vannak: Alulírottak.

Tárgy: A fertődi volt Esterházy kastély állagmegővéséről és hasznosításáról.

F. M. Tervfőosztály, Beruházási Ellenőrzési osztály ismerteti a kastély jelenlegi állapotát, valamint, hogy a kapuvári járási tanács elrendelte a megyei Tűzoltó Osztályparancsnokság előterjesztésére az épület lakatlan részének állandó lezárását és tetőzetének helyreállítását, tűzbiztonsági, tűzvédelmi és állagvédelmi szempontból a kastélyt meg kell védelmezni. Elrendelte továbbá a kastély lomtalanítását. Gerő László a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja részéről felhívta a tárca figyelmét a kastély elsőrendű műemlék jellege miatt fontos megővésének szükségességére, valamint közli, hogy az O. T-től [Országos Tervhivatal] a műemlékek védelmére vonatkozólag hitelt igényeltek és abban az esetben, ha ezen kérelem megfelelő elintézését nyer, úgy a fertődi kastélyra vonatkozólag cca 50.000 Ft-os állagvédelmi hitel hozzájárulást tudnak biztosítani.⁵⁹

A Szakoktatási főosztály és a Kísérleti Központ a tűzoltósági eljárás véghatározata alapján lomtalanítás elvégzését az ÁGI [Állami Gazdaságok Igazgatósága] bekapcsolása mellett vállalja és ezt a lomtalanítást március 15-ig végre fogja hajtani. Ehhez külön költségfedezetet nem igényelnek.

A Mezőgazdasági Kísérleti Központ javasolja a kastély 3 részének oly módon való használatbavételét, hogy a Szakoktatási főosztály és az M.K.K. a

jelenleg használatban levő szárnyhoz közelebb eső részeket helyezze használható állapotba. A középső traktus helyreállításáról pedig a tárcza az O.T.-nál biztosítandó hitel terhére az összes (fentiekén kívül) ÁGI és ÁMG [Állami Mezőgazdasági Gépállomás], valamint a község dolgozói részére is közös kulturális helyiséget létesítsen. A Szakoktatási főosztály ismerteti, hogy jelenleg kertészeti oktatási vonalon Esterházin fejlesztési, felfuttatási terve nincsen és ezért nem látja biztosítottnak és indokoltnak a helyiségek használatba vételét. Megvizsgálandó, hogy az esetleg szakoktatás részére biztosítható helyiségek az ÁGI iroda céljaira, vagy a község más kulturális céljaira, vagy a helyi Pártszervezet nem tudja-e hasznosítani.

Az értekezlet az MKK javaslatát általában elfogadja és ennek alapján a Beruházási Ellenőrzési osztály a szükséges előterjesztést a Miniszter Úr, illetve az Országos Tervhivatal felé foganatosítani fogja. K.M.f.t.

dr. Gerő László, Múzeumok és Műemlékek Országos Központja
Hamza László MKK
Schmidt Károly FM Tervfőosztály
Dudás Lajos ÁGI
Fábry György MKK
Mildner Ernő ÁGI
Lahel Mihály Szakoktatási főo.
Kappéter Iván FM. Tervfőoszt.

7.
Egészségügyi Minisztérium – Népjóléti Minisztérium⁶⁰
3410/F/33

Múzeumok és Műemlékek Országos Központja
Budapest
VII. Bródy Sándor u. 16.

5425/1951. MOK. műeml. számú felterjesztésükre, amely a fertődi kastély tudószanatóriumi felhasználása tárgyában történt, kérjük közölni azt, hogy ez a kastély melyik minisztériumnak lett átengedve. A felterjesztés szerint jelenleg az épület egy részében a Földművelésügyi Minisztérium intézményei nyertek elhelyezést. Ahhoz, hogy mint tudószanatórium számba jöhessen, szükségünk van arra, hogy a Földművelésügyi Minisztérium hajlandó legyen intézményeit átvinni másik helyre.

Budapest, 1951. június 7.

dr. Mosolygó Géza
főelőadó

Egészségügyi Minisztérium
Budapest
Hiv. sz.: 3.410/F/33/1951.VII./4.

A fertődi kastélyban, mint azt átiratomban jeleztem, a két épületszárnyat használják a Egészségügyi Minisztérium alá tartozó intézmények, és pedig egy Mezőgazdasági Technikum és egy Növénykísérleti Állomás.

A kastély középszárnya azonban, a nagytermekkel, üresen, használaton kívül áll. Ilyen körülmények között tehát a kastély elvileg az Egészségügyi Minisztérium kezelésében maradt, azonban a szóban forgó középső épületet a Minisztérium ez idő szerint használni nem kívánja s így véleményem szerint nem volna akadálya más irányú hasznosításnak.

A kastély teljes kiürítésének lehetőségét a magam részéről elbírálni nem tudom. Véleményem szerint, minthogy a szakirodalom szerint Magyarország legnagyobb kastélyáról van szó, a középszárnynak egészségügyi célokra való felhasználása az oldalszárnyak más célú használata mellett is lehetséges.

A tudószanatórium javaslatát a fertődi állami gazdaság vezetője vetette fel s tapasztalatom szerint a helyi körökből érkező javaslatok igen sok esetben rámutatnak a kedvező megoldásra. Kétségtelen, hogy ezt a nagyszabású építményt olyan célokra kell felhasználnunk, amelynél az igénybevett termék nagy méreteit kellőképpen ki lehet használni, amint ez szanatóriumok esetében elképzelhető.

Budapest, 1951. június 19.

Péczy Béla
Dercsényi Dezső

8.
Feljegyzés⁶¹
a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja részére,
Budapest

Folyó hó 22-én Fertődön járva, megtekintettem a volt Esterházy kastélyt. Megdöbbenett az állandó pusztulás látványa, amely részben a gondatlan kezelés, részben a fosztogatás eredménye. A zenetere még eddig épnek mondható faláról a terembe illetéktelenül bejutó társaság a rózsákat letördelte s a falak mentén a föld tele volt friss törmelékkel. A teremben lévő szökőkút megmozdítható köveit szétszedték. A kalauzoló Kocsis István kutató, intézeti tisztviselő, maga is megdöbbenve észlelte a pusztítás legfrissebb nyomait és megjegyezte, hogy hasonló cselekedetek napirenden vannak.

A Növénynemesítési Kutatóintézet kivételével az épületben elhelyezett intézmények kevés gondot fordítanak az épület állagának megóvására. Az agrotechnikum 3 növendékét a bíróság 2 hónapra elítélte fosztogatásért, amit nevetve közöltek társikkal. Állandó a „kincskeresők” falbontással, ablak, ajtóráma kibontásával járó rombolása. Több teremben az épen maradt kézi faragású ajtók kereteiből egy-egy részt kifűrészelnek, a volt porcelánszoba vitrinjeinek favázát bicskával lefaragják.

Az épület egy részét az Á.M.G. használja. Az ún. kínai szobában ömlesztve tartják a műtrágyát, s ezzel a parkettot teljesen tönkretette. A zeneterem márványpadlózata a traktor behajtásának következtében megrepedt.

A tetőzet egy része sürgős javításra szorulna, mert a falakon már látszik a beázás nyoma.

Mindezeket azért hozom a Bizottság tudomására, hogy a műemlék állagának megvédésére intézkedést tegyen. Amennyiben a restaurálásra nincs lehetőség, legalább az ablakok, ajtók bedeszakázásával, gondos elzárásával kellene a további vandál pusztítást megakadályozni. De tudatosítani kellene az épületben elhelyezett intézmények vezetői előtt, hogy a szocialista állam vagyonának megvédése mindnyájunk kötelessége, és mulasztásaikért felelősséggel tartoznak.

Budapest, 1951. július 23.

Bogyay Elemérné

Azonnali erélyes intézkedést kell foganatosítani! A Megyei Tanács és Pártbizottságnak írandó levél, továbbá a Földművelésügyi Minisztériumnak az ÁMG kioktatására, az ottani kerületi Rendőrfőkapitányságnak. Nagyon komoly hangú levelek legyenek. Valaki utazzék le ezekhez a szervekhez a tervezési osztálytól. Pogány [Ö. Gábor] 1951. VII. 18.

Múzeumok és Műemlékek Országos Központja
162-F-4-2/1951

Községi Tanács, Fertőd

Növénynemesítő Kutatóintézet, Fertőd

Mezőgazdasági Technikum, Fertőd

Á.M.G. vezetője, Fertőd

A fertődi volt Esterházy kastély állapotáról hozzám feljelentés érkezett. A tényállás megvizsgálásával Csatkai Endrét, a soproni Liszt Ferenc Múzeum vezetőjét bízam meg.

Kérem részére a 13/1949. sz. törvényerejű rendelet 20. §./1/ bekezdése alapján a műemlékké nyilvánított épület összes helyiségének megtekintését tegye lehetővé.

Az épület állagfenntartása céljából halaszthatatlan intézkedések a hely színén azonnali megtételére megnevezett kiküldöttemet felhatalmaztam.
Budapest, 1951. július 31.

Péczy Béla, Zádor Anna

Liszt Ferenc Múzeum Sopron

594-1951

Tárgy: jelentés a fertődi kastélyról

Hivatkozási szám: Múzeumok és Műemlékek Országos Központja

162-F-4-2/1951

Igen Tisztelt Központ!

A fenti sz. alatt hozzám intézett felhívás értelmében VIII. 6.-án kiszálltam Fertődre és a tapasztalatokról, amelyek sajnos nagyon is megfelelnek az átiratban foglaltaknak, külön jelentésben számolok be. A gazdaság vezetőségében sok jó akaratot találtam, de azal felelnek, hogy helyiség híján kénytelenek a dísztermeket használni, ha már egyszer az övék. Mondták, hogy a járási tanács is helyteleníti a dolgot és egy bizottság abban állapodott meg, hogy a dísztermeket tanácskozó helyiségeknek kell felhasználni. Azonban az én ceterum censeom ez egy ügyben az, hogy múzeum legyen belőle, mert bármily egyéb használat csak a további rongáláshoz vezet.

A gimnázium igazgatója Szücs-Szabó Sándor azt említette, hogy a szégyenletes állapotokról már több ízben tett jelentést a központnak és októberben is jelentette azt, hogy a földszinten a kínai szobában répaszeletet, a szomszédos szobában pedig műtrágyát tárolnak.

Kérem a jelentésben foglalt „következtetések” szíves megfontolását és maradtam tisztelettel

Sopron, 1951. VIII. 7.

Csatkai Endre dr.
múzeumvezető

Jelentés a fertődi (eszterházi) volt hercegi kastély állapotáról

1951. VIII. 6. (16-19. kép)

1948-ban kerestem fel utoljára a kastélyt⁶² és az akkori állapotokhoz képest a palota külsején nagyobb változást nem észleltem. A második emeleten éppen úgy hiányoznak az ablakok, sok helyütt a spaletta is teljesen hiányzik, vagy lelóg. Egy szélesebb kémény fele részben van csak meg. Annál inkább elszomorító a kép, ha az ember a palota belsejét járja,

16. Fertőd, Esterházy-kastély, terményszárítás, 1955.
Forster Központ. Fotótár, leltározatlan

17. A fal mellett tárolt súlyosan fertőzött gerendaszelvények,
1955. Forster Központ, Tudományos Irattár,
műemléki iratok, 1955/9. dosszié

18. Fertőd, Esterházy-kastély, termény- és ruhaszárítás, 1955.
Forster Központ. Fotótár, ltsz. 48.468, 48.467, 48.466

19. Fertőd, Esterházy-kastély, termény- és ruhaszárítás, 1955.
Forster Központ. Fotótár, ltsz. 48.468, 48.467, 48.466

A mellékelt hevenyészett alaprajz a földszintet mutatja. A bajok egyik forrása, hogy a kastély mint a Földművelésügyi Minisztérium tulajdona 3 gondnokság alatt van. A késsel jelzett rész, a balszárnny, a Kísérleti állomásé, az kétemeletes rész. A pirossal jelzett rész az állami gazdaságé, de csak a földszinten, ez az épület egy része, szemben a kapuval. A barnával jelzett rész a főépület bal földszinti oldal és a kétemeletnyi díszterem, továbbá a jobbszárnny, amely szintén kétemeletes.

I. A balszárnnyban a kísérleti állomás berendezkedett, ajtó, ablak rendben van. A második emeleten régi, de egyszerű cserépkályhák vannak. Az intézetben folyó ismert magas eredményekkel rendelkező tudományos munka komoly elemeket foglalkoztat. A kastély ide eső része semmi rongálásnak ki nem tett.

II. A jobbszárnny két emeletén jelenleg, az iskolaév megnyílásáig a mezőgazdasági gimnázium helyezkedik el. A főépületig terjedő részben berendezkedtek, valószínűleg nagyobb fényűzéssel e helyiségek korábban sem voltak berendezve. A gimnázium kapta meg a főépület (közép) földszintén a 36–9 jelzésű földszinti termeket és a nekik megfelelő részen kívül az egész első és második emeletet, valamint toronyszobákat. Az első emeleten a parkett a legtöbb helyen erősen rongált, a kályhák egy része hasonlóan megcsontított. Ajtó, ablak alig akad ép. Mindezekben a nyílásokon nemcsak szél jár be, hanem eső és hó is. Faragás alig akad már. A főépület középső tengelye mellett húzódó két díszterem közül az udvariban két hatalmas kályha még teljes épségben van, de a négy díszszobor közül kettő megrongálva a helyén magas talapzaton, kettő a földön erősen megcsontítva. A faragások (zenélő gyermekcsoport) rongáltak. A falon 1951-es jelzésű diákfirkálás. Egyes kisebb szobában nincs semmi padló. A második emelet szobáiban sehol nincs padló. A lépcsőház korlátja összegörbülve. A világosító udvarokban szörnyű levegő és piszok. Itt az esőereszek csontkák, így a víz a falakat öntözi és ennek következtében beázik oldalról is az épület. A padlás teljesen üres a főépületen, a tető sok helyen rossz. A kisebb szobákban azonban legalább 8–10 ép és igen szép rokokó, vagy copf stílusú kályha van. A jobbszárnnyat (gimnázium) és a főépületet nem választja el ajtó, a bejutás szabad és ha valaki egy keveset eligazodik, bejárhatja az egész részt. A kutatóintézet felől el van zárva retesszel a gimnázium része, úgy hogy onnan át lehet jutni. A főépület egy helyiségét sem használja fel a gimnázium, mert hiszen ajtó, ablak nincs, csupán egyetlen kisebb helyiségben egy szebb kályha áll. (Lehet, hogy ez még a fordulóban van, tehát inkább a szárnyhoz tartozik).

III. Az állami gazdaság használja tehát a főépület földszintjén a hajnali Sala terrenákat. A 34-es számú teremben jelenleg gabonát tárolnak, a mögötte levő négy pillér tartotta kávézóban pedig a zsákok állnak tömve, egy szórógép is álldogál benne. Ez utóbb helyiség pillérei belülről üregesek voltak és ezekben rokokó urnák álltak, a két hosszanti fal közepén pedig grottaszerű kiképzés volt; ebben valaha lehetett szökőkút, de ma már a grottát alkotó köveknek sincs nyoma. Egy és más aranyozott díszű ciráda megvan még a belső teremben. A kastélyban foglalatostkodó pedagógusok szerint ide e helyiségbe kocsival is be szoktak járni. Amennyi a kőpadlatból a búza alól kilátszott, épségben volt; nem tartom azonban valószínűnek azt az állítást, hogy traktorral is behajtottak volna, ehhez kicsi a bejárat, a túlsó oldal pedig, ahogy mondják, be van szegezve. A 28-as számú szobában műtrágyát tartanak zsákokban oly nagy tömegben, hogy a padlót nem látni és járni alig lehet. A 29-es számúban répaszeletet szabadon; a 29-esben egy hatalmas fafaragás nyúlik ki a falból, az a mennyezetes ágynak a roncsa, faragást, helyesebben roncsot még találni e szobákban (egy darabot felvittem a gimnáziumba). A 27-es szoba volt a kínai szoba, lakkfestések fára. Egy az ajtó felett van, a többi, vagy amennyit meg lehetett menteni, 9 darabot a gimnázium igazgatója vitt fel és mint róla meggyőződtem, egy helyiségben elzárva tart.⁶³ Mindezekben a helyiségekben és teljesen lomtárszerűen kezelt további helyiségekben a pusztulás elszomorító jelei.

Következtetések

A kastély főépülete a lehető legsürgősebben kiveendő a gazdaság és a gimnázium gondozásából s mindkettő a főépületből kitelepítendő. Az utóbbinak úgy sincs benne semmi haszna, az első pedig ha a mai célokra használja, azzal csak árt. Ugyanakkor a gimnázium és a kutatóintézet felé egyaránt lezárandó a főépület. A gazdaság vezetői arról panaszkodnak, hogy az ő részükre is átjártak egyes tanulók és a terményeket lopták, más elbeszélő szerint rajta csíptek növendéket, aki az épület faréseit vitte zsákba ki az épületrészből. A főépületnek földszinti ablakai és ajtajai is elzárandók, lehetőleg téglával. Fontos volna, hogy az egész kastély, vagy legalább a főépület egy-egy gondnokság alatt volna. A legfontosabb azonban a főépület állagának a védelme, mert könnyen meglehet, hogy az ideihez hasonló esős évben annyira beázik a mennyezet, hogy beszakad mindenestül.

Fontos volna, hogy egy tüzetes leírás rögzítse az egyes helyiségekben még fellelhető intarziát, kályhát. Tekintve, hogy rengeteg szobáról van szó, erre néhány nap szükséges.

Megjegyzem, hogy a gimnázium elköltözik és helyette rövidebb időre idevezényelt továbbképző tanfolyamok jönnek, azaz a veszély nagy arra, hogyha a főépületet el nem rekesztik, újabb kíváncsiskodók lepik el a kastélyt.

A legeszményibb megoldás az lenne, ha egy nagy barokk múzeum számára kivennék a mai gazdák kezéből a főépületet és e szerint átépítve gondolnák.

A gazdaság vezetője Kreiter elvtárs annyit megígért, hogy a gabonát 7. és 8-án elhordatja, a műtrágyával és répaszelettel még várni kell, mert nincs helyisége. Szerinte emberei megbízhatóak és a kezükön nem veszik el a helyiségekből semmi. Sajnos a répaszelet és a műtrágya állandóan párolog és ami még van ott, sőt a falak is szenvednek. Lehet, hogy a vegyi hatás a falakra szerkezetileg is káros lehet.

A két legsürgősebb dolog tehát a gazdaság felszólítása, hogy a helyiségeket ürítse ki, a másik pedig a főépület állagvédelme. A gimnázium elrekesztése szintén fontos, de farács is megteszi egyelőre, amelynek kulcsát megbízható egyén kezelje.

Sopron, 1951. VIII. 7.

Tisztelettel

Csatkai Endre dr.
múzeumvezető

Csatkai Endre jelentése nyomán a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja felterjesztéssel fordul a Köznevelési Minisztériumhoz 1951. augusztus 21-én: „A magyar műemlékvédelemnek egyik elsőrendű kötelessége a magyarországi kastélyépítkezés páratlan példáját megmenteni és legalábbis a további rongálások ellen állagát minél teljesebben biztosítani. Ebben az irányban a Központ több ízben kezdeményezett lépéseket. Legutóbb f. évi február 11-én a Földművelésügyi Minisztérium Beruházási Ellenőrzési osztályának, tervosztályának, Szakoktatási főosztályának és a használó intézményeknek kiküldöttével folytatott tárgyaláson a Földművelésügyi Minisztérium Beruházási Ellenőrzési Főosztálya vállalta, hogy az Országos tervhivataltól hitelt eszközöl ki a használaton kívül álló középszakasz karbahelyezésére. A kezdeményezés eredményéről nincs tudomásom. Ezzel szemben sajnálattal kell azt megállapítanom, hogy ez idő szerint a kastélyban levő állami gazdaság a kastély dísztermei közé számító földszinti termeket nemcsak rendeltetésükkel homlokegyenest ellentétben álló célokra használja, de ezzel a használattal annak védelmet kívánó berendezését egyenesen rongálja. Kérnem kell a Köznevelési Minisztériumot, le-

gyen szíves a Földművelésügyi Minisztériummal érintkezésbe lépni és nála a fertődi volt Esterházy kastély épületének védelme érdekében kieszközölni, hogy 1.) az állami gazdaság helyiséghasználát feltétlenül mielőbb szüntesse meg, 2.) a fertődi kastély két szárnyában elhelyezett intézmények, a Mezőgazdasági Kísérleti Központ és a Mezőgazdasági technikum, helyiségeiket megnyugtató módon különítsék el és a használaton kívül maradó középírsz állagvédelméről a megrongált tetőzet megjavítása és egyelőre az ajtó és ablaknyílások befalazása útján történjék gondoskodás; 3.) a kastély fokozatos helyreállításának költségeit a tulajdonos Földművelésügyi Minisztérium az Országos Tervhivataltól költségtérítésileg biztosítsa.”

9.

„Kedves Géza!⁶⁴ Mellékelten küldöm a fertődi jelentést. Jellemző és megdöbbentő az, hogy a technikum gondnoka nem tudja, hogy a kastély műemlék, függetlenül attól, hogy csak kb. egy hónapja van ott. A középső rész siralmas állapotban van. Kellő alkalommal az FM-nek meg kellene mondani azt, hogy mi lenne a kötelessége.” (Részlet Szakál Ernő [1913–2002] kísérlőleveléből)

É.T.T. Műemléki Csoport
Entz Géza osztályvezetőnek
Budapest

Jelentés a Fertőd-i kiküldetéséről 1955. márc. 4.

1955. II. 26-án kelt levele alapján felvettem a kapcsolatot a Győri Tervező Iroda soproni fiókjával, és Gallus László ép. mérnökkel 1955. március 4-én kiszálltunk a helyszínre.

A csaposgerenda födémek elbontása a mellékelt vázlatrajz besatírozott részén történt.

A bontást a Mezőgazdasági technikum megbízásából a Soproni Építő és Épületkarbantartó K. Sz. végezte. A munkát szóban 1954 őszén vállalták el, a szerződést 1955 januárjában kötötték meg. Kocsis János gondnok közvetlen életveszélyt látott fennforogni s így a bontást az építési engedély megszerzése előtt vállalatba adta. Amikor az építési engedély iránti kérelmét a járási tanácshoz beterjesztette, közölték vele, hogy az engedély kiadására az É.T.T. engedélye szükséges. Ekkor személyesen tett jelentést a munkáról Entz Géza osztályvezető kártársnak.

Gallus Lászlóval a helyszínen megállapítottuk, hogy a csapos gerendafödémek gombásak és nagymértékben korhadtak voltak. A födémek pusztulását az itt elhelyezett emeleti WC-k és fürdők rossz szigeteltsége [okozta], ami a födémek átázásához is vezetett.

Felkértem Gallus Lászlót, hogy a vállalat földmívesi kicserélési terveit vizsgálja felül, melyek jóváhagyásával – tekintettel a kollégium szükségleteire – a vállalat a földmívesi kicserélésének munkáját folytathatja.

Utasítottam a vállalatot a terveknek a tervező irodánál (Gallus László) való bemutatására, a végleges jóváhagyásra pedig a terveknek és műszaki leírásnak a technikum gondnokságához kell két-két példányt küldeni, hogy azokat az É.T.T. Műemléki Csoportjához felterjeszthesse és építési engedély iránti kérelmét a járási tanácshoz beadhassa.

A földmívesi átalakítás, azaz helyreállítás az épület műemlékjellegét nem érinti.

Ezen szemlén is szóba került a kastély középső részének ma használaton kívüli középső része, mely rohamosan pusztuló képet mutat. A díszlépcső nyugati egyenes karját aládúcolták, mert ledőléssel fenyegetett, s azon közlekedni most nem lehet. A kastély középső részére vonatkozóan helytelen a technikum azon álláspontja, hogy a középső részt nem használják s így a fenntartás nem az ő kötelességük.

Javaslom a földmívesi kicserélésre a végleges jóváhagyást a tervek beérkezéssel megadni, és a nem használt részek állagvédelmi munkáinak halasztatatlanságára az illetékes minisztérium figyelmét felhívni.

Sopron, 1955. III. 5.

Szakál Ernő

10.
Építészeti Tanács Titkársága⁶⁵

Kökény Mihály elvtársnak,
földmívesi miniszter helyettese
Budapest

Kedves Kökény Elvtárs!

Csatoltan küldöm a Földmívesi Minisztériumhoz a fertődi kastély állagbiztosítása ügyében írt leveletem. Kérlek, a Magad részéről személyesen is foglalkozz az ügygel, miután Magyarország egyik legnagyobb terjedelmű és legjelentősebb értékű műemlékének megmentéséről vagy végső pusztulásáról van szó.

Benkhard Ágost

Melléklet

Földmívesi Minisztérium

Tárgybeli műemlék állapotáról az egyik használt rész földmívesi beszakadásával kapcsolatban a Mezőgazdasági Technikum igazgatója jelentést tett. A sürgősen elrendelt – életveszélyességet elhárító munkák tárgyában kiküldöttem, és az általam megbízott É. M. Győri Tervező Iroda soproni fiókja jelentette, hogy nemcsak a most folyamatban lévő földmívesi munkák szakaszán, de a műemlék teljes területén a „könnyező gomba” fertőzés jelei mutatkoznak és e rendkívül rohamosan pusztító gomba nemcsak az összes földmívesi, padlóburkolatot, stukkók favázat, hanem nyílászáró-szerkezeteket is veszélyeztet.

A feltárt helyek máshol is gombásodást mutatnak, melyektől nemcsak a fa, de a fal-részeket is fertőtleníteni kell. Különösen veszélyes a helyzet a vízvezetékek környékén és a műemlék középrészén. De gombafertőzöttek a lakórészek faszerkezetei, és feltehetően a teljes épület nagy része.

A szükséges óvintézkedések megtétele nem tűr halasztást a népgazdaság vagyontárgyai között is számottevő épületben, mely a magyarországi barokk kastélyépítészetnek legkiválóbb emléke, továbbá európai viszonylatban is jelentős művészettörténeti értékünk.

A műemlék jó karban tartásáról a 13/1949. tvr. szerint a tulajdonos – jelen esetben használója – köteles gondoskodni.

A műemlék egyik szárnyában a Mezőgazdasági Technikum (Zöldségtermelési és növénytermelési tagozat), a másikban az F. M. Növényvizsgálati Állami Kutatóállomása nyert elhelyezést.

A 13/1949. tvr. hivatalom kötelességévé teszi⁶⁶ a magyar nép tulajdonában lévő műemlékek fenntartásának ellenőrzését. E kötelességből kifolyólag fel kell szólítanom a Földmívesi Minisztériumot, hogy az életveszélyessé vált állapotú műemlék felújítására a törvényben előírt kötelességéből kifolyólag az alábbi lépéseket haladéktalanul tegye meg.

1. A felújítás megtervezésére megbízás adása az É. M. Győri Tervező Irodának (Megjegyzés: a műemlék felmérési terveit az 1952–54 évek folyamán elkészítettem, azokat díjmentesen rendelkezésére bocsátom).

2. Az életveszélyes helyek azonnali aláfogása.

3. Az ütemezett felújítás haladéknélküli megkezdése és megszakítás nélküli végrehajtása.

Erről a Pénzügyminisztériumot egyidejűleg értesítem.

Budapest, 1955. március 24.

Benkhard Ágost

Az Építészeti Tanács Titkársága Műemléki Csoportjának átküldött anyag melléklete:

Bazsó László, a Faipari Kutató Intézet igazgatójának 1955. május 24-én kelt jelentése a kastély faszervezeteinek gombafertőzöttségéről. Részlet a jelentésből: „Szükségesnek tartjuk továbbá a kastély nagy termeinek megvédése érdekében, ha a gombásodást kiváltó nedvességforrásokat megszüntetik. Ennek érdekében a díszterem padlóburkolatát a csöves kukorica tárolásától mentesíteni kell. A többi terekben elhelyezett, zsákokban lerakott mezőgazdasági termékek (lucernamag stb.) elhelyezésére is javasolnunk kell más, e célnak megfelelő raktárhelyiség felhasználását. Fehérneműek szárítása szintén emeli a helyiségek levegőjének relatív nedvességtartalmát, amiért a szárítást szintén más helyiségben javasoljuk megoldani. Az üvegezés nélküli nyílászáró szerkezetek hasonlóan káros hatással lehetnek, mert emelik a belső terek nedvességtartalmát és ezzel a faanyagok átnedvesedését is elősegíthetik. A szél által befűjt gomba spórák a nedves aljzaton gyorsan csírázásnak indulnak, s további terjedésük mértéke már csak az időjárási viszonyok függvénye.”

11.
Ferenczy Károly⁶⁷ levele Hárich Jánosnak⁶⁸

Dr. Hárich János⁶⁹

Még mielőtt cikkem megjelent volna, találkoztam Kampis Tónival,⁷⁰ aki „ez a legújabb eredmény” rövid mondat kíséretében kezembe nyomta az Esterházy család zenetörténetéről írt németnyelvű tanulmányát.⁷¹ Az ott talált adatok nem értek váratlanul, mivel még az év elején sikeresen rábukkantam az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött „Esterháza: Műtörténet I.” c.⁷² kéziratot tanulmányára.

Építésmérnök vagyok, aki még az 50-es évek elején felmértem a fertődi Esterházy kastélyt.⁷³ Már akkor érdekelt a kastély története, foglalkoztam is vele, illetve igyekeztem kiismerni az épület csínját-bínját. Az összegyűjtött adatok sokáig ott feküdtek a fiókomban míg azután egy kastélykérdésekkel foglalkozó cikkem⁷⁴ nyomán mégiscsak kikíváncsiak lettem. Na de azt hiszem a mellékelt cikksorozat magától elmondja.

Még a művészetben megjelent cikkem nyomtatása előtt szerettem volna levelemmel megkérzeni, lektorálását és tanácsát kérve. Ebből azonban a szerkesztőség sűrgetése miatt akkor nem lett semmi és így csak most utólag – ha megengedi – köpögtatok. Kérem ismeretlen nyíltsággal írja meg véleményét sőt ha jónak találná legyen társszerző

a Sallay Mariann-nal közösen tervezett Fertőd-monográfiában.

A Valkó Arisztid⁷⁵ féle levéltári gyűjtés fiókszáma szolgáltatja a részadatokat. A felmérési, épületkutatási, tervezési adatok is egyre halmozódnak. Úgy érezzük van miből meríteni. Ha mindehhez az Ön részvétele is párosulna bizonyára meg lehetne oldani a kastély építéstörténetének jól összegubancolt sőt még lappangó csomóit. Várom választát.

63.6.1.

Ferenczy Károly

Budapest II. ker. Livia-u. 2.

12.

Harich János levele Ferenczy Károlynak

Dr. Joh. Harich Eisenstadt, 1963. június 25.
Eisenstadt
Schloß

Ferenczy Károly
Építésmérnök
Budapest, II. Livia-u. 2.

F. hó elsejéről datált levelét a mellékelt folyóiratokkal együtt 8-án kaptam kézhez. Küldeménye útján legalább tájékozást nyertem az otthoni, előttem eddig nem ismert dolgozatokról, mert ezekről itt csak hiányosan értesülök. Mivel hosszú évek után ismét régi munkakörömben dolgozhatok, az eszterházai építéstörténet természetesen ismét érdekel s ezzel levéltári munkám során szándékom is van foglalkozni. Felsorolom ezért az általam eddig ismert publikációkat:

Valkó A.: A fertődi kastély művészei. (Műv.tört. Ért. 1953.)⁷⁶

Valkó A.: Fertőd mesterei, művészei. (U.o. 1955.)⁷⁷

Balogh A.: A fertődi kastély építéstörténetének főbb mozzanatai. (U.o. 1953.)⁷⁸

Balogh A.: Fertőd és Kismarton parkjai. (Kny)⁷⁹

Balogh A.: A „Magyar Verszália” építője. (Műemlékv. 1962. 2.)⁸⁰

Katona I.: A fertődi kastély kialakulása. (Építés és Közl. 1959. I–II.)⁸¹

Katona I.: Fertőd Haydn korában. (Haydn-emlékkönyv. Akad. 1959.)⁸²

Sallay M. A fertődi Esterházy-kastély. 1959.⁸³

Marót János: Fertőd. 1961.⁸⁴

Ferenczy K.: Adatok a fertődi kastély értékeléséhez. (Műemlékv. 1961.)⁸⁵

Ferenczy K.: Kastélyműemlékeink. (U.o.)⁸⁶

Ferenczy K.: Álláspontok találkozása.⁸⁷

Nem ismerem: Rozványiné Tombor I.: Műemlékv. 1961 (cikkét) és Katona: A fertődi kastély... Művészet 1962. okt. cikkét.⁸⁸

A rendelkezésemre álló közlemények átolvasása után az az érzésem, hogy Önök otthon két fronton csatáznak Eszterháza meglehetősen bonyolult építési problémáján. Úgy látom egyik fronton Ön és Sallay M. áll, a másikon Katona⁸⁹ és Balogh s eddig mindketten Valkó arzenáljából vették levéltári fegyvereiket. Valkót személyesen csak a kivándorlásom előtti utolsó percekben ismertem meg, publikált munkáit azonban csak itt. Önfeláldozó és fáradtságos munkát végzett, habár nem mindig kifogástalanul. Ezért az általa publikált forrásközlemények javításra szorulnak. (Zenetörténeti vonatkozásban ez meg is fog történni az Universal Edition kiadásában megjelenő idei Haydn-Jahrbuchban.)⁹⁰

Felderített és még esetleg felderítendő levéltári forrásokról lévén szó, az eszterházai problémát illetően azt tanácsolnám, hogy az idevágó terminológiát, az épületrészeknek egyöntetű elnevezését tisztázzák az idegen nyelvű forrásanyag megjelölésének magyar fordításánál. (Az Esti Hírlap idei 135. sz. „Fordítás értelem” c. cikkét az építéstörténetre is vonatkoztatni kellene.)⁹¹ Sok félreértés kerülhet el azáltal. A fenti dolgozatokban u. i. sokszor nem világos, melyik épületrészről van szó.

Kíváncsinos lenne, ha a szerzők egyöntetűen, de helyesen írnák az Esterházy családnevet. (Erre vonatkozóan írtam a Bartha-Somfai Haydn könyvével⁹² kapcsolatosan az említett Haydn-Jahrbuch I. kötetében.)⁹³ Mert pl. Balogh és Sallay következetesen helytelenül Eszterházy-t ír (utóbbi viszont Besenyei „Eszterházi vigasságok” c. művét Eszterházi vigasságok-nak nevezi; Katona ennek Eszterházai vigasságok címet ad). Eszterháza elnevezését illetően megjegyzem, hogy Haydn az egyetlen ember, aki „Estoras”-ról datálja leveleit. Tehát ez az elnevezés (a család ősi neve) távolról sem volt közismert és a község sem ezt a formát használta – mint Marót véli (6. old.). Viszont újabban „Esterházát” is olvashatunk. (Katona I. 117.)

Egy nagy múltú család történetével, kulturális tevékenységével foglalkozótól u. i. joggal elvárható, de saját érdeke is úgy kívánja, ha hitelre tart számot, hogy azt ismerje. Mert csak így kerülhetők el nemcsak a direkt félreértések, hanem az azok alapján levont következtetések. Nem lehet pl. azt írni, hogy Pál Antal herceg 1719-ben visszaváltotta az elzálogosított Süttört (Katona I. 97., 104.), mert ekkor első sorban még nagybátyja Mihály herceg is élt, ő maga nem volt herceg és még kiskorú gyermek volt.

Tévedés az is, hogy Süttör félszázadon keresztül az ő kedvenc vadászó helye volt (a levéltári forrásokat ismerő Mellertől⁹⁴ átvéve), egyszerűen azért, mert sosem volt az ő birtoka. Erre azonban Katona csak következtetés útján jut el. (I. 96. II. 691.) Merőben tévedése azonban, hogy a hercegi udvar átköltözése Kismartonból Eszterházára az ő idejében, az 1750-es évekre esik. Süttör, később Eszterháza u. i. Miklósnak volt igazi otthona, itt töltötte ifjúságát és haláláig itt élt; Kismarton számára nem jelentett semmit. A hercegi udvar átköltözését, néhány évi kismartoni tartózkodás után ezért nem véltem szükségesnek datálni (Katona I. 96.), mert ez természetesen már mint hitbizományos korában történt.

Hadd emlékezzem meg mindjárt itt „Eszterháza. Műtörténet” c. házi használatra szánt dolgozatomról, mely abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a Múzeum kéziratárchájában található, ahova azelőtt csak elhunyt kiválóságaink kéziratai kerültek. Igaz, a besorolás idején otthon én is halott voltam s így az elhelyezés – e szempontból – nem ért illetéktelent. Igaz, annál jobban esett itt feltámadni. Ezt azonban csak mellékesen, mert nem ezt, hanem a művecske létrejöttét szeretném megvilágítani. 1939 óta katona voltam s így ritkán jutottam szabad időhöz. Ezt arra használtam fel, hogy a levéltár anyagát az előre sejtett veszély elől biztonságba helyezzem. Így vittem át az Orsz. Levéltárba 36 ládában a legfontosabb iratokat. (Nem kis küzdelembe került, mert csak 12 ládára volt hivatalos engedélyem, de akkori erőszakosságom eredmény[e], hogy a levéltár túlnyomó részben megmaradt.) Különállóan maradt azonban anyag (így az Eszterházára vonatkozó is), ami a ládákba már nem fért bele. Ezeket úgy gondoltam megmenthetőknek, hogy egy kis dolgozatba foglalom. Így maradt meg Hefelegye egyetlen ismert okmánya is dolgozatomban, melyről ismeretlen kezek másolatot készítettek s tették ezt a levéltár olyan anyagába, ahová az nem kerülhetett. (Valkó úgy idézi mint másolatot a General Archivból,⁹⁵ amely nem volt más, mint a levéltár hivatalos levelezése. Megértem az ismeretlen másolót, mert nevem említése számára kellemetlenséggel, számomra meg komolyabb veszéllyel járt volna.) Ez lenne a kézirat szubjektív vonatkozása. Objektív vonatkozás dolgozatommal kapcsolatban az, hogy nem használhattam fel 1944-ben azt az anyagot, mely ládákba volt csomagolva, s ezért dolgozatom meglehetősen hiányos, éppen építéstörténeti szempontból. Így nem használtam fel egy 1760-ból származó épületeleírást,⁹⁶ ami – úgy látszik – eddig még nem került elő, pedig ez az egyes építési korok elhatárolása szempontjából fontos. Erről a számos problémára választ adó leírásról pillanatnyilag csak kivonatos jegyzeteim vannak. De ez elegendő lesz,

hogyan az építési fázisok megállapíthatók legyenek. Reményem van azonban arra, hogy a leírás másodpéldányát itt is megtalálom. Az ilyen okmányokat u. i. mindig 2 példányban állították ki s az egyiknek itt kell lennie. A megtalálás nem lesz könnyű, mert az orosz megszállás alatt az egész levéltárat összehányták.

Hogy kérésének megfelelően „ismeretlen nyíltsággal” közöljem véleményemet, vezérfonalul az Ön „Álláspontok” c. közleményét veszem s ehhez fűzöm megjegyzéseimet, mert lényegében építéstörténetről kell szólnom. Csak ennyiben tudnék egyébként a Sallay M-nal közösen tervezett monográfiájukhoz segítséggel szolgálni.

Úgy vélem, először azokra a helytelenségekre mutatok rá, melyek az eddigi irodalomban máris dolgozatról-dolgozatra szállnak, hogy ezek tovább vándorlásának gátat vessenek. Ezek a tévedések a körülményekhez mérten ugyan nem súlyosak, de a hozzáértőket zavarhatja, a tájékozatlanokat pedig félrevezetheti. (Különösen áll az utóbbi veszély az útikalauzokra s ehhez hasonló – „a művelt nagyközönség” számára íródott – kiadványokra.)

Még előre kell bocsátanom, hogy megjegyzéseim kapcsán levéltári adatokat illetően csak annak idején futólag tett feljegyzéseimre és emlékezetemre támaszkodok. Remélem, ez utóbbi nem csal. Levele indított egyébként arra, hogy a következő Haydn-Jahrbuchban az építési adatokra is kitérjek. Az idei kötetben már közölni fogok néhányat és az udvari alkalmazottakra (így Jacobyra is) vonatkozó utalásokat, Haydn eszterházai környezetének illusztrálására. Mivel azonban a körülmények úgy hozták magukkal, hogy egyelőre csak az építéstörténeti szempontból csak kevésbé jelentős utolsó évtizeddel (1780–1790) foglalkozom, az előzményekre csak a későbbi közlemények folyamán kerülhet sor.

Az építkezés Ön által 4 fázisba csoportosított lefolyása azonban nem minden szakaszban felel meg a tényeknek.

I. A Martinelli által épített vadászkastély minden valószínűség szerint a teljesen lebontott Nádasdy-épület helyén állhatott, amit alapjában lebontottak. A Martinellivel kötött szerződés – úgy látszik – elpusztult s örülök, hogy annak legalább lényegét fenntartotta dolgozatom.⁹⁷ A szerződés szerint létrejött épületeket ábrázoló nagy kép a földszintes épület jobb szárnya folyosóján volt felfüggesztve. Róla Porpáczy Aladár, akkori főkertészünk, kéresemre fényképet is készített, ami sajnos szintén elégett. (Talán megvan neki a lemeze.)⁹⁸ E kép készített annak megállapítására, hogy a későbbi építkezés történetileg már eleve meghatározott helyen folytatódott. Kár, hogy eltűnt, mert az épületek elhelyezését s a kerítést illetően elsőrangú forrás volt.

Az I. periódusba tartozó építkezéseknél nem tudom Katona két megállapítását összhangba hozni. A Martinelli-kastélyról Katona u. i. egy helyen (I. 79.) azt írja: „Ez a kastély nemcsak beosztásában, de szerkezetében sem hasonlított a mai főépület helyén álló kicsit elnyúlt négyzetalakú épületre.” (E szerint tehát a régi alapjaiban lebontották.) De a 86 o-on azt írja: „a régebbi alaprajzi szerkezet viszonylag tisztán és kevés változtatással fennmaradt”. (Tehát a Martinelli-féle kastély homlokzatát változtatták meg később rizalitos, világítóudvaros hozzáépítéssel, vagy a régi – Martinelli előtti alaprajzi szerkezetről van szó?) Lehet, hogy rosszul értem az egészet!

II., ill. 2. és 2/a. Ilyen állapot nem volt. Se összekötőépület nem jött létre, se újrahomlokztatás. Ilyen nagyobb arányú építkezésekre ekkor még nem került sor.

Itt kell beiktatnom az említett 1760-as épületleírást. E szerint a főépület 2 emeletes (a manzardot lakoszobákká alakították át), a 2 oldalépület közül az egyik készen állt, a másik építése folyamatban volt. (tehát a Martinelli-féle 2 oldalépületet lebontották és – mint az 1784-es alaprajz mutatja – nagyobb területen építették fel. A Martinelli-féle eredeti főhomlokzat tehát nem változott, összekötőépületről a leírás nem szól. Mödlhammer Simon ácsmester 1730 körül a meglévő tetőket újíthatta meg. Munkája után nem lehet új épület létrejöttére következtetni, kőműves és kőfaragó munkáról pedig adatok nincsenek. Nem lehet helytálló következtetés az Ön megállapítása, mely szerint az összekötőépület (nyilván a csatlakozást biztosító íves részt érti) 1720-as évek végén, ill. a 30-as évek elején épült. Új homlokzat sem készült, mert a lavírozott tusrajzon (egyelőre nem datálom)⁹⁹ még u. az a homlokzat látható, de már összekötő íves résszel és földszintes szárnnyal, mint az az elveszett olajfestményen volt látható, az említett épületrészek nélkül.

Mint zavaró körülmény említendő itt az idevágó dolgozatokban említett és Deimbler ács által készített Bogengang, melyhez Deimbler az anyagot – Valkó szerint – Egerből kapta. (A kapuvári égererdő – Eger-wald – sokkal közelebb volt.) Katona szerint (II. 694.) Deimbler „a kastély mindkét oldalához folyosót épít”. Hogy ez alatt épületet értett, amit közelebbről nem jelölt meg, kitűnik megállapításából, hogy a „reprezentatív összekötőszárnyak nem a fertőszentmiklósi kismester, hanem Mödlhammer költségvetése és terve alapján készült.” Tehát a Bogengangot a kastély szerves épületrészeként minősíti. Balogh (I. 132.) megkísérli a Valkó által közölt okmány fordítását és úgy véli, hogy a „nagy szórakozóháztól” (Lusthaus – ez alatt pedig az 1760–61-ben épült oldalépületeket érti nyilván)

kiinduló „Corso”-t, „alighanem folyosónak kell fordítanunk.” Az eddig már érintett tévedéseken kívül arra kell ezzel kapcsolatban rámutatni, hogy az okmányban nem „Corso” áll. Balogh ennek olvassa tévesen a „Perso” szót. Ez pedig a „Berceau” fonetikusán németes alakja, amely nem az épület, hanem a francia stílusú park jellegzetes tartozéka volt, mint amilyen a 18. sz. közepén a kismartoni parkban is volt, amit Seufzergang-nak is neveztek, továbbá 1766-ban sem a kastélyban volt a fedett folyosó (Valkónál II. 130. hibás olvasás „Pesso”) hanem a kertben.

Természetesen téves az a megállapítás is (Katonai I. 96=97.), hogy az 1754-ben elkészült hercegi (!) lakosztály révén minden akadály elhárult, hogy a hercegi (itt Pál Antalra kell gondolnunk, mert csak ő volt herceg, a későbbi Fényes Miklós herceg akkor még gróf – az iratokban mindig Se Exc.” – volt) udvartartás Kismartonból Eszterházára költözzön s ezzel kezdetét veszi a legjelentősebb építési korszak, mely 1763-ig tart. (Jelen szempontból ez a megállapítás már súlyosabb tévedés.)

Ezzel kapcsolatban, mint adandó esetben nem követendő példát kell idéznem Katonát (I. 97.), aki így szövi fejtegetését: „Nehéz a kastély építésének különböző periódusait (itt csak az általa eddig említett Martinelli-időszakra és az 1754–63-ig terjedő legjelentősebb korszakra (!) gondolhatunk, de erre az utóbbira is csupán Deimbler ácsra tudhat hivatkozni, egyéb adatot nem említ, de – Deimbler is a kertben dolgozott) a kastély mai végleges formáját kialakító építkezésektől elválasztani (adatok hiányában ez egyenesen lehetetlen!), hiszen alig fejeződhetett be a hercegi lakosztály építése (csak új berendezésről volt szó), bár kísérletként, de már megindult a hercegi lakások helyén (előbb – 79. old. – istállót és kamrát helyez ide, hogy mikor lettek ezek lakásokká átalakítva, dolgozatából nem derül ki) álló Lusthausok (tehát istálló – lakás után Lusthaus) összekötése a főépülettel (! Még lehetne folytatni.)

Az ember azonban kíváncsi lenne, hogyan alakult a kerti homlokzat. Erre vonatkozóan csupán az olvasható Katonánál (I. 98.), hogy „1763-ig ennek tetszetős kialakítása volt a főcél.” Hogy azonban ezt a főcélú mikor, hogyan és ki érte el, afelől kétségben hagy. Ehelyett egy tudományos mezbe öltöztetett okoskodást zúdítt az olvasóra, melynek keretében csak mellékesen utal arra, hogy az oldalszárnyépületeket (!) és az egész kerti frontot Mödlhammer tervezte. Szegény feje azonban hiába akart olyan monumentális palotát építeni Eszterházán, mint a bécsi Hildebrand által épített Belvedere, mert neki hiányoztak azok a feltételek, melyek Bécsben Hildebrandnak rendelkezésére álltak. Ezekről a hiányzó feltételekről azonban nem szól, pedig ezek

összefüggésben állnak „a monumentalitás és front-hossz összefüggésével, a vízszintes és függőleges tengelyek arányával, azok egymáshoz viszonyával, a térbeliséggel, de persze mással is (!).” A fejtegetés tovább folytatódik: mikor a – még talán tervben sem volt – itt oldalépületeknek nevezett képtárról és télikertről beszél, amit előadása szerint szintén Mödlhammernek kell tulajdonítanunk (bár azok M. halála után épültek!). De ezen már nem szabad fönnakadnunk: fő az, hogy „az épülettömegek kialakítása csak növelte a látvány monumentalitását és emelte az épület szélrajzát (!)”. Eszmeifuttatását azután azzal zárja le: „Így vált a park a barokkban az architektúra szerves részévé és az épülettel azonos esztétikai élmény felkeltőjévé”, holott az ember arra a felvetett probléma megoldására várt választ: hogyan tudott Mödlhammer mégis olyan kastélyt építeni, mint a Belvedere, noha erre hiányoztak a feltételek.

És miután a parkkal kapcsolatosan hivatkozás nélkül átveszi Balognak már politikai, ill. ideológiai jellegű megállapítását az akkori társadalomban „feszülő egocentrikus magatartásról”, mely a francia park sajátos rendszerének gyors elterjedését magyarázza (!), hisz „a kastélyból kiinduló utak, mint valami láthatatlan karok, úgy húzták magukhoz az átölelt teret.” (Itt annak elképzelése sem egyszerű, hogyan lehet divergáló sugárutakkal egy teret átölelni, de erre a költői elképzelésre talán azért volt szüksége, mert a kastély udvari része az egymás felé hajló szárnyakkal, mint egy láthatatlan száj harap a térbe, szimbolizálva a feudalista tulajdonos birtokéhségét, mely elnyeléssel fenyegeti a Fertő déli részét is!) S minderről a kastély kerti homlokzatának vizsgálata „monumentális szempontjából” (I. 104.) keretében értesülünk, de építéstörténetéről egyáltalán semmit, pedig a fejezet alcíme: Építéstörténet.

Vagy csak negatívumot, hisz az udvari homlokzat építési idejét sem ismerjük (106. old.), de annyi viszont bizonyos, hogy 1765-ben készen állt és az átépítés előtt sem volt stílusában egységes (108. o.), mert Hefele kezét nem a herceg, hanem a feladat megszabottsága kötötte (!). Majd ismét arról értesülünk, hogy „a kerti nézet kialakítása” Mödlhammer műve (111. o.), de az a néhány esztendő, mely Hefele és Mödlhammer működése közt eltelt, újabb építési szempontot érlel a hercegen. (A két építész tehát nem egy időben dolgozott.) De a kerti homlokzat tervezése már nem okozott akkor gondot, mert Mödlhammer a főhomlokzat díszítőelemeit is átrendezte. A kerti homlokzat tervezése tehát Hefele műve, amelynél segítségére szolgált neki az, hogy Mödlhammer a főhomlokzat – ez alatt az udvarit kell érteni – díszítőelemeivel állítólag valamit művelt, azokkal a díszítőelemekkel, amiket szükség-

szerűen Hefele szerint kiviteleztek. Mödlhammer díszítőelem-átrendezését azonban „Hefele klasszicizálóbb homlokzatkészletei sem igen befolyásolták (!). Az azonban Hefele tehetségére vall, hogy az új homlokzatkészletekkel ellátott kerti homlokzatban sikerült az utókorra átmentenie azokat a benyomásokat, impressziókat, melyeket előde Mödlhammer ... a Belvedere ... láttán szerzett s a fertődi kastély tömegeinek elrendezésében a kő és téglamaradandóságával ránk örökített.” Majd összefoglalóan megállapítja, hogy „a kastély végleges formáját célzó építkezések első, egyben legfontosabb mozzanata 1754-re esik”, erről a mozzanatról azonban nem tudunk meg semmit. Ezt a közelebbről nem ismertett mozzanatot Katona szerint (I. 112.) újabb építések követték, de erről ugyancsak nem tudunk meg semmit, mely ugyancsak ismeretlen építkezéseket nem inspirálhatta Fényes Miklós 1764. évi franciaországi útja. Az egészről csak ez a negatívum felel meg a valóságnak, de csak azért, mert Fényes Miklós 1764-ben nem járt Franciaországban.

A Katona Imre által publikált dolgozat felsorolt hibáit, miután annak taglalásában már benne voltam, csupán a maga részére kívántam a fentiekben rögzíteni. Katona dolgozata, melyet terjedelmében és ráfordított munkájában a legigényesebb cikkek közé kell sorolnom, elismerésre tarthat igényt. Nem venném azért zokon, ha a részletek megítélésében bebizonyosulna, hogy megállapításait félreértettem volna. Mert dolgozatával általában úgy vagyok, mint az egyszeri nénike plébánosának prédikációjával, aki arra a kérdésre, hogyan tetszett neki a prédikáció, úgy válaszolt, hogy a plébános úr olyan szépen beszélt, hogy alig értette azt meg.

Mindenesetre a művészettörténet ilyen formában való művelése azzal a tanulsággal szolgálhat, hogyan nem szabad azt csinálni. Mert Katona sokszor levegőben lógó megállapításai könnyen mint tények kerülhetnek tudományos forgalomba. A szorgalmas és tehetséges Balogh máris így veszi át azokat. Ilyen alapon keletkezhet olyan vita, mint pl. Önnel a kert keletkezéséről. Ennek taglalása azonban már túlságosan hosszúra nyúlna.

Az ön által 3-nak jelzett építési állapot (1750) sem felelhet meg tehát a fentiek alapján a valóságnak.

A 4. j. állapot időzítése sem felel meg a tényeknek. Az Ön által 1762–1770-ig felsorolt részletadatok alapján, azt az állapotot u. i. erre az időszakra kell tennünk, mely időszakban a második emelet ráhúzásával és a barokk homlokzat rokokó architektúrává való módosításával az építkezés befejeződött, mely munkálatok kapcsán a főépület mozgalmas homlokzata az elé épített traktus következtében eltűnt és a középrizalit tetején pedig megépítették az u. n. belvederét. Erre vonatkozó-

an itt már csak röviden annyit, hogy a Hefele által 1765-ben emelt homlokzat-elépítés stílusában alig változtatott, midőn a 70-es évek közepén az emeletráhúzás és belvedere kiképzés történt.

Az eddig előttem ismert irodalom átfésülése talán túl hosszúvá nyúlt, talán Önt közvetlenül nem is annyira érdekli, inkább az építési periódusoknak megállapítása. Megkísérlem ezt is felvázolni. S itt ismételtelen kijelentem, hogy ez alkalommal csupán az emlékezetemre vagyok utalva, mert az egyes megállapításokhoz szükséges okmányyszerű alátámasztás annyi időt igényelne, mely nem áll rendelkezésemre. Ezt – mint már említettem – zenetörténeti közleményei[m]ben fogok részleteiben kitérni az anyag ismételt átdolgozása kapcsán.

Az eszterházai kastély kialakulásának egyes fázisai szerintem a következők:

I. Martinelli három rizalittal tagolt 20 szobás, 2 dísztermes, egyemeletes, manzárdtetős kastélya a középrizalit tört oromzata feletti toronnyal 1720-ból. (Alaprajzilag nem úgy, mint Balogh I. 132. rajza feltünteti.) A 10–10 szobás, egyemeletes, sima homlokzatú oldalépület felépítése 1725-ig, az eltűnt olajfestményen látható volt kőkerítéssel körülvéve, ill. lezárva. Ezek ács munkáit végezte Mödlhammer Simon.

Ezt a kastélyt az építtető József herceg fia Miklós (1762-ig gróf) örökölte. Pál Antal herceg a kastély további fejlesztésébe nem avatkozott.

Ezen a hármastagoltságú, összefüggés nélküli és csupán kőkerítéssel egybefogott épületcsoporton 1761–62-ig sem változtatás, sem új építkezés nem történt. Miklós grófnak viszonylag szerényen kellett élnie. A szmiklósi uradalmon kívül csak a szlőrinci és csobánci uradalom jövedelmével rendelkezett. Szerette a zenét, a színházat, a vidám életet – építkezésre tehát nem futotta. A szobák kifestése (1754, Wolf), Wiederhol soproni tetőfedőmester javítása (1755) tb. Építészeti szempontból nem jöhetnek számításba. Conrad Veith süttöri kőműves építménye a csapodi alléban és javítása a kerti lakon és kúton, Deimbler ács „Perso”-ja szintén kívül esik a kastélyépítkezésen. Azt lehet tehát mondani, hogy építészeti szempontból mindaddig jelentős változás a süttöri előbb leírt épületcsoporton nem történt, amíg Miklós gróf 1762-ben mint herceg, át nem vette a bátyja Pál Antal halála után a nagy hitbizományi birtokot. Ezért állítottam kéziratosszal dolgozatomban azt, hogy a versfaragó Dallos Mártonnak¹⁰⁰ igaza volt, midőn az eszterházai kastély kialakulásának kezdő időpontját 1762-re tette.

Az általam említett 1760-as épületleírást – a belső berendezés átalakításától eltekintve – tehát már 1725-ben is így kellett volna kiállítani, mert 1760-ban is csak a főépület és két oldalépület állott. Eze-

ket az oldalépületeket azonban sosem nevezték Lusthausoknak, mert ilyenek csak a kertben voltak (1761-ben készült el a Lés-ben a második Lusthaus).

II. 1762-ben tűnik fel Süttör először Mödlhammer útszámláiban, ami érthető, mert eddig Pál Antal szolgálatában állott és Süttör nem tartozott munkakörébe. Mödlhammer ekkor a 2 oldalépület miatt járt ott s ekkor épült a 2 földszintes szárny is, továbbá az íves összekötő rész, mely tehát nem épülhetett Mödlhammer Eszterházára kerülése előtt (Katona, II. 696.), Deimbler Márk szárnyépítkezései is (Katona, II. 699.) csak a képzelet szüleményei. A Martinelli által épített eredeti oldalépületek is nagyobb terjedelemben épültek újból.

A II. 1762–66 terjedő periódusban a művészek és mesteremberek tömege dolgozott Eszterházán. Hefele homlokzata 1766-ban készült el s ezzel ez az építkezési periódus le is zárul. A sokszor idézett, problémát jelentő és pozitíve eddig meg nem határozható lavírozott tusrajz tehát azt a tényleges helyzetet ábrázolja, amint az közvetlenül a Hefele homlokzatraépítése előtt (1764) volt. Hogy az íves összekötőrészek már ekkor készen álltak, midőn még a Martinelli-homlokzat állott, a munka lázas ütemével magyarázható. Mödlhammer és Jakoby útszámlái tájékoztatnak, mennyi megbeszélés, tárgyalás előzte meg Hefele munkáját, aminek terve többször változhatott, míg végre a mű 1766-ban elkészült.

Nem véletlen, vagy szeszély következménye tehát, hogy Miklós herceg 1766 elején rendelte el, hogy a kastélyt hivatalosan Eszterházának nevezzék, bár ez az elnevezés már az előző év végén felbukkan s éppen Jacoby használja először. Ettől az időponttól kezdődnek a nagyobb szabású ünnepek is Eszterházán, Albert fhg gyakori látogatásai s a színházi élet rendszeres gyakorlata.

III. Ezután a kastély további kiképzésében tíz évi szünet állt be. Ekkor kapta mind a főépület, mind a két oldalépület és íves összekötőrész a második emelet ráhúzását, amikor a főépület az új belvederevel magasodott. Nincs azonban adat arra, hogy az épülettömb stílusa ennek kapcsán változást szenvedett volna. Ez a folyamat tehát nem a 60-as években történt, mint Katona (II. 699.) véli. Nem valószínű az sem tehát, hogy a középrizalit és oldalszárnyak homlokzati részének stíluskülönbözését stíluskritikailag 10–15 évi időre lehetne megállapítani (II. 701.).

Az említett építkezési folyamat volt egyébként Mödlhammernek utolsó munkája, mert az emelet-ráhúzások után rövidesen meghalt. Utóda Molner Péter lett, de neki jelentősebb szerep a kastély körül ebben az időszakban nem jutott. A gyakorlati kivitelezés és részbeni tervezés ekkor már Stöger (nem

Ströger – Katona II. 711.) hercegi mérnök feladata volt, Molner csupán a már megkezdett munka lefolyására ügyelt, inkább szakértői minőségben (pl. az új operaháznál).

IV. Nevéhez csak az ismét majdnem tíz év múlva készült toldalékszárnyépületek (téli kert, képtár) tervezése fűződik. Vele tehát bővül az Eszterháza kiépítésén dolgozó eddig ismertetett építészek sora. S miután ezek a szárnyak elkészültek, íródott meg a Beschreibung (1784), amit Meller (XXIII. old.)¹⁰¹ nyomán Niemetz Primitivus irgalmasrendi szerzetes munkájának tulajdonítanak, jól lehet Meller csupán azt írja, hogy „a szöveg számos részlete – mellesleg megemlítve egyet sem említ – nagy valószínűséggel enged” erre következtetni s ez a levégőben lógó valószínűsítés ma már pozitív formában jelenik meg (Marót 13., Sallay 23.).

Eszterháza kialakulását tehát nem lehet egy tervező mérnök koncepciójára visszavezetni, mert irányító szerepet egyik sem játszott, még Hefele, a közülük a művészettörténetben ismert építész sem. Nagyon messzire vezetne ha itt az egyes építészeknek az irodalomban közzétett adatainak részletes felülvizsgálatára kitérnék. Csupán kapásból egy-két kiigazítás: Jacoby Ön szerint (II. 13.) 1754-ben, Valkó szerint (I. 137.) 1756-ban lép szolgálatba. Helyesen: már 1746-ban. Így Katona felvetése is megdől, hogy Eszterháza grandiózus terve már Jakoby oda kerülése előtt elkészülhetett, mert őt nem is Kismartonból irányította a herceg 1765-ben Eszterházára (Valkó után Katona I. 116.), hiszen ő mint Miklós gróf Kammerdiener-Ingenieur-je kezdetől fogva Eszterházán élt, 1765-ben a herceg csak visszarendelte őt Kismartonból. Jacobyval kapcsolatosan Rados¹⁰² óta szokás (így Balogh I. 133., II. 145.) működésében „tátongó úrról” beszélni. Mivel Jakoby építésmérnöki tervezőmunkáit nem ismerjük, ennek a „tátongó úrnek” a kezdőpontja – nulla.¹⁰³ (U. így lehetne Grundmannról és Mödlhammerról még szólni.)

Eszterházát illetően tehát inkább megállja a helyét az a kéziratolagolozatomban tett megállapításom (amit azután Balogh is átvész hivatkozás nélkül, aki egyébként hasonló esetekben „közvetett forrásokra” hivatkozik), hogy Eszterháza létrejöttét Fényes Miklós saját elgondolásainak köszöni, mint ahogy Ön sem akarja tőle e jelzőt elvitatni, ami pedig elsősorban Eszterházával függ össze. Erősen vitatható azonban Eszterháza esetében, mintha az építésmérnök említése azért lett volna korszellem ellenes, mert az építtető Fényes Miklós érdemeinek kisebbitését jelentette volna, ahogy Katona (I. 79.) állapítja meg, aki bizonyára szűkölné (mint kutya-barát engedem meg magamnak ezt a kifejezést), ha annak bizonyítására kényszerítenék, hogy az Ester-

házyak saját dicsőítésüket donációval, nemesítés-sel, vagy hasonló ellenszolgáltatással jutalmazták volna.

Miután sorainak megválaszolására szánt papírom végére érek, be is fejezem közleményemet Eszterházára vonatkozóan. Záradékkul még csak annyit szeretnék közölni, hogy megnyugvásomra szolgált, hogy Kampis Tóni megkapta Musikgeschichte c. füzetemet.¹⁰⁴ Az ember a haza irányuló küldeményeknél sosem tudja, hogy azok megérkeznek-e (már előfordult ilyen), vagy a címzett körülményei korlátozottsága következtében nem volt abban a helyzetben, hogy a küldeményt átvegye. Ha Kampis nem restellte volna jelezni könyvecském átvételét, szerencsésülten volna őt a Haydn-Jahrbuchban megjelent első dolgozatom különnyomatának megküldésével, mert ebben – s a következőkben is – mindig lesz valami hazai vonatkozás. Küldeménye viszonzásául szívesen mellékelnék említett dolgozatom különnyomatából egy példányt, de pillanatnyilag nem áll egy példány sem rendelkezésemre. Talán sikerül még belőle kapnom, s akkor küldök egyet.

Dr. Harich János

Gyömrő, Teleki-kastély¹⁰⁵ (20–23. kép)

Műemlékeket kezelő országos bizottság
Budapest
Üllői út

Alulírott gyömrői lakos ezelőtt kb. két évvel személyesen jártam hivatalukban és rámutattam a Pollák János [!] által 1840-ben épített, ma az állam tulajdonát képező volt Teleki kastély szomorú állapotára, mely a megrongált tetőzet következtében a végpusztulásnak van kitéve.¹⁰⁶ A szemtanú megállapításait annak idején a tisztelt hivatal fel is jegyezte.

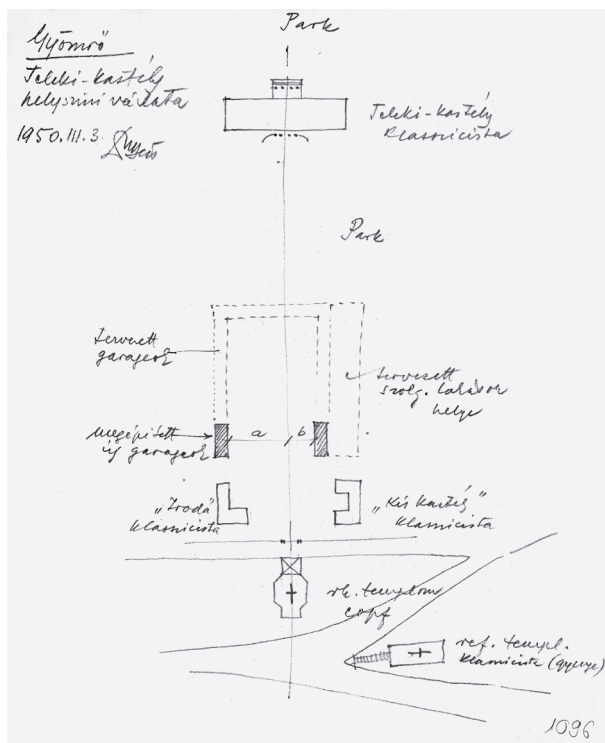
1948 elején a belügyi kormányzat többszörös kiszállásai nyomán elhatározta a kastély újjáépítését. Szó volt akkor arról, hogy az azt körülvevő park, majd a közeli, jelenleg elfoglalt és lakott épületek megszerzésével egy nagyszabású gyermekintézményt nyitnak meg benne.

A renoválás csakhamar el is kezdődött, de csak a beázott és bedőléssel fenyegető tetőzet és csatornák rendbehozására szorítkozott, elhárítván ezzel a közvetlen veszélyt, a klasszikus stílusú épület tönkremenetelét.

Annak idején a belügyminisztérium elrendelte, hogy a helybéli rendőrség rendszeres őrzéssel gondoskodjék az épületrongálók távoltartásától. Ez mintegy fél évig terjedt és sokat jelentett.

20. Gyömrő, Teleki-kastély, 1959. Forster Központ, Tervtár, Távolati terv vizsgálati anyag, Pest megye, IV/59.

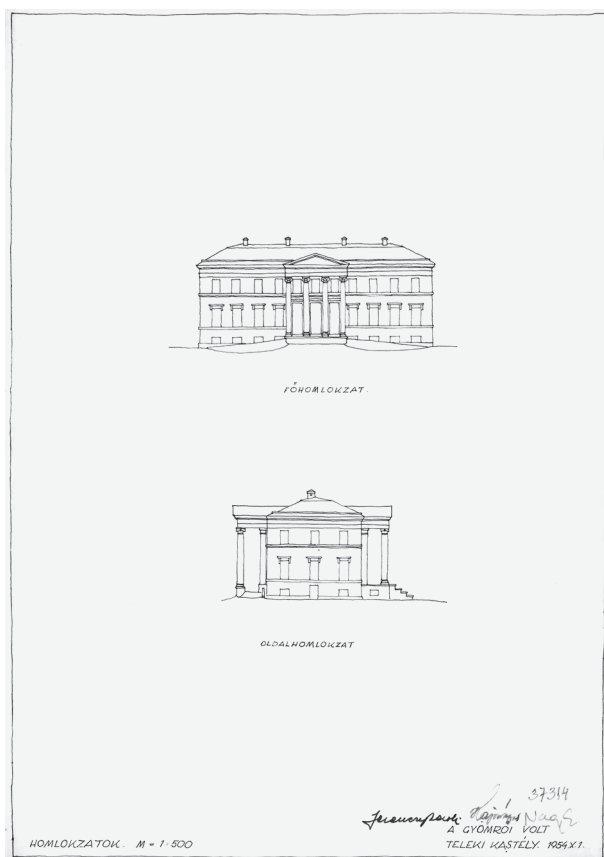

21. Gyömrő, Teleki-kastély, helyszínrajz.
Gerő László, 1950. Forster Központ,
Tudományos Irattár, műemléki iratok, 1950

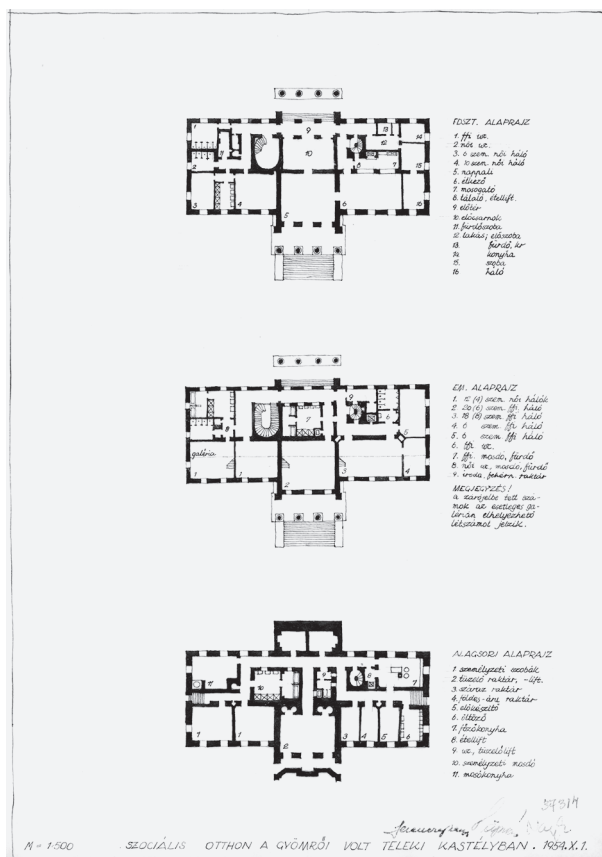
1948 ősze óta azonban, talán azért, mert renoválási munkák nem folytatódtak, a rendőrség csak teljes ötletszerűséggel és nagyritkán küldte ki a kastély környékére a maga járőreit.

Nehezíti a további rongálás megakadályozását az, hogy a kert valóságos átjáróház és a parkban legelő állatokat őrző gyerekek még mindig találnak elmozdítható tárgyakat, épületalkatrészeket. Nem egyszer megtörtént, hogy eső idején behajtották a lovakat, teheneket a parkettás szobákba.

Most úgy hírlík, hogy a kastélytól a falu felé lenyúló parkrészből mintegy három holdat az újon-

22. Gyömrő, Teleki-kastély rekonstrukciós és felhasználási javaslat. VÁTI V. Műterem. Ferenczy Károly, Hajnóczy Gyula, Nagy Elemér, 1954. Forster Központ, Tervtár, ltsz. 37314

23. Gyömrő, Teleki-kastély rekonstrukciós és felhasználási javaslat. VÁTI V. Műterem. Ferenczy Károly, Hajnóczy Gyula, Nagy Elemér, 1954. Forster Központ, Tervtár, ltsz. 37314

nan létesített állami mezőgazdasági gépállomás fogja a maga céljaira felhasználni, esetleg elkeríteni.¹⁰⁷ Ez azt jelenti, hogy a falu felőli közvetlen feljáró el lesz zárva és kerülő utakon még könnyebb lesz az épületet nappal és éjjel egyaránt felkeresni olyanoknak, akiket nem építő szándék vezet.

Sürgős cselekvésre van tehát szükség. A kastély padlására felvezető ajtót bedeszkázták tavaly, de azt már régen lelopták. Ezt be kellene falaztatni. A kastély 10 bejáratát szintén be kell falaztatni. Az alagsor ablaknyílásai erős rácsozattal bírnak, a földszinti ablakok pedig oly magasak, hogy azokon bejutni még gyerekek is nagyon körülményes. A befalazásra már csak azért is szükség van, mert máris kikezdték az új tetőszerkezetet és ki tudnak járni az eternittetőre. Így temérdek pala összetörik és kezdődik előlről a dolog, azaz a beázás.

A megoldás minden nagyobb költség nélkül adva volna. A helybeli iparos, aki tavaly a belügyminisztérium vállalkozója volt, bizassék meg fent jelzett munka elvégzésével, a padláson elfekvő tekintélyesebb, de másra nem használható fatörmelék, gerendadarabok átengedése fejében.

Egy műemlék érdekében gyors és hathatós közbenjárást kér teljes tisztelettel egy közellakó szemlélő

Gyömrő, 1949. június 30.

Gr. Teleki László¹⁰⁸

1949. november 28-án a Pestvármegyei Földhivatal közölte, „A kastély a felszabadulás után közvetlenül ép és használható állapotban volt. Megnyugtató felhasználására ennek ellenére nem került sor. A gondozatlanság pedig az egész épület állagának rohamos rosszabbodását vonta maga után, a park szép fái közül néhány lelkiismeretlen lakos sokat kivágott, a nyílászáró szerkezeteket elhordták, és 1948-ra már nagy tetőhiányok jelentkeztek, amelyet az akkori tulajdonos Belügyminisztérium rendbehozott. Felhasználására azonban továbbra sem került sor annak ellenére, hogy a műemléki főhatóság 1954-ben tetemes költséggel elkészítette a kastély részletes felmérési és felhasználási tervdokumen-

tációját (szociális otthon céljaira).¹⁰⁹ E munka végzése közben derült fény szerzőjére, aki a legújabb kutatások bizonyítékai szerint nem Pollack, hanem Hild József pesti építész. Csoportom e dokumentáció birtokában két éve fáradozik azon, hogy a helyreállításhoz szükséges (és az épület romlásával egyre növekedő) költségeket megfelelő beruházó szervén keresztül előteremtse, de egészen a legutóbbi időig eredménytelenül. A kastély az idei év elején közvetlenül a Községi Tanács kezelésébe került, de az még a legszükségesebb állagmegóvási munkához szükséges összeget sem tudta előteremteni. A szabad fosztogatásnak kitett kastély őrzését sem a múltban, sem a jelenben nem látja el. Erre a kastély egykori parkjába telepített gépállomás sem képes. Igen sajnálatos tény, hogy a kastélyépület faanyagának néhány darabját éppen a gépállomás dolgozóinál találták meg. A fosztogatáson rajtakapott egy-két helybeli lakos ellen indult ugyan büntetőhatósági eljárás, a vádlottakat azonban egytől-egyig felmentették.” Papp Imre főmérnök 1956. VII. 27.

Klics Gyuláné, gyömrői V. B. elnök, 1957. május 17-én közölte az „Építési Minisztérium Műemlék védelmi bizottságával”, hogy a „kastély, melyen az elmúlt évben a községi tanács befalaztatta az ajtókat, földszinti ablakokat most újra kibontották és az épület anyagot hordják ismeretlen tettesek. A rendőrség mivel kicsi a létszáma, nem tudja a tetteseket elfogni.”¹¹⁰

Hédervár (24–27. kép)

MOB 1946/297.

Dobi István földművelésügyi miniszter a „kastélyt és melléképületeit, valamint a hozzá tartozó, mintegy 26 kh. kiterjedésű parkot [...] a Győr-Moson Vármegyei Földbirtokrendező Tanács által később pontosan megállapítandó kiterjedésben és telekkönyvi megjelöléssel általános iskola és internátus, valamint népfőiskola céljára a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részére” kijelölte 1946. november 19-én.

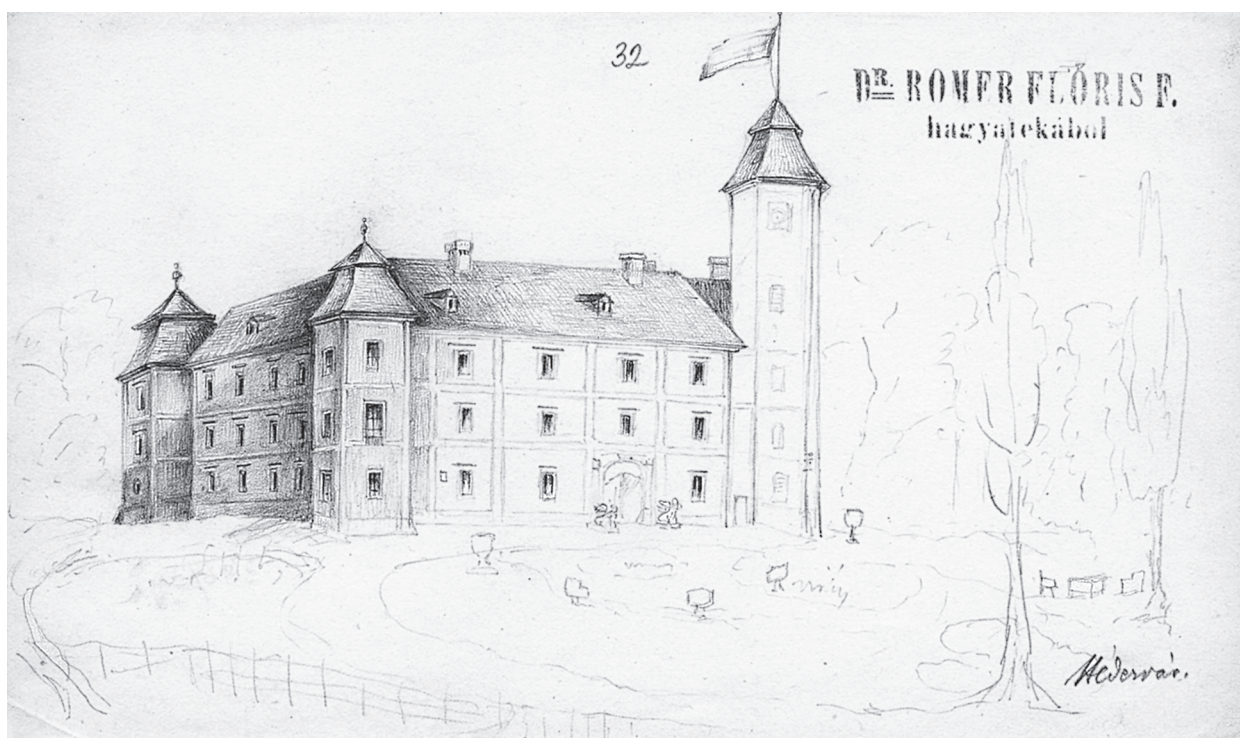
MOB 1948/411.

Városi Múzeum, Győr
174–1948. sz.

Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége
Budapest

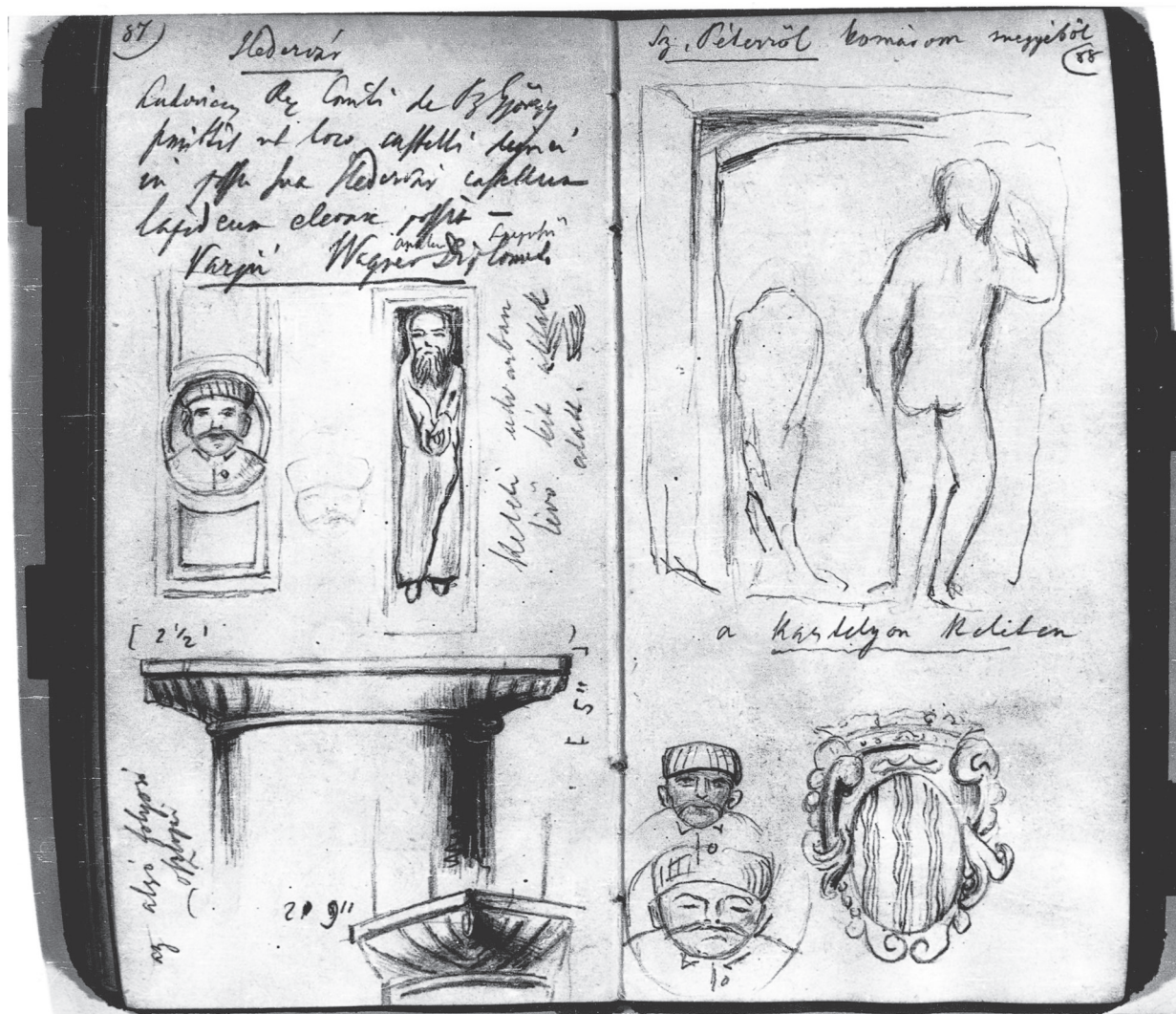
Az 174–1948. sz. leiratukra válaszolva a következőket jelentem:

F. hó 10-én jártam Héderváron. A volt grófi kastély épségben, jó állapotban van. Falai, padlózata, tetőzete jó karban van. A körülötte lévő park közepes méretű, ősi fák árnyékolják, a parkon keresztül kis patak folyik, azt a Rábaszabályozó Társulat tisztítja időnként. A parknak jelenleg kissé elhanyagolt útjai nem nagy költséggel rendbe hozhatók.

24. Hédervár, Khuen-Héderváry-kastély. Rómer Flóris rajza, 1860. Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz. 386

25. Hédervár, Khuen-Héderváry-kastély, faragoványok és építészeti részletek. Rómer Flóris rajza, 1860. Forster Központ, Tudományos Irrattár, Rómer-jegyzőkönyvek, IV. 87-88.

A parknak kastély előtti részében, egy virágágy közelében, klasszicista stílusban készült oszlop, négy hasonló stílusú virágváza, a kastély mögött két ugyancsak az említett stílusban készült nagyméretű alakos díszváza áll, hátrább a parkban pataktól körülvevett kis szigeten (jelenleg megközelíthetetlen állapotban, mivel a patakon keresztül nem vezet út), nagy szoborcsoportozat „Kentaurok harca” áll. A nemes kőből készült szobrot télen nem burkolják.

Az ú. n. Kont-fánál, ma már magánterületen, Menyhárt János földművesnek kiosztott kertben, mesterségesen épített kis barlang áll. Ebben kemence volt a monda szerint megkövesedett kenyerekkel. A kemencét szétrombolták, néhány „kővé vált kenyér” még a környéken hever. A kis barlang előtt római mérőföldjelző áll, a barlang mellett összetördelve és egymásra dobálva 6

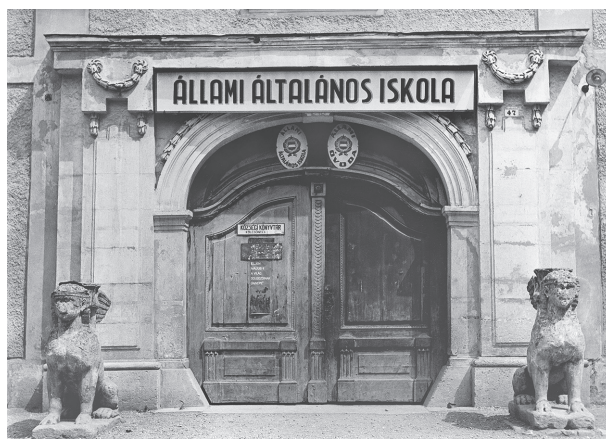
7 drb. feliratos és alakos római sírkő fekszik. Amennyiben a köveket a legsürgősebben meg nem menthetjük, számolni kell azzal, hogy a kerttulajdonos épületanyagnak használja fel azokat.

A kastély padlásán öt darab múlt század elejéről származó mellvért (részben rongált állapotban) és két régebbi láncing hevert. Ezeket egy helyre összegyűjtöttem.

A volt könyvtárban egy nagy részben sérült, intarziás, barokk szekrényt találtam. Az ebédlőben két hasonló szekrény hever. Az egyiknek fél ajtószárnya hiányzik, a másik két darabra szedve a földre fektetve hever. A lomtárban is találtam egy hasonló, nagyobb méretű szekrényt, ennek is hiányzik az egyik ajtószárnya. A szekrények restaurálható állapotban vannak. A lomtárban, az ebédlőben és az igazgatói irodában több huzat nélküli támlás szék, heverő van, továbbá márványlapos

26. Hédervár, Khuen-Héderváry-kastély, 1962.
Forster Központ, Fotótár, ltsz. 56.349

27. Hédervár, Khuen-Héderváry-kastély, bejárat, 1962.
Forster Központ, Fotótár, ltsz. 56.388

szalonsztalka és egy fiókos íróasztal. Az utóbbit Neupor Iván általános iskolai igazgató rendbe hozatta és irodai célra használja. Az utóbbi említett bútorok empire és biedermeier stílusúak. A szekrényeket, bútorokat Neupor igazgató rendbe akarja hozatni egy helybeli asztalossal és irodai célokra akarja azokat használni.

Az ebédlőben és az egyik teremben, úgy mondják, a grófné hálószobájában, egy-egy nagyméretű fehér empire majolikakályha áll jó állapotban. A hálószobában álló kályha cirádáit az ott tanyázó úttörő lányok ruhafogasnak használják. Erről ír a Győrmezei Hírlap f. évi július 29. száma is.¹¹¹

Az ebédlőben megvan még két, nagy, vadászjeleket ábrázoló kép. Ezek részben sérültek, Neupor igazgató a közeljövőben Závory Zoltán¹¹² pápai festőművésszel akarja ezeket restauráltatni.

A kastélyban körzeti általános iskola működik, ennek igazgatója Neupor Iván. Ezen a nyáron hetven győri fiú- és leány úttörő tanyázott a kastély falai között.

Hédervárott áll egy, a Héderváryak családi sírboltját magába foglaló román-gót stílusú kápolna. Tornya villámcsapás következtében megsérült, csepepeinek egy része hiányzik. A falak és különösen a kápolna gót portáléja sérültek. Sürgős javításra lenne itt szükség, amíg a nagyobb rongálódás nagyobb befektetést nem tesz szükségessé.

Kérem, szíveskedjenek a fentiekről értesíteni a Műemlékek Orsz. Bizottságát és dr. Fügedi Erichet,¹¹³ kérve gyors intézkedésüket.

Győr, 1948. augusztus 12.

Tisztelettel

Szőke Béla¹¹⁴
mb. igazgató

Herény, Bauer-kastély¹¹⁵

Dr. Bauer Mihály
Herény, Vas m.

Műemlékek Országos Bizottsága
Budapest

A szombathelyvidéki körjegyzőség f. é. Május 21-én 748/1946 sz. a. kelt felszólítására tisztelettel a következőket közlöm:

Herényi kastélyom, mely egy emeletes és 13 szobából, 17 mellék helyiségből, csillagvizsgálótoronyból és 1 mozgósínház-helyiségből nemkülönben az ahhoz tartozó váróhelyiségből áll, továbbá gazdasági és kertészeti épületek súlyos károkat szenvedtek. Minden házi és gazdasági felszerelés, úgymint bútoraink, könyvtárunk, összes ruháink és fehérneműnk, úgyszólván teljesen elvesztek, ill. pozdorjává törve eltűntek. Ugyanez a sors érte a kertészethez tartozó 2 kerti hidat is.

Az egy éve tartó állandó és a mai napig tartó katonai beszállásolás miatt csak az egyes alakulatok távozása után és az újabb alakulatok érkezése közben volt rövid ideig alkalmam a kastély állandóan növekvő súlyos rongálásáról meggyőződni. Az ajtók, ablakok, kályhák stb. stb. nemkülönben bútorok teljes hiánya a kastélyt még a legszerényebb igények mellett is, teljesen lakhatatlanná teszi.

A kastélyt mindeddig nagy áldozatok árán karban tartottam már mint nemzeti vagyontárgyat, annak helyreállítására azonban teljesen képtelen vagyok. Teljesen kifosztott rokkant létemre és mivel a kertészet bérletéért még bért sem kapok, csakis az állam segítségével, több évre szóló adóelengedéssel volna lehetséges a károk részleges helyreállítása és az egész komplexumnak valamely formában való használhatóvá tétele.

A fenti épületek nem különben a park és a kerészet további pusztulásának a megakadályozására bátor vagyok a t. Műemlékek Országos Bizottságát tisztelettel felkérni, hogy e tárgyban lehetőleg sürgősen a szükséges intézkedéseket megtenni szíves legyen.

Herény, 1946. május 24-én.

Kiváló tisztelettel

Dr. Bauer Mihály¹¹⁶

Káloz, Széchényi-kastély¹¹⁷ (28. kép)

Káloz, 1945. dec. 31-én.

A Káloz belmajori kastélyban a háború következtében elpusztult műkincsek jegyzéke.

A kastély özv. gr. Széchényi Gyuláné tulajdonát képezte és képezi most is minden felszerelésével együtt. Az épület maga mely szintén megrongálódott, nem számít műkincznek. A műkincznek számító berendezési tárgyak a frontváltozásokkor, mindkét hadsereg ott tartózkodása idején nagy részt elpusztult és részben eltűnt.

Az elpusztult vagy eltűnt műkincsek a következők:

1.) 1500 darabból álló Ciprusz szigetén kiasott föníciai edény gyűjtemény (üveg és agyagedények, 4000 évvel Krisztus szül. előtti időkből). A gyűjtemény értékére jellemző, hogy 1936-ban egy amerikai múzeum 6000,000 azaz hat millió dollárt kínált a gyűjteményért.

2.) 4000 kötetből álló francia írók komplett könyvtára díszes bőrkötéssel. A könyvtár értéke

28. Káloz, Zichy-Széchenyi-kastély, 1951.
Rados Jenő felvétele. Forster Központ, Fotótár, ltsz. 34.754

hozzávetőlegesen sem állapítható meg. A könyvek XVI-XVIII, századbeliak voltak.

3.) Egy 7×5 méter kézzel hímzett kínai faliszőnyeg (Gobelin), mely a Ming dinasztia első uralkodójának idejében császári vadászatot ábrázol. Békében egy amerikai műgyűjtő 1,000,000 dollárt ígért érte.

4.) A nagy értéket képviselő képek javarészeről bizonyosan tudni, hogy németek vitték el. Köztük voltak: Schweninger, Pausinger, Rudolf Alt, Sasse Ferrate, egy-egy nagy értékű műve. Az elpusztult képek között van Barabás Miklósnak Sina Györgyről festett életnagyságúnál nagyobb festménye, mely magyar művészettörténeti szempontból is nagy érték volt.

5.) Végül még meg kell említeni a kastélyban volt bútorok nagy részét, melyek mint korabeli Empire, XIV. és XVI. Lajos stílusú bútorok szintén műkincsszámba mennek.

A felsoroltakon kívül még sok érték elpusztult, de ezek már nem számítanak sem műemléknek, sem műkincznek. A felsorolt műkincseknél csak kétszöröse állapítható meg a reális értéke. A többiekénél csak egy szakképzett becslő tudná megállapítani az értéket, de az is csak akkor, ha látná a dolgokat.

Gr. Széchényi Benedek¹¹⁸

Tápiószentmárton, Blaskovich-kúria¹¹⁹ (29–30. kép)

1945. augusztus 13-án ifj. Blaskovich Ernő¹²⁰ arról tájékoztatta a MOB-ot,¹²¹ hogy a „Pollack Mihály által épített, földszintes, négyoszlopos középrizalitos, műemlékjellegű Blaskovich-kúria tetejét az utóbbi időben széthordták. Arról értesültem, hogy ismeretlen egyének által most már az épület anyagának a széthordására kerül sor”. A MOB nemcsak az illetékes jegyzői hivatalnak írt 1945. augusztus 14-én, de Házy Árpád Pest megyei alispánnak is. Jelezve, „Szóbeli értesülésem szerint a tápiószentmártoni kúria sorsa nem egyedül álló és félni kell attól, hogy az elhagyott vidéki kastélyok, kúriák hasonló sorsra jutnak. Fel akarom hívni alispán úr figyelmét e nagyjelentőségű kérdésre, hogy ily épületek rongálásáról s esetleges veszélyeztetésükről a MOB-ot értesíteni szíveskedjék”.

Tápiószentmárton körjegyzője 1945. szept. 10-én jelentette: „a Blaskovich kúriának már csak a falai és kéményei vannak meg. A tetőt és a faanyagát még a tél és tavasz folyamán az orosz katonasággal a helybeli és környékbeli polgári lakosság széthordta. A helybeli rendőrséget már több ízben utasítottam a további rongálások megakadályozására.”¹²²

1947. június 16-án a Észak Pestmegyei Földhivatal közölte, hogy a kastélyt a községnek juttat-

29. Tápiószentmárton, az egykori Blaskovich-kastély a park és a melléképületek részleteivel, 1930-as évek.
Forster Központ, Fotótár, ltsz. 26.727

ta, mert a „kastély községi kert, gyermekjátszótér, sportpálya és fürdő létesítésére alkalmas terület középpontjában van és ezek a közterek stb. szervesen illeszkednek bele a tápiószentmártoni közérdekű telek és házhelyalakítási tervbe. A Blaskovich féle kastély a budapesti Nemzeti Múzeum kicsinyített

hasonmása és a községben nyert értesülés szerint műemléknek van nyilvánítva”. Miután a kastély „teljesen tető, földém, ajtó-ablak nélkül, falai részben lebontva, illetve lerontva áll” kérték a lebontás engedélyezését.¹²³ A MOB Várnai Dezsőt küldte a helyszínre, aki június 27-én megvizsgálta az

30. Tápiószentmárton, az egykori Blaskovich-kastély, 1930-as évek. Forster Központ, Fotótár, ltsz. 29.149

épületet és jelentette: „Az épület falai még jórészt fennállanak, azok azonban összeroppedezett állapotban vannak. A falak felső téglasorai, valamint az ablak parapetek részben leomlottak a tetőszerkezet, illetőleg fafödém, továbbá az ajtó és ablakok szerkezeti farészeinek eltávolításakor. Egyébként az épület összes fából készült szerkezeti részeit eltávolították, alig található néhány darab falba beletörtött faszilánk. A padlóburkolat sincsen már meg, sőt még a kocsifelhajtó keramit burkolatát is hasonlóképpen eltávolították. A rombolás óta eltelt két év időviszontagságait a vakolt téglafalak nem bírják, sőt a stukkó és gipsz műrészletei már javában el is pusztultak. A főépület rombolása 1945 év tavaszán vette kezdetét és az év folyamán be is fejeződött.

A főépülethez architektonikusan kapcsolt két oszloptornácós melléképületet az észak pestmegyei földhivatal múlt év folyamán eladta és anyagát teljesen elhordatta ugyanarra, hogy még az alapfalakból is kibányászták a téglát anyagot.

A portikusz feletti timpanon már felismerhetetlenségig sérült, sőt a mögötte levő nagyterem falainak felső része és a padlástérben levő falak jó része már hiányzik, stukkó falpilléreinek alsó fele már mindenütt le van verve, a vakolatréteg is sok helyen levált a még meglevő falakról. Egyes ajtó átboltozások már le is omlottak.

A község DK. szélén elterült, jórészt kitermeléssel elpusztított park, siralmas maradványában fekvő omladozó rom körüli terület, inkább látszik legelőnek, ahol a pásztorgyerekek szórakoznak, állandóan rongálva az épület még megmaradt csekély műrészleteit.

Sürgősen szükség volna az épület még meglevő részleteinek műszaki, esetleg fotografikus felvétele, mivel enélkül már a mai szemlélő sem tud fogalmat alkotni arról, hogy milyen lehetett ez a valóban szép művészi alkotás itt az Alföld peremén.”

Tápiószentmárton község elöljárósága.
1499/1947.

Tárgy: Országos Műemlékvédő
Bizottság kiküldöttje elleni panasz.

Országos Műemlékvédő Bizottságnak,
Budapest.

F. hó 27.-én a délelőtti hivatalos órán kívül 12 óra 15 perckor megjelent magán lakásomon egy magát Cím kiküldöttjének kiadó Úr és a Blaskovics féle kúriára nézve kért információt. Nevezett túlhevés vérmérsékletű Úr velem szemben magán lakásomon oly hangnemen kezdett beszélgetni amit nem tűrhettem és nevezettet magánlakásomból kiuta-

sítottam. Nevezett nem tudom milyen feladat elvégzésével lett ide kiküldve? azomban úgy vélem semmiesetre sem azzal, hogy itt a hatósággal és annak közegével gorombáskodjon és azt leckéztesse.

Bármikor szívesen álltam mindenkinek rendelkezésére és állok ma is, aki velem szemben tisztességes hangot használ. De nemcsak a hivatalban, de pláne magánlakásomban nem tűrök semmiféle oly hangot amely a tisztesség határán túlmegy és a hang sértésnek van szánva. Sejttem, hogy az illető Úr levonta rólam a konsekvenciát – ugyanezt tettem én is személyével kapcsolatban.

Szíveskedjék kioktatni az illető Urat, de a községükbe kiszálló hasonló ily felfogású Urakat is, hogy vegyék tudomásul, hogy a jegyző, mert ő általánosított – senkinek nem kutya, nem rabszolgája és nem cipőtörőrongya!! Ezt egyszersmindekorra kikérem úgy magam, mint az ország jegyzői kara nevében!!

Nem értem ezt a felfogást a mai demokratikus államformában az ilyen Urak részéről. Ezek vagy általudták az utóbbi két évet, vagy nyugaton üdültek!

Nem kívánok kitérni a nézeteltérés tárgyára, mert abban az illető Úrnak már eleve nem volt igazsága. Anélkül, hogy meggyőződött volna szavai állításáról, mindjárt a vád szuronyát fordította felém! ilyen tónusban tehát nem voltam és nem vagyok vele hajlandó tárgyalni. Szíveskedjék, vagy egy más személyt e tárgyban kiküldeni vagy írásban megkeresni arra vonatkozólag, hogy mit óhajt a bizottság.

Egyébként ez ügyben jelen megkeresésem másolata kapcsán az országos jegyző Egyesületen keresztül felterjesztéssel éltem a Belügyminiszter Úrhoz, hogy az ilyen Budapestről vidékre utazó fellettes hatóságot megjáró és a régi világ reakciós tisztviselőiből itt maradt virágszálak túlkapásai ellen jogvédelemben részesüljünk.

Tápiószentmárton, 1947. évi június hó 28.

Vezetőjegyző.

Igazoló jelentés a tápiószentmártoni kiküldetésemmel kapcsolatban – az ottani főjegyzővel f. évi június hó 27-én történt beszélgetésemről.

Nagykátai vasútállomásról Tápiószentmárton községbe 12 h. után pár perccel érkezvén – azonnal a község házára siettem. A község háza hivatalos helyiségei nyitva voltak ugyan, azonban ott senki sem tartózkodott, – kifelé jövet az udvarban egy fiatal tisztviselővel találkoztam, akinek bemutatkozva, megkérdeztem, mikor lehetne beszélni valakivel a községvezetőségétől. Erre azt a választ kaptam, hogy „du. 4-7 h.ig van a hivatalos idő a község há-

zán!” Mire én azt mondtam „nagyon sajnálom, hogy megkértem és már nem tudtam beszélni a főjegyző úrral!” Az illető úr azonban nagyon előzéke-nyen kijelentette, hogy a főjegyző úr csak 1–2 perccel előbb ment haza a lakására, itt lakik a szomszéd-
ban és nem szokott ő úgysem azonnal ebédelni, tessék csak velem jönni, majd én elvezetem, éppen arrafelé megyek! E biztató invitálásra én még meg-
jegyeztem, hogy nem szeretném őt zavarni ebéd-
ideje alatt, csupán néhány szóval szerettem volna informáltatni magam a Blaskovich kúriára vonat-
kozólag. Mi tehát elindultunk a főjegyző lakása felé és útközben kísérom még azt is megmondotta, hogy a kastély is itt van a közelben, – mire a főjegy-
ző lakásához érkezünk kísérom az utcaajtót kinyi-
totta, mondván „itt lakik, tessék csak bemenni!”, mire én szívességet megköszöntem és lakáslépcső-
jén felmentem. A veranda ajtajában találkoztam egy úrral, akit a következőképp üdvözöltem: Jó napot kívánok, bocsánatot kérek a zavarásért a főjegy-
ző urat keresem!” Én vagyok, tessék befáradni – volt a válasz! Mire én a következőképp mutatkoztam be: „A Műemlékek Országos Bizottságától – Várnai De-
zső ép. mérnök vagyok, de nem szeretném zavarni Főjegyző urat, látom éppen ebédhez készülődik, csupán néhány szóval szeretnék információt kérni az ú. n. Blaskovich kastélyra vonatkozólag!” – Az nem kastély, csak rom! Volt a rövid válasz és közben helyet kínált, – „köszönöm” feleltem én, de le nem ülve folytattam „akkor a kastély romjaira vonatko-
zólag, biztosan tetszik ismerni az előzményeket!” és ezzel aktatáskámból a Blaskovich kastélyra vo-
natkozó 3 drb. M.O.B. aktát kiemeltem, a táskát és esőköpenyemet egy kisebb asztalkára helyeztem, s a legutóbbi ügyiratot a főjegyző úrnak átnyújtottam a földhivatal átiratával, mire ő azt átolvasva vissza-
nyújtotta nekem azzal a megjegyzéssel – igen, van róla tudomásom! Erre én kérdőleg azt a megjegy-
zést tettem: „tényleg olyan rossz állapotban van?” A főjegyző e kérdésemre egész határozott hangon ezeket mondotta: „Ugyan kérem, erről nem is érdemes beszélni, le fogjuk bontatni!!!” mire én megjegyeztem: Kérem, azért talán mégsem lehet olyan simán na-
pirendre térni a dolgok felett és – hogyan lehet az, hogy 1945 óta az teljesen elpusztult, annak ellenére, hogy a község vezetőjét felkérte a M.O.B. a jórészt tető nélkül álló kastély őrzésére!” „A széthordást nem lehetett megakadályozni sem az elején, sem azután!” volt a főjegyző válasza. Erre én a következő megjegyzést tettem: „Kérem, talán az elején történhetett mulasz-
tás a község vezetősége részéről? Ugyanis, ha fel-
hívták volna önök az orosz katonai parancsnokság figyelmét arra, hogy ez műemlék...” Erre a főjegy-
ző mérgesen közbevágott: „Micsoda beszéd, azokkal nem lehetett beszélni!” Itt aztán közbevettem, hogy

tudomásom szerint több esetben máshol a község közbenjárása az orosz kat. parancsnokságnál ered-
ményes volt, pl. Szécsényben is! Mire a főjegyző közbeszólt: „Ugyan kérem, ez nem érdekelt engem!” Én természetesen azonnal megjegyeztem, hogy „Végeredményben én nem azért jöttem ide, hogy a felelősség kérdését feszegetsem, hanem, hogy mit lehetne most itt tenni?” „Hát mért csak most jön-
nek az urak” szólt a főjegyző – „jöttek volna idejében! Miért nem küldött ki valakit a M.O.B. 1945-ben?” Erre aztán én is határozottabb formában kijelentettem, hogy „Hát kérem van a főjegyző úrnak fogalma ar-
ról, hogy az államnak az összes műemlék megóvá-
sára mennyi fedezet állott akkor rendelkezésére? És azóta önök itt mi kárt okoztak az államnak?” Erre ő magából kikelve azt ordította: „Ilyen hangnemen én nem tárgyalok!” Mire én azt feleltem: „Kérem!” A főjegyző a veranda ajtajához ment, azt kinyitotta és kifelé mutatva azt mondta: „Tessék!” Egyszóval kiutasított a házból, mire én megjegyeztem: „Kö-
szönöm a szíves fogadtatást és felvilágosítást, – Jó napot” Ez a gesztus egy községi főjegyző részéről annyira meglepett, hogy csak akkor vettem észre, midőn én a veranda ajtóhoz érve láttam, hogy esik az eső és ott felejtettem az esőköpenyemet, mire én vissza akartam fordulni, de már azzal adta is a ke-
zembe a köpenyemet! Azt átvéve még egyszer meg-
ismételtem: „Köszönöm a szíves fogadtatást, – jó napot!” „Tessék csak!” mondta ő mérgesen, mire én a zuhogó esőben egy szomszéd házhoz futottam, melynek tornácára behúzódtam, míg elállt az eső! Itt érdeklődtem a községi aljegyző, vagy a pap la-
kása iránt, mire a házigazda, kihez az eső elől be-
menekültem és csodálkozását fejezte ki, hogy miért nem vártam meg a főjegyző úrnál míg az eső eláll – én röviden elmondtam, hogy milyen sérelem ért – mire a gazda megjegyezte, hogy csak tessék menni Szabó Gyula aljegyző úrhoz, azzal lehet be-
szélni, jobban mint a főjegyzővel, az egész más em-
ber! Én aztán, miután az eső elállt, elmentem az aljegyzőhöz, aki igen szívesen fogadott és előadva a főjegyzővel történt esetemet, színleg ugyan cso-
dálkozott, de azért kiéreztem magatartásából, hogy nem is lepődött olyan nagyon meg a dolgon. Ő az-
tán nemcsak engedélyt adott arra, hogy a romokat megtekinthessem, hanem személyesen lekalauzolt oda, közben bőségesen informált az általa ismert részletekről, melyeket egyébként a 239/1947. ügy-
iratban tett jelentésemben ismertettem.

T. Elnökség! Nagyon meglepett engem, hogy azok után, amik ott rövid pár perc alatt történtek, még a főjegyző tesz panaszt ellenem! Egyénisége-
met, magatartásomat, modoromat t. Felsőbbségem már régóta ismeri, tehát nincsen szükségem arra, hogy eljárásomat tisztázzam, hiszen én megbíza-

tásomat teljesítettem és semmi olyat nem tettem, ami ezt a panaszt indokolná. Hibáztam talán akkor, midőn hivatalos órán kívül 12 óra 15 perckor megjelentem a főjegyző úr magánlakásán? Lehetséges, – erre azonban egyik tisztviselője bízott, aki valószínűleg ismerte a helyi szokásokat és személyesen el is kísért oda. Nem felel meg a valóságnak a panasz ama kitétele, hogy tűrhetetlen hangnemben beszélgettem a főjegyző úrral, mert hiszen csak akkor válhatott az én hangom emelkedettebbé, amikor már az ő modortalansága elérte a legmagasabb fokot. Panaszában azt mondja, hogy *gorombás-kodtam és leckéztettem!* Szó szerint idéztem fentebb egész beszélgetésünk lefolyását, t. kérem tehát Felsőbbségemet annak elbírálására, hogy mikor és milyen szavammal sértettem meg a hatóság és ennek képviselőjeként a főjegyző úr személyét! Felsőbbségem határozatának alávetem magam! Természetesen – és ebben igaza van a főjegyző úrnak – levontam a konzekvenciát róla akkor amidőn úri ember léte minden indok nélkül – kiutasított a házából. Szerintem az a tény, hogy én az állam érdekeit védtem és felvettem azt a kérdést, hogy milyen kárt okoztak az államnak azáltal, hogy 1945 óta egy sértetlen kastélyt rommá tettek, de azt is megemlítettem, hogy máshol közbenjárásra az orosz katonai parancsnokság is megkímélte a műemlékeket, – valószínűleg ez váltotta ki belőle ezt a minősíthetetlen eljárást, hogy kiutasított a lakásából. T. Elnökség! Kioktatást kér a főjegyző úr panaszában úgy a maga, mint az ország jegyzői kara nevében arra nézve, hogy tudjuk meg, miszerint a jegyző senkinek sem kutyája, nem rabszolgája és nem cipőtörő rongya. Ezt aláírom, kioktatás nélkül is! Viszont igen szeretném Tápiószentmárton község panaszt tevő vezetőjegyzőjének tudomására hozni, hogy nemcsak az utóbbi két évben, de egész életemen át mindig becsületesen munkát végeztem, én mindig az állam érdekeit néztem és nem lett volna 2 év alatt a nagy értéket képviselő nemzeti vagyonból, a Blaskovich kúriából rom, ha én vezettem volna Tápiószentmárton községet és ott én képviseltem volna az állam érdekét!! Én a demokratikus állam érdekeit iparkodtam védeni és mégis engem nevez reakciónak,

tisztviselőnek, sőt mi több, jogvédelmet kér akkor, amidőn egy volt honvéd mérnökkari századost kiutasít a lakásból! Erre a minősíthetetlen eljárásra csak ő adhat magyarázatot!!

Budapest, 1947. július hó 3.

Várnai Dezső
ép. mérnök

A MOB 1947. július 15-én – Várnai jelentése alapján – közölte az Észak Pestmegyei Földhivatallal: annak ellenére, hogy 1945. augusztus 14-én kérte a község előjáróit az épület védelmére, és annak érdekében a Pest megyei alispán figyelmét is felhívta, a kastély pusztítása tovább tartott; a „kastély mai állapota bármennyire is szomorú, nem zárja ki a helyreállítás lehetőségét, vagyis a műemlék megmentését”. A törvény értelmében a műemlék fenntartása a tulajdonos feladata, ezért intézkedést kér a további rombolás megállítására, illetve arra, hogy a „meglevő falaknak legalább ideiglenes megóvásáról a tulajdonos gondoskodjék.”¹²⁴

Tápiószentmárton előjárósága 1948. március 6-án közölte az Észak Pestmegyei Földhivatallal, hogy amikor a kastélyt megkapták, az már rom épület volt, mert 1945–1946-ban az afölötti felügyelet a földigénylő bizottság gyakorolta, sőt „abban az időben ezek a bizottságok, amint az előjáróság irattárában őrzött iratok igazolják is – egyenesen nemhogy rossznéven vették, de durván utasították el, mint jogaikba való beavatkozást az előjáróság esetleges javaslatait”. Kéri a juttatás azonnali hatállyal való törlését.¹²⁵

A MOB 1949. május 13-án jelentette a VKM-nek, hogy az előjáróság az épület védelméről nem képes gondoskodni s „miként az a helyi Népfront bizottságának jelentéséből kitűnik, a kastély romjainak továbbpusztítását még ma sem tudja az előjáróság megakadályozni és a kastély »a lakosságnak a falakat még mindig nem kímélő cselekményei következtében oly állapotban van, hogy összedőlésétől tartani kell«”. Ezért javasolta a bontási engedély kiadását az előjáróságnak.¹²⁶

JEGYZETEK

1 *Bardoly István*: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I. Magyar Műemlékvédelem XIII. 2006, 7–72; *Csurgai Horváth József*: A műemlékké nyilvánítás folyamata, jogi szabályozása 1949–1960–(1980). Műemlékvédelem LVIII. 2014, 282–289.

2 Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (Forster Központ), Tudományos Irattár, MOB-iratok, 1919/84. [továbbiakban: MOB]

3 MOB 1933/71. Az 1927-ben öt évre kinevezett bizottság cikluszáró ülésének jegyzőkönyve.

4 *Kotsis Iván*: Magyarország építőművészettörténeti emlékeinek tervszerű feltárása. Budapest 1920.

5 *Kapossy János*: Burgenland. Magyar Szemle IX. No. XXXIV. 1930, 152–159.

6 *Gerecze Péter*: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Magyarország Műemlékei II. 1906.

7 *Genthon István*: Magyarország műemlékeinek gyűjteményes kiadása. Építés – Építészet, 3. 1951, 560–561.

8 MOB 1935/39. és *Kerny Terézia*: Genthon István topográfiai levelezése. Ars Hungarica XVIII. 1990, 277–292. A „topográfia” kézirata a Forster Központ Könyvtárában található. Az 1970-es évek elején, amikor Dercsényi Dezső a kéziratos változatot legépeltette, abba a gyűjtésnek csak az a része került bele, amely a jelenlegi, illetve a két bécsi döntéssel visszatért országrészeket tartalmazta. A gyűjtés többi része, cédulák formájában, a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézetében található.

9 *A Műemlékek Országos Bizottságának szabályzata*. Budapest 1902, 6; *A Műemlékek Országos Bizottságának szabályzata*. Budapest 1904, 6. L. még: *Lővei Pál – Somorjay Sélysette*: Főmű és átlag – a műemlékké nyilvánítás elveiről. Műemlékvédelem XLCII. 2003, 75.

10 *Genthon i. m.* 1951 (7. j.) – az evvel kapcsolatos tényeket összemossa, és pontatlan adatokat közöl: *Dercsényi Dezső*: Mai magyar műemlékvédelem. Budapest 1980, 46–48.

11 *Huszár Tibor*: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Budapest 1989, 53–54.

12 MOB 1945/56.

13 MOB 1945/89.

14 *Voit Pál* egyházi emlékekről szóló jelentése: MOB 1945/65. – A műgyűjteményekről, levéltárakról és könyvtárakról szóló jelentésről, amelyet a VKM kapott meg l.: *Balázs Péter*: A VKM „repülő bizottságának” szemléltja 1945 augusztusában nyugat dunántúli könyvtári, levéltári és muzeális értékek háborús kárainak felmérésére és védelmének megszervezésére. Levéltári Szemle 41. 1991/1, 59–71. – *Voit Pál* bizonyára tájékoztatta egykori professzorát, *Gerevich Tibort* tapasztalatairól, annál is inkább, mert a MOB és az Iparművészeti Múzeum igazgatójának irodái egy folyosón voltak a múzeum épületében. *Voit* jelentését közli: *Széthullott műgyűjtemények. Magyarország kulturális öröksége szisztematikus pusztításának bemutatása véletlenül fennmaradt archív fényképek alapján*. A katalógust írta: *Mravik László*. Keszthely 1994, 14–20; Erdély vonatkozásában l. *Jakó Zsigmond*: Az erdélyi levéltárvédelem múltjából. Erdélyi Múzeum LVI. 1994/1–2, 85–127.

15 MOB 1946/288.

16 MOB 1946/121/12. – a csákvári vezetőjegyző jelentése, 1946. május 20.

17 MOB 1946/19.

18 MOB 1945/13.

19 MOB 1946/121.

20 A földművelésügyi miniszter 2.400/1945. F. M. (1945. április 27.) számú rendelete házhelyeknek, valamint közérdekű telkeknek juttatásáról. Magyar Közlöny, 1945. május 6. 4. – l. ennek nyomán pl. a VKM 1945. október 11-én beterjesztett igénylését, internátusok és általános iskolák céljára: Csepreg, Rotthermann-kastély; Nagyoroszi, Berchtold-kastély; Nagytétény, Száraz-Rudnyánszky-kastély; Csorvás, Wenckheim-kastély; Zalabér, Neumann-kastély; Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély; Nemeskolta, Németh-kastély; Derekegyháza, Weisz Manfréd-féle kastély. MOB 1946/271.

21 MOB 1946/42.

22 MOB 1946/72. – hogy ez a jegyzék mit tartalmazott, az a melléklet hiányában nem tudható.

23 MOB 1946/149.

24 MOB 1946/189, 1946/236, 1947/19.

25 MOB 1946/312. Kimutatás azon kastélyokról (lakóépületekről), amelyek felhasználására a tárcaközi bizottság javaslatot tett. 1946. október 31.; MOB 1946/121. Kimutatás az új földreform során igénybevett földbirtokokhoz tartozó kastélyokról. 49 p. Budapest, 1946. február 28. és 1946. november 22. Ezek tartalmazzák annak a településnek a nevét, ahol a kastély található, a tulajdonos(ok) nevét, a kastély szobáinak számát, a kastélyhoz tartozó parkok számát és azok együttes területét.

26 A földművelésügyi miniszter 189.100/1946. F. M. számú rendelete a házhelyek, valamint közérdekű telkek juttatásáról szóló 2.400/1946. F. M. számú rendelet egyes rendelkezéseinek kiegészítése tárgyában. Magyar Közlöny 1946. november 21. 1–2.

27 MOB 1947/99. 1947. március 17. 27 kastély; 1947/170. 1947. május 7. 42 kastély; 1947/221. 1947. június 21. 17 kastély; 1947/360.: 1947. szeptember 20. 40 kastély; 1947/505.: 1947. december 24. 51 kastély; 1948/111.: 1948. március 16. 30 kastély; 1948/330. 1948. április 27. 37 kastély; 1948/369.: 1948. július 23. 41. kastély; 1948/562.: 1948. október 27. 46 kastély.

28 MOB 1949/307. 1949. május 23-án.

29 MOB 1947/166. – pl. Ráckeve, Savoyai-kastély; Körmend, Batthyány-kastély; Nagytétény, Száraz-Rudnyánszky-kastély; Devecser, Esterházy-kastély; Szirák, Teleki-kastély; Jánosháza, Erdődy-kastély; Keszthely, Festetics-kastély.

30 *Forster Központ*, Tudományos Irrattár, K 1866. Rados Jenő-hagyaték.

31 MOB 1947/26. A beérkezett válaszok legnagyobb gyűjteménye (98 db) Rados Jenő hagyatékában található. A kérdőívet egyébként – a kísérőlevél átfogalmazásával – még az 1950-es években is használták, amikor is a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából a Műszaki Egyetem Rados vezette Építészettörténeti Tanszéke arra kapott megbízást, hogy az „1944–45 évi hadicselekményeinek műemléki kárait” összegyűjtse.

32 *Szakács Sándor*: A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon 1945–1948. Budapest 1971, 6–7.

33 *Bajzik József*: A Vas megyei kastélyok és műkincsek sorsa 1945 után. I–IV. rész. Vasi Szemle LII. 1998, 11–28, 170–188, 287–304., 429–442. és *Bajzik Zsolt*: Az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának működése Vas megyében 1945-től 1948-ig. Vas Megyei Levéltári Füzetek, 9. Előadások Vas megye történetéből, 3. Szombathely 2000, 223–236.

34 *Meller Simon*: Az Esterházy képtár története. Budapest 1915, XXXVI. – de hasonlóan írt Rados Jenő is 1931-ben: „A kastély további pusztulásának századunk elején alapos restauráció vetett véget, mely herceg Esterházy Miklósné szül. Cziráky Margit buzgalmából, különösen a kert újjáalakítására terjedt, s ha az a lerombolt egykori műemlékek nélkül eredetijét távolról sem közelíti meg, legalább halvány fogalmat nyújt a XVIII. század pompájáról.” *Rados Jenő*: Magyar kastélyok. Budapest 1931, 225. – a közölt képek is elég beszédesek: 107–115. Könyve bővített és átdolgozott második kiadásában (Budapest 1939) sem változtatott a kastély leírásán, s a közölt felvételek némelyike is igen árulkodó: XCIII–XCVI.

35 L. részletesen: *Kádár Gábor – Vági Gábor: Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése.* Budapest 2005.

36 Érdemes összevetni a Hárich levelében leírtakat: Markó Károly: *Tudós és katona. Markó Károly visszaemlékezései.* Sajtó alá rend. Kincses Katalin Mária. Budapest 2014, I.: 206–230.

37 MOB 1946/19.

38 MOB 1947/211. – 1947. február 17-én Szőnyi István festőművész, a Magyar Művészeti Tanács ügyvezető titkára tájékoztatja Gerevich Tibort, a MOB elnökét, hogy Borsod-Gömör vármegye alispánja átiratban megkereste a Művészeti Tanácsot, hogy az edelényi kastély védelmében járjon el a kormánynál. „Az átirat szerint ez a műemlék a háború alatt sokat szenvedett. A sérülések kijavítása nem történt meg, a kastélyban a járásbíróság és a rendőrség nyert elhelyezést, több szobában kacsa, liba, tyúk és más háziállatok vannak, a szennyvizet az ablakon öntik ki és félő, hogy az értékes műemlék tovább rongálódik és tönkremegy.” MOB 1947/56.

39 Várnai Dezső (1910–1975) építésmérnök. 1934-től nyugdíjba vonulásáig – a KÖZTI-ben töltött néhány évet leszámítva – a MOB-nál, illetve az Országos Műemléki Felügyelőségen dolgozott mint építész, illetve területi előadó. Möller István mellett Zsámbékon, majd Lux Kálmán mellett Esztergomban dolgozott. Az esztergomi palotakápolna feltárásában és restaurálásában játszott szerepe máig nem kellően méltányolt. Egész munkásságát végigkísérő kutatási témája volt a középkori kőfaragójegyek gyűjtése és feldolgozása. E tárgykörben alapvető publikációkat tett közzé. L. *Horler Miklós: Várnai Dezső (1910–1975). Magyar Építőművészet* 1975/6, 62–63; *Marosi Ernő: Az esztergomi palotakápolna rekonstrukciójának mintakép-szerepe a magyar műemlékvédelemben. Díszítő-, Termész-, Építő-, Műkő* 16. 2014/2, 10–18.

40 Schulek János építész, a MOB tagja, 1928-ban készített jelentésében olvasható: „Ray Rezső egyébként, néhai Koburg Fülöp herceg megbízásából már 1913 évben behatóan foglalkozott e kastéllyal, amennyiben annak helyreállítását a herceg megbízásából ő vezette. Az ő közlése szerint a kastély előudvarának bejáró kapuja és két földszintes szárnyépülete meglevő régi alapfalak felhasználásával, az ő teljesen új tervei alapján 1913. évben épült, úgyhogy a kastélytelep ezen részei egyáltalán nem mennek műemlékszamba. Ugyancsak Ray Rezső tervezte a kastély középrészének legfelső padlás orrát, s a hozzá csatlakozó attika fal vázáit is. A saroktoronyok kupola fedelei a torony végződése akkor még vörösrézrel voltak borítva, ezeknek a feldőanyagát a háború folyamán hadicélokra távolították el, s helyettesítették igen rosszul és értelmetlenül képzelt közönséges bádorgfedéssel. A fölépcső vaskorlátja már 1913. évben megvolt, vagyis kőkorlátnak a nyomát Ray sem látta. A fölépcső földszintjén levő ruhatári helyiség falburkolatát annak idején szintén Ray Rezső tervezte, de nem régi parkettekből, hanem egészen új anyagból. Áttérve a kastély mai állapotára, megállapítottam, hogy a kastély emeletén a régi festésű díszhelyiségben az eredeti figurális festések körül nincsen különösebb baj; ezeket a helyiségeket a törvényszék elnöke fogja lakni.” MOB 1928/335.

41 MOB 1946/121/18.

42 MOB 1927/7.

43 Hajnal István történész 1922–1930 között az Esterházy-család levéltárosa volt. *Ress Imre: Hajnal István,*

a kismartoni hercegi levéltáros. *Korall* No 15/16. 2004, 284–315.

44 MOB 1946/121/34.

45 MOB 1946/200.

46 MOB 1947/264.

47 Porpáczy Aladár (1903–1965) kertészmérnök, növénynevelő, az MTA tagja. 1931-től az Esterházy-hitbizomány kertészeti vezetője volt. 1946-ban a kastélyban hozta létre a kertészeti szakmunkásképző intézetet, utóbb szakközépiskolát.

48 MOB 1947/416.

49 MOB 1947/468.

50 MOB 1948/32.

51 MOB 1948/32.

52 MOB 1948/72.

53 MOB 1948/245.

54 MOB 1948/236.

55 MOB 1948/245.

56 MOB 1948/212.

57 Forster Központ, Tudományos Irattár, műemléki iratok, 1950/7. dosszié: 10703.

58 Forster Központ, Tudományos Irattár, műemléki iratok, 1951/8. dosszié: 6773.

59 A Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának elnöke, Ortutay Gyula 1950. június 6-án átiratban fordult az Országos Tervhivatalhoz, megállapítva, hogy „a legsürgősebb állagvédelmet 40.000.– forintból el lehetne végezni és ezzel a műemlék további pusztulását meg lehetne akadályozni”. Forster Központ, Tudományos Irattár, műemléki iratok, 1950/7. dosszié.

60 Forster Központ, Tudományos Irattár, műemléki iratok, 1951/8. dosszié: 07642.

61 Forster Központ, Tudományos Irattár, műemléki iratok, 1951/8. dosszié: 162–F–4–2., 3.

62 Csatkai Endre – annak ellenére, hogy a korszak egyik jeles Esterházy-kutatója (is) volt – a család tulajdonában lévő kastélyokat nem kereshette fel. Mint *Emlékezés Esterházy Pál nádorra születésének 300. évfordulója alkalmából.* Sopron 1935. c. munkája kapcsán írta: „A titkos reménység mindig élt bennem, hogy efféle munkákkal tán elnyerem egyszer az engedelmet, hogy az Esterházy-levéltárban dolgozhassam. Persze még annyira sem vittem, hogy legalább az elzárt kastélyokat, példának okáért Eszterházat láthassam. Maga a herceg tán nem is lett volna ellene, hanem környezete oligarchikusabb volt, mint ő maga.” *Soproni Szemle* 68. 2014, 207.

63 *Fajcsák Györgyi: „Az örömök kertje”. Kínaiak, mongolok és mandzsuk Eszterházán.* Az Esterházy-kastély hercegi lakosztályának lakk-kabinetje. Budapest 2007.

64 Entz Géza ebben az időben az Építészeti Tanács Titkársága kebelében működő műemléki csoport osztályvezetője volt.

65 Forster Központ, Tudományos Irattár, műemléki iratok, 1955/9. dosszié.

66 A Múzeumok és Műemlékek Országos Központját (MUMOK) az 1949. évi 13. tr. hozta létre 1949. november 16-án. A MUMOK az 1952. évi 25. számú törvényerejű rendelet alapján szűnt meg. A törvényerejű rendelet 1953. február 1-jén lépett hatályba. Az Építészeti Tanácsot a 2019/6/1953. MT. sz. határozattal hozták létre. A határozat 2. bekezdésének f.) pontja az építészeti műemlékekre vonatkozóan a hatósági jogkört az Építészeti Tanácsra ruházta.

67 Ferenczy Károly (1925–2007) építészmérnök. 1956-tól nyugdíjba vonulásáig az Országos Műemléki Felügyelőség Tervezési Osztályán dolgozott. Legismertebb – és sok vitát kiváltó – helyreállításai: Diósgyőr, vár; Sárospatak, Szent Erzsébet-templom; Pécs, Jakováli Hasszán pasa dzsámi.

68 Forster Központ, Tudományos Irattár, Ferenczy Károly-hagyaték, ltsz.: K 2034.

69 Hárigh János (1904–1990) történész, zenetörténész, levéltáros. 1928-ban fejezte be tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Még abban az évben az Esterházy-család szolgálatába lépett, előbb segédlevéltárosként, majd 1930–1946 között a levéltár és könyvtár vezetőjeként dolgozott. 1939-től tagja volt annak a bizottságnak, amely az Iparművészeti Múzeumban letétbe helyezett Esterházy-kincstár állapotát évenként ellenőrizte. Ő folytatta a herceg megbízásából azokat a tárgyalásokat, amelynek nyomán a kincstár anyagát a budai Esterházy-palotába szállították 1944 végén. 1946–1949 között a Magyar Országos Levéltár szerződéses munkatársa volt; abban a reményben döntöttek alkalmazásáról, hogy információt szereznek tőle a kincstár hollétéről, de csak annyit sikerült megtudni tőle, hogy a kincsek még az országban vannak. 1949-ben avval vádolták, hogy a kincstár rejtékhelyének titokban tartásával együttműködött a herceggel, 1949. december 26-án őrizetbe vették, és hosszabb ideig vizsgálati fogságban tartották. 1953–1957 között segédmunkásként, illetve zenetanárként és alkalmi zenészként kereste kenyerét. 1958-ban Ausztriába távozott és 1966-ig ismét az Esterházy család gyűjteményeit vezette. L. *Otto Biba*: János Hárigh (1904–1990). *The Haydn Yearbook / Das Haydn Jahrbuch* XVIII. 1993, 111–114. – vö.: *Lakos János*: A Magyar Országos Levéltár története. Budapest 2006, 302–308; *Sümei György*: Az Esterházy-kincsek és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, 1949. Betekintő, http://www.betekinto.hu/2009_3_sumegi – a Sümei által közölt források alapján: *Horváth Hilda*: Nemzeti kincstárunk. Az Esterházy hercegi kincstár 20. századi története. Budapest 2014, 31, 38, 44, 46, 64–65.

70 Kampis Antal (1903–1982) művészettörténész. Hekler Antal tanítványa volt a Pázmány Péter Tudományegyetemen, ahol 1932-ben doktorált. 1936-ban egy évig a Képzőművészeti Főiskolán, majd 1944-ig az Iparművészeti Iskolában tanított. 1938-ban Baumgarten-díjat kapott. 1945 után a Szépművészeti Múzeumban dolgozott. 1951-ben koholt vádak alapján másfél évi börtönrre ítélték. Szabadulása után tanácsai engedéllyel szakértőként dolgozott, és rendszeresen publikált különböző szaklapokban.

71 *Johann Harich*: Esterházy-Musikgeschichte im Spiegel der zeitgenössischen Textbücher. Festgabe anlässlich der 150. Wiederkehr des Todestages von Joseph Haydn. Eisenstadt 1959. (Burgenländische Forschungen 39.)

72 Eszterháza. I. Műtörténet. Esterházy Pál herceg [...] részére írta: Dr. Hárigh János hercegi levéltáros. [1944]. Gépirat. 76 f. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2151.

73 „A fertődi kastélynak 1954-ben a Múzsaki Egyetem 1. sz. Építészettörténeti tanszék keretében – Rados J., Hajnóczi Gy., Nagy E. építészekkel elkészítettük felhasználási javaslatát. Felmértem a Sala terrenat és 1958-ban az ún. Muzsikaházat.” *Ferenczy Károly*: Adatok a fertődi kastély értékeléséhez. Műemlékvédelem V. 1961, 229. – továbbá: Forster Központ, Tervtár, ltsz. 37310.

74 *Ferenczy Károly*: Kastély-műemlékeink. Műemlékvédelem V. 1961, 30–44.

75 Valkó Arisztid (1905–1988) jogász, régész, történész, zenetörténész. 1933-ban szerzett jog- és államtudományi doktorátust a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1933–1943 között Vác város aljegyzője, majd 1949-ig a Honvédelmi Minisztériumban miniszteri titkár. 1949-ben történt nyugállományba helyezése után előbb a Honvéd Levéltár és Múzeumba osztották be szolgálattételre, majd 1952-ben a BTM muzeológusa, utóbb a Levéltárak Országos Központjában térképtári előadó volt. 1953-tól a Művészettörténeti Dokumentációs Központ levéltári kutatója. 1954–1955-ben ő állította fel az Iparművészeti Múzeum Adattárát, 1956–1958 között az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, de az MTA támogatásával zenetörténeti kutatásokat is folytatott. 1959–1960 között az Országos Műszaki Könyvtár könyvtárosa; az egyetem Gépészműszaki Tanszékének könyvtárát katalogizálta. 1960–1962 között a Magyar Nemzeti Galéria metasztartárát rendezte, majd a Mezőgazdasági Múzeum tudományos munkatársa. 1970-től haláláig az MTA Zenetudományi Intézetének tudományos kutatója volt. L. Magyar múzeumi arcképcsarnok. Főszerk. *Bodó Sándor, Viga Gyula*. Budapest 2002, 920–921; Valkó Arisztid (1905–1988), tudományos és publicisztikai írásai. Művészettörténeti Értesítő XXXVII. 1988, 86–88.

76 *Valkó Arisztid*: A fertődi (eszterházi) kastély művészei, mesterei. Művészettörténeti Értesítő II. 1953, 134–137.

77 *Valkó Arisztid*: Fertőd (Eszterháza, Süttör: Győr-Sopron megye) mesterei, művészei 1720–1768 között. Művészettörténeti Értesítő IV. 1955, 127–133.

78 *Balogh András*: A fertődi kastély építéstörténetének főbb mozzanatai. Művészettörténeti Értesítő II. 1953, 130–133.

79 *Balogh András*: Fertőd és Kismarton parkjai a XVIII. és XIX. század fordulóján. A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Évkönyve. Budapest 1953, 144–167.

80 *Balogh András*: A „Magyar Verszália” építője. Műemlékvédelem VI. 1962, 108–111.

81 *Katona Imre*: A fertődi (eszterházi) kastély kialakulása. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények III. 1959, 77–130.

82 *Katona Imre*: Fertőd Haydn századában. Zenetudományi Tanulmányok VIII. Haydn emlékére. Szerk. Szabolcsi Bence, Bartha Dénes. Budapest 1960, 687–713.

83 *Sallay Marianna*: A fertődi Eszterházy-kastély. Budapest 1959.

84 *Marót János*: Fertőd. Útikalauz. Budapest 1961.

85 *Ferenczy i. m.* 1961a (73. j.) 224–229.

86 *Ferenczy i. m.* 1961b (74. j.) 30–44.

87 *Ferenczy Károly*: Álláspontok találkozása és összeütöközése. Vita a fertődi kastély építéstörténetéről és helyreállításáról. Művészet IV. 1963/5, 1–16.

88 *Rozványiné Tombor Ilona*: Néhány szó kastély-műemlékeinkről. Műemlékvédelem V. 1961, 184–185; *Katona Imre*: A fertődi kastély kialakulásának és helyreállításának kérdése. Művészet III. 1962/10, 3–6.

89 *Katona Imre* (1927–2006) iparművész, művészettörténész. 1955–1962 között a Népművelési, majd Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Osztályán dolgozott. 1962-től az Iparművészeti Múzeumba került, ahol 1965–1993 között a Kerámia Osztály vezetője volt.

90 Már 1945 előtti publikációi is zenei vonatkozásúak: *Hárigh János*: Werner Gergely József. Haydn József elő-

de az Esterházy-udvarban. Budapest 1930; *Hárich János*: Liszt Ferenc családja és az Esterházy hercegek. Napkelet 12. 1934, 508–518; *Hárich János*: Die Fürsten Esterházy und die ungarische Musikkultur. Das schaffende Ungarn 2. 1941/6, 30–31. – a levélben tett utalás az öt folytatásban megjelent nagy forrásközlés-sorozatára utal, amelyek mindegyike tartalmaz építészettörténeti adatokat is, ahogy további publikációi is: *János Harich*: Haydn Documenta I. The Haydn Yearbook / Das Haydn Jahrbuch I. 1964, 2–44, III. 1965, 122–152, IV. 1968, 39–101, VII. 1970, 47–168, VIII. 1971, 70–163. További itt közölt írásai: Das fürstlich Esterházy'sche Fideikommiss. IV. 1968, 5–35; Das Opernensamble zu Eszterháza im Jahr 1780. VII. 1970, 5–46; Das Haydn-Orchester im Jahr 1780. VIII. 1971, 5–69; Inventare des Esterházy-Hofmusikkapelle in Eisenstadt. IX. 1975, 5–125.

91 *Bernáth László*: Fordítás értelem. Az elrejtett korong. A műszaki nyelv. Esti Hírlap 1963. június 11., 2.

92 *Dénes Bartha – László Somfai*: Haydn als Opernkapellmeister. Die Haydn-Dokumente der Esterházy-Opernsammlung. Budapest–Mainz 1960.

93 *János Harich*: Das Repertoire des Opernkapellmeisters Johann Haydn in Eszterháza (1780–1790). The Haydn Yearbook / Das Haydn Jahrbuch I. 1962, 9–110.

94 Meller azt írta, hogy Pál mostohafia, József (1687–1721) „1720-ban, még mielőtt a majorátust örökölte volna, kezdte építeni Süttör és Széplak falvak között, a Fertő partján elterülő rengeteg erdőben azt a vadászkastélyt, mely első fiának, Pál Antalnak egy félszázadon át kedvenc vadászkastélya volt s melyből második fia, Miklós a legpazarabb magyar főúri kastélyt, Eszterházát teremtette.” *Meller i. m. 1915 (34. j.) XXIII.*

95 *Valkó i. m. 1955 (77. j.) 129.*

96 A másolat végül is előkerült, mert a Hárich hagyatékában lévő másolatból egy része már 1993-ban közlésre került: *Elsa Radant – Howard Chandler Robbins Landon*: Dokumente aus der Esterházy-Archiven in Eisenstadt und Forchtenstein, herausgegeben aus der Nachlaß von Janos Harich. The Haydn Yearbook / Das Haydn Jahrbuch XVIII. 1993, 1–109: a dokumentum: 7–11. Az eredeti forrás alapján közölte: *Dávid Ferenc*: A süttöri Esterházy kastély és pertinenciája 1760-ban. Soproni Szemle 62. 2008, 294–305.

97 A szerződést közli: *Fatsar Kristóf*: Anton Erhard Martinelli 1720. évi tevékenysége Süttörön. Ars Hungarica XXVIII. 2000, 191–196.

98 A festménynek egy 1928-ban készült fényképfelvétele is fennmaradt: *Bak Jolán*: Néhány érdekes kép és festmény a fertői kastélyról. Műemlékvédelem XIX. 1975, 184–186, 1. kép.

99 *Balogh i. m. 1953 (78. j.) 130–132.*

100 *Dallos Márton*: Eszterházi várnak, és ához tartozandó nevezetesebb helyeinek rövid leírása... Sopron 1781.

101 Valójában: *Meller i. m. 1915 (34. j.) XXXIII.*

102 „Eszterházát – míg ezt további vitathatatlan adatok nem erősítik meg – alig tekinthetjük megnyugvással Jacoby alkotásának, noha a kastély egy német leírásának alaprajza alatt ott áll: »Jacoby del et aedif«”, illetve: „Az 1784-ben megjelent németnyelvű leírás második alaprajza alatt ugyan ez áll: »Jacoby del et aedif«”, de ez nem tekinthető bizonyítéknak az alig ismert mester szerzősége mellett.” *Rados i. m. 1931 (34. j.) 25., 51.*

103 *Valkó Arisztid*: Jacoby Miklós mérnök magyarországi szereplése és működése, különös tekintettel a fertői kastély építésére. Művészettörténeti tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1956–58. Budapest 1960, 129–144.

104 *Harich i. m. 1959 (71. j.)* – a könyvecske egyes részeinek, nem Ferenczy Károlytól származó fordítása megtalálható a levél mellett. A Kampisnak küldött eredeti példány ma az MTA BTK Művészettörténeti Intézet könyvtárában található (ltsz.: 3504) az alábbi dedikációval: „Tóninak / Visszaemlékezéssel / sok mindenre / János”. Dátum a belső címlap nyomtatott évszámának belefoglalásával: [1959], jún. 2.

105 MOB 1949/417.

106 Gr. Teleki László 1947. május 5-én járt a MOB-nál, ahol közölte: „Az épületen frontbeli kár alig volt. Ellenben a néhány tetőn esett belövés által okozott nyílást illetéktelenek megnyitották, ezért több száz pala hiányzik arról és immár három év óta minden csapadék a padlástéren keresztül egészen a földszintig folyik le. Az épületről minden ajtó és ablak több helyen a tokok, valamint az összes kályha hiányzik. A parketták túlnyomó részt épségben vannak. A nagyméretű ajtók el nem zárt volta miatt a kertben járókelők, állatokat legeltető emberek, gyerekek állandóan, mondhatni éjjel nappal keresik fel az épület belsejét, piszkítási, illetve rongálási szándékkal.” A MOB 1947. május 6-án felszólítja a község elöljáróságát, szólítsa fel a Földmíves Szövetkezetet, hogy gondoskodjék a műemlék épület állagmegóvási munkáinak elvégzéséről s a bejáratok ideiglenes elzárásáról. MOB 1947/169. 1947. június 1-jén a község jegyzője közli, hogy a „kastély épület a földbirtokrendezés során kiosztásra nem került, hanem az állam tulajdonába ment át. Állagmegóvási munkálatok valóban nem történtek a kastélyon, de fentiek alapján annak szorgalmazására nem vagyok jogosult. [...] Köztársasági Elnök asszony a kastély ügyében 10 nappal ezelőtt kint járt Gyömrőn, valószínűleg a kastély milyen célra hasznosítása ügyében.” MOB 1947/232.

107 Mint az Építésügyi Minisztérium 1949. november 28-án kelt, a Pestvármegyei Földhivatalhoz – annak megkeresésére – intézett átiratából kiderül, 1949-ben 2 hold és 200 négyszögöl területet adtak át a park belsőségéből és „Újabb igénylés folytán ezen terület bővítésére a Teleki László részére visszahagyott 1032 négyszögöl nagyságú területet jelölte ki, a rajta lévő ún. kis kastély épületével együtt.” A kijelölt területek a „nagy kastély főhomlokzata előtt fekszenek”. Az átirat hivatkozott a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949. évi 13. sz. törvényerejű rendeletének azon pontjaira, melyek a műemléket „építészeti és tájképi környezetét” is védelemben kell részesíteni. Végül: „A fentiek alapján a traktorállomás helyének a Földhivatal által történt kijelölése ügyében területrendezési szempontból csak azon esetben állna módomban nyilatkozni, ha ezt megelőzően a terület ilyen célra való felhasználására nézve a Múzeumok és Műemlékek Központja előzetesen hozzájárulna.” MOB 1949/417. Dercsényi Dezső 1950. március 7-én kelt jelentésből kiderül a minisztérium semmitmondó, a felelősséget a műemlékvédelemre áthárító válaszában valódi háttere: „A gyömrői mezőgazdasági gépállomás vezetői megjelentek a Pestvármegyei Földhivatalban, és kérték a nagy Teleki kastély előtt elterülő parkban a gépállomás részére szükséges épületek építésének engedélyezését.

A Földhivatal ebben az ügyben helyszíni szemlére hívta meg az Építésügyi Minisztérium illetékes ügyintézőit, akik a szemlén nem jelentek meg, de a szóban forgó helyen történő építkezésekhez szóban előzetesen hozzájárultak. Tekintettel arra, hogy a helyszíni szemle alkalmával a Földhivatal előadói már megkezdett építkezéseket észleltek, azonfelül a munkálatok végzése halasztást nem szenvedhetett, hozzájárultak ahhoz, hogy a kastély homlokzatától 90 méterre a gépállomás működéséhez kívánt házak, épületek stb. felépülhessenek. Figyelmeztette azonban a gépállomás vezetőjét, hogy a kastély műemlék és minden olyan intézkedés, amely a védettséget megzavarhatná a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának hatáskörébe tartozik, a gépállomás vezetői ilyen irányú közbenjárást kilátásba helyezték. F. hó 3-án helyszínen vizsgáltattam meg az építkezéseket s a jelentésből megállapítottam, hogy a kastély előtti nagy mélységű telek van, melynek az országúthoz csatlakozó mintegy 2/3 részét foglalja el a gépállomás. A kastély – illetve ma gépállomás – kapuja mellett jobbról a »kis kastély«, balra az »iroda« helyezkedik el, előkerttel. Két klasszicista, minden bizonnyal szintén Pollack féle épület. A kastély bejáróval szemben, annak tengelyében az országút túlsó oldalán áll a kis copfstílusú rk. templom. Ily módon a négy épület egy szimmetriatengelyre állított egység. A tervezett beépítéssel az épületek közötti építészeti kapcsolat megszűnik. Ezen azonban már nem lehet segíteni.” Forster Központ, Tudományos Irattár, Műemléki iratok, 1950/8. végül a VKM miniszter átiratban kérte az Építésügyi Miniszter járjon el a Pestmegyei Földhivatalnál, hogy további építkezések előtt kérjék ki a MUMOK véleményét. Uo.

108 Széki gr. Teleki László (1912–1962) jogász.

109 A gyömrői volt Teleki kastély felmérése, 1954. Építőipari Műszaki Egyetem I. Építéstörténeti Tanszék: Ferenczy Károly, Hajnóczy Gyula, Nagy Elemér. 1954.

ltsz.: 3313; A gyömrői volt Teleki kastély szociális otthonná való átalakítási terve. É. M. KÖZTI II. Tervező Iroda, 1954. ltsz.: 3312; Gyömrő volt Teleki kastély rekonstrukció és felhasználási javaslat. VÁTI V. Műterem. Ferenczy Károly, Hajnóczy Gyula, Nagy Elemér, Vas Klára, Vonka Péter. Budapest 1954. ltsz. 37314.

110 Forster Központ, Tudományos Irattár, OMF-iratok, 1956/2/2. és 1957/6/5.

111 f. j.: A győri úttörők vidám táborozása a hédervári kastélyban. Győrmegyei Hírlap, 1948. július 29. 2. – „Az úttörőknek a kastélyból csak a falak maradtak. [...] A szekrényeket polcok helyettesítik. Ezeket is maguk mesterkedték össze hulladék deszkából meg téglából. [...] Még a sarokban fehéren csodálkozó rokokó kályhát is célszerűsítették. Kacsaringós cirádáit ruhafogasnak használják.”

112 Závory Zoltán (1905–2000) festőművész, restaurátor. 1924–1928 között a Képzőművészeti Főiskolán tanult, ahol Bosznai István, Edvi Illés Aladár és Réti István voltak a mesterei.

113 Fügedi Erik (1916–1992) történész. 1947–1949 között a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztosa.

114 Szőke Béla (1913–1961) régész. 1946–1961 között a Győri Múzeum munkatársa, illetve igazgatója.

115 MOB 1946/121/13.

116 Dr. röjtöki Bauer (II.) Mihály orvos.

117 MOB 1946/19.

118 Széchényi Benedek (1926–2002).

119 MOB 1947/248.

120 Blaskovich (III.) Ernő (1903–1967).

121 MOB 1945/56.

122 MOB 1945/89.

123 MOB 1947/239.

124 MOB 1947/248.

125 MOB 1948/99.

126 MOB 1949/285.

When the fighting was over in Budapest in 1945, the National Commission of Monuments (MOB) immediately began assessing the damage the historic monuments had suffered from military action and from the plundering-ravaging population. The worst plight befell the stock of castles and mansions. The new situation also shed light on the contradictions and defects of the institution's functioning. Many of the provisions of Act 39 of 1881 regulating the protection of historic monuments had become out-of-date. The local governments were unable to impose their will during the redistribution of land and the ensuing expropriation of property begun in March 1945 even in the few cases in which they were determined to protect the buildings.

After lengthy negotiations the representative of MOB was eventually co-opted by the Ministry of Agriculture's committee in charge of nationalizing the castles and country houses and deciding on their new function, but this remained a purely administrative presence. Although a ministerial order of 1946 spelt out the responsibility of the owner or user in maintaining the monument, the spontaneous transformation of these buildings went on without the knowledge or guidance of institutionalized monument protection, and that resulted in the further deterioration of

the already damaged buildings. Another problem was the lack of adequate information at MOB on the 19th century building stock; they only launched more thorough assessment of this area after 1922. Research literature elaborating this period began to appear as late as in 1936.

In late 1949 the tasks of MOB were taken over by the National Center of Museums and Monuments, also assuming professional control of museums. The small group of outstanding experts at monument protection fostered the best tradition of Hungarian monument management started in 1872, doing their utmost for the saving of the building stock. The appendix provides a selection of pertinent documents.

BARDOLY István, Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ / Forster Center, H-1014 Budapest, Táncsics Mihály u. 1.

Kulcsszavak: Műemlékek Országos Bizottsága, államosítás, műemlékvédelem, kastélyok, dokumentumok, Edelény, Fertőd, Tápiószentmárton / *Keywords:* National Commission of Monuments (MOB), nationalization, protection of historic monuments, mansions, documents, Edelény, Fertőd, Tápiószentmárton